

IX bob

1

O'lim yaqinlashayotganini sezgan bir qariya nor tuyasining bo'ynini silab turib, g'amgin ravishda rozilik so'rabdi:

- Norjon, sen bilan ko'p yillardan beri birga edik. Men sendan roziman. Sahroda adashgan mahallarimda necha martalab meni o'limdan saqlab qolding. Sendan sira yomonlik ko'rmadim. Ammo men sening dilingni og'ritgandirman, besabab urib, siltagandirman. Mendan ko'rgan yomonliklaringni kechirgin. Yana qiyomatda uchrashganimizda yuzim shuvit bo'lmasin. Shunda Nor tuya debdiki:

- Ey hojam, urib-so'kkaningiz, siltalaganlaringiz, hatto burnimni teshib, burunduq o'tkazganingiz uchun xafa emasman. Bu sizning mening ustimdagi haqqingiz edi. Men nohaq harakatlaringizning barchasini unutam, ammo bitta ishingizni sira kechira olmayman.

- Qaysi aybim ekan, ayt, - debdi qariya.

- Esingizdami, falon zamonda sahroda adashib qolgan edik. Men ne mashaqqatlar bilan sizni omonlikka olib chiqdim. Shaharga yaqinlashgan onimizda siz mening burundig'imga bog'langan arqonning bir uchini eshakning dumiga bog'lab qo'ydingiz. Men o'shanda eshakning dumi hukmiga bo'ysinib shaharga kirdim. Mana shu xo'rlikni kechira olmayman, hojam, - degan ekan Nor tuya.

Xongirey huzuridan chiqqan Asadbek o'zini o'sha Nor tuya holida ko'rdi. Xongirey uning burnidan ip o'tqazib bir uchini Kesakpolvon qo'lga tutqazmoqchi edi. Asadbek taqdirning bu shum haziligiga itoat etganday bo'ldiyu, o'zidan nafratlandi. Boshiga sho'r tushganidan beri u bu qadar xorlanmagan edi. Mamatbey kuzatuvida mehmonxonaga qaytgan Asadbek zohiran odam kelbatida bo'lsa ham, aslida bir vayrona edi. Biroq u buni tan olgisi kelmadi. Mamatbey bilan bo'lgan muomalasida ham, Jamshid, o'g'illari bilan ko'rishganida ham sir boy bermaslikka urindi. Jamshidga "Maskovda ishimiz bitdi, qaytish harakatini qilaver, men bir pas dam olvolay", deb xonasiga kirdi. Yuz-qo'llarini yuvib, sochiqqa artayotganida ro'parasidagi ko'zguga qarab qoldi. Oppoq sochlariga tikildi. Hali, Xongirey bilan uchrashuvga bormay turib ko'zguga qaraganida sochlarining oqarib ketganiga hozirgiday hayratlanmagan edi. "Shum Mamatbey sezdi, - deb o'yladi Asadbek ko'zgudagi aksidan ko'z olmagan holda. - Xongirey-chi, payqadimikin? Sezmagan bo'lsa, shum aytadi. Keyin "qoyillatibmiz", deb quvonishadimi? Uyg qaytganimda Haydar xunasa ham yayraydi. Manzura... qo'rqib ketadimi? Bo'yatib ola qolsammikin?" Shu to'xtamga kelib daxlizga chiqdi-yu, biroq, darrovgina shashtidan qaytdi. "Balki Xongirey shu topda Haydarga telefon qilib "oqsoch xo'jayiningni kutib ol", deb ishshayayotgandir. U xunasa kessak ham eng avval boshimga qarar. Keyin "uyalganidan bo'yatib olibdi", deb xabar berar. Yo'-o'q... bu xunasalarni ininiga kirg'izib yuborib, keyin bo'yataman..."

Bir pas hordiq chiqarish niyatida karavotga cho'zilgan Asadbekning tanasi salgina rohatlanganday bo'l-di-yu, biroq, ruhi orom ololmadi. Deraza ortidagi olam shom qorong'uligi hukmiga bo'ysuna boshlagan damda eshik qulfining shiqillashidan sergaklandi. "Yaxshi niyatli odam eshikni bunaqa ehtiyotlik bilan ochmaydi", degan fikr vujudini qalqitib yubordi. Uning nazarida qulfga qandaydir odam emas, Azroil kalit solib burayotganday edi.

... Hozir kirib keladi.

Suratlarda chizilganday chalg'i ko'tarib, kafanga o'ralib olgan qoqsuyak mahluk ko'rinishida kiradimi...

... Balki

... Mamatbey qiyofasida kirar?

... Boshi chalg'ida olinadimi?

Balki...

Qilarqonda bo'g'ilar?..

Ertalabgacha tili osilib yotadimi? Jag'ini bog'lab qo'yishga bir mehribon topilmaydimi?

Bu fikrlar yashin tezligida kelib ketgan bo'lsa-da, shumligini amalga oshirishga ulgurdi: Asadbekning hatto tili ham muzlab qolganek bo'ldi. Xayolidagi Azroil kirib kelishga ulgurmay, o'lishga tap-tayyor bo'lib qoldi. O'zini himoya qilishga kuch topish u yoqda tursin, nechundir xohish ham uyg'onmadi. Yumuq ko'zlarini bilinar-bilinmas ravishda ochib yotaverdi.

Eshik juda astalik bilan ochildi.

Oyoq sharpasi eshitildi.

So'ng bir bosh ko'rindi...

Kim u? Jamshidmi? "Shunga topshirishgan ekanmi?"

Asadbek ko'zlarini baralla ochdi.

- Jamshid? - Asadbek shunday deb qaddini sal ko'tardi. - Nega mushukka o'xshab pisib yuribsan?

- Bek aka, - Jamshid ichkari kirib, qo'l qovushtirdi, - uxlayotgan bo'lsangiz, uyg'otvormay dedim. O'n ikkidagi samolyotning uchishi ertalabga qoldirilibdi. Aytib qo'ydim, uchadigan paytda xabar qilishadi. Ke-yin...

- Chaynalma, nima demoqchisan?

- Restoranda ham to'rt kishilik joy tayyor. Birga...

- Qornim to'q, o'zlaring o'tiraverlaring. Kenna-yingga aytib qo'ydingmi?

- Aytim, lekin... Bek aka, chiqsangiz yaxshi bo'lardi. Chehrangizni ochib o'tirsangiz... har holda do'st bor, dushman bor.

Jamshid aql o'rgatishga o'rgatdi-yu, biroq, xojasining yuzlari uchganini ko'rib, nafasini ichiga yutdi. Asadbek esa g'ashlangan ko'yi tirsagiga tiralganicha bir necha soniya harakatsiz yotdi. A'yoning taklifiga na "ha" dedi, na "yo'q". Ko'kragida "Sen bola, menga aql o'rgatma!" degan hayqiriq uyg'ondi-yu, baqiriq shakliga kirishi mumkin bo'lgan bu norozilikni sergak aql bo'g'izdan nariga o'tishiga yo'l qo'ymadi. "Nega sachramoqchisan, bola to'g'ri aytyapti, - dedi aql. - Mushukka o'xshab hurpayib olganing nimasi? G'alaba qilganingda gerdayib yurishni bilarding. Bir mushtlik holing bormi? Sen yig'lasang ular mazza qilib kuladilar. Yo'q, yaxshisi sen kul, ular alamdan dod solishsin!"

Aqlga taslim bo'lgan Asadbek o'rnidan turib ki-yindi-da, a'yon hukmiga bo'ysunib, ikki o'g'lini ikki qanotiga olgan holda, qaddini g'oz tutib, restoran tomon yurdi.

Ko'cha tomondan odamlar qo'yilmagan, xos mehmonxonaning nozikta'b mehmonlarigagina xizmat qilgani uchun restoran gavjum emas edi. Ularga deraza tomondan joy hozirlangan ekan. Asadbek yumshoq stulga o'tirayotib tashqarida qoramtir tusda ko'rinayotgan kreml-ning tuya tishlarini eslatuvchi devoriga ko'zi tushdi-yu, o'zi uchun ham kutilmagan tarzda Deputatning gaplarini esladi: "Bek aka, siz bilan bizning taqdirimiz kreml devorlari ortida hal qilinadi. Biz bu devorni buzmas ekanmiz, bag'rimizga shamol tegmaydi..." Bu gapga javoban Asadbek o'shanda "Hammayoqni senga o'xshagan ishbuzuqilar buzadi", degan

edi. Hozir esa boshqacha o'yladi: "Bu devorlarni yiqib bo'larmikin?.."

Asadbek siyosatni durustroq fahm etganida "Bizlar uchun bu devorning turgani ma'qul. Sening bag'ringga shamol tegmasa tegmas, biz shu devorning ichida o'sib-ulg'aydik, qanot yozdik, bizlarning himoyamiz ham shu. Agar bu devor yiqilsa, tagimizga suv ketadi", degan bo'lardi balki.

Asadbek o'zini xushnud tutishga urinib, o'g'illari bilan chaqchaqlashib o'tirishga intildi. Farzandlarining go'dakligidagi qiliqlarini esladi. Jamshid ham chetda turmay, bir-ikki latifa aytib kuldirdigan bo'ldi. Ular tomonga qarab-qarab qo'yuvchilar go'yo baxtiyor oilaning mas'ud damlariga guvoh bo'ldilar. Asadbekning nigohi restoran bo'ylab sarsari kezib turishini sezishmadi. Asadbekka Xongireyning odamlari ularni qaysi bir burchakdan turib kuzatishayotganday tuyuldi. Bu gumon haqiqatga aylanayozganida Asadbek g'ashlandi. Ikki soat davomida u restoranda emas, balki tikonlar ustida ishtonchan o'tirganday bo'ldi. Go'yo amr etish huquqi Jamshidga berilganday, ijizat so'rash nazari bilan unga qarab-qarab qo'ydi. Jamshid xojasining bezovtaligini sezib "Yana ozgina kuting", degan iltijoli nigohi bilan javob berdi. Jamshidning maqsadi faqatgina kuzatishi mumkin bo'lgan ko'zlarni shamg'alat qilishgina emas, balki xojasining yolg'iz ezilish balosidan oz fursatga bo'lsa-da, qutqarib turish edi.

Jamshidning ixtiyori bilan uyushtirilgan restoran tomoshasi tugagach, u xonasiga yo'nalgan xojasini to'xtatdi:

- Bek aka, boshqa xonaga joy tayyorlab qo'yganmiz.

Asadbek bu safar noroziligini yashirmadi:

- Ja oshirvording, bola!

Agar Chuvrindi bo'lganida xotirjamlik bilan "Bek aka, ehtiyot - shart!" - deb qo'yar, Asadbek esa unga itoat etardi. O'zining Chuvrindi martabasida emasligini yaxshi bilgan Jamshid ortiqcha gapirmadi. "Aytдим-qo'ydim, jon shirin bo'lsa, o'zingizni ehtiyot qiling", deganday qarab qo'ya qoldi. Hozir Asadbekka Chuvrindining o'rni bilindi. "Bu bola sodiqlikka sodiq, lekin ikki dunyoda Mahmud bo'lolmaydi", deb o'yladi.

Kengroq xonadagi uchta karavot bilan bitta divanga joy qilib qo'yilgan edi.

- Hammamiz charchadik. Tiniqib uxlashimiz kerak. Uyga ko'zlarimiz kirtayib borsak, onang o'zidan ketib qolmasin, - Asadbek shunday deb pidjagini yechib stol suyanchig'iga tashladi-da, shimini yechmay, o'rin ustiga cho'zildi. O'g'illari ham otalari kabi omonat yotishgach, Jamshid chiroqni o'chirdi.

Bo'lib o'tayotgan voqealarning zamirida bir shumlik yotganini sezular ham, otalaridan so'rashga jur'at etolmayotgan o'g'illar shiftga tikilganча qimirlashmasdi. Asadbek "O'g'illarim qattiq toliqishibdi, uxlash-yapti", deb yanglishdi. Yigitlar besaranjom bo'lsalar-da, karavotni g'ijirlatib otalarini bezovta qilgilari kelmay, xayollari oqimiga mayllarini berib yotishardi. Bu uch jonning joni uchun o'zini mas'ul deb bilayotgan Jamshid esa "tiq" etgan tovushga ham sergak quloq tutardi.

Tiniqib uxlab olish niyatidagi to'rtovlonga bu kech uyqu xiyonat qildi.

Hozir Asadbek ustiga kelgan odam uning ko'zlari yumuq ekanini ko'rardi. Biroq, tabiiyki, qalbi yumuq ekanini bilolmasdi. Abdurahmon tabibnikida ekanida, o'lim farishtasidan bo'sa olay deb turganida Tangri taolo sari ozginagina siljigan edi. Olloh esa, va'dasiga ko'ra, bandasi tomon yurib, uning boshi ustidagi balo bulutini hayday boshlagan edi. Bundan qoniqqan Asadbek Yaratgan sari yurmoqdan to'xtadigina emas, dunyo tashvishlariga bandi bo'lib, asliga qayta qoldi. Ochilmoqqa moyil qalbi yumuqlik balosidan qutula olmadi. Ko'zlari yumuq Asadbek ayni choqda yumuq qalbi bilan chora izlardi.

Donishmand deb ekanki:

Ilohi, yomon af'olimdin parishonligim cho'qtur, Va shum nafsimda pushaymonlik yo'qtur Mundoq balolardan qutularg'a umidim sendin o'qtur

Shunga ko'ra, Asadbek pushaymonlardan nari ekan, najotga ham umid yo'q ekanini idrok qila olmas edi. Uning ko'r qalbi "Ey Xudo, senga nima yomonlik qiluvdimki, menga bu ofatlarni yuboryapsan", deb xitob qilardi. Bandalarga qilingan yomonlik Tangriga qilingan yomonlik kabi ekanini esa fahm etmasdi. Hozir shu yotishida ham Xudoni savolga tutardi. Pushaymonlik, tavba ko'chalariga kirmoqlikni esa o'ylamasdi.

Ilohi, dardu xolimni har kimga aytsam Rad qilsa, senga tavajjuh etgayman. Va agar sen rad qilsang, netgayman, va kimga ketgayman Hazrat Alisher Navoiy bitgan munojotdan.

Asadbek dardini birovg'a aytadiganlardan emasdi. Afsus shuki, Tangriga yuzlanadiganlar safida yo'q edi u. Nadomatkim, rad etilganlar guruhida edi...

2

Manzura qo'rquv aralash taajjubini astagina "voy" deb, pastki labini tishlash bilan ifoda etdi-yu, bosh-qa sado chiqarmadi. "Voy adasi, u yoqda nima gap bo'ldi, nega sochingiz oqarib ketdi?" deb so'ragisi keldi-yu, mehmonlar, ayniqsa hadiksiragan qushday salomga shay turgan kelinlari oldida erining zaxarli gaplari otilib chiqishidan qo'rqdi.

Kelinlarining salomiga alik olib, har birining oyog'iga ostiga bittadan gilam tashlagach, erkaklar uchun yasatilgan xonaga qarab yurdi.

- O'g'illaring balo, - dedi Kesakpolvon, o'tirishgach, - kelinlaring naq shkalatning o'zi.

- Ko'zingni chaqchaytirma, - dedi Jalil uning gapini bo'lib. Keyin uy sohibiga yuzlandi: - Asad, men ketdim.

Asadbek do'stining bu darajada shoshilishidan achchiqlandi:

- Kelmasang ham bo'lardi, ovoragarchilikda ancha aziyat chekkandirsan, - dedi zaxarli piching bilan. - Kelishingda bez-mezing tushib qolgandir, a?

Nasiyaga gap olishni yoqtirmaydigan Jalil bu safar odatiga xilof qildi, piching o'qlarini shirin, ammo tagdor so'z bilan qaytardi:

- Endi og'aynijon, chillalik uy, degan gap bor. Chillalik uyga hatto it ham kirmay turgani ma'qul.

Asadbek uning maqsadini uqib, Kesakpolvonga zimdan qarab oldi. Unda o'zgarish sezmagach, o'rnidan turdi:

- O'tirib tur. Chillalik uyga sen begona emassan. Shu bolalarning amakisidan. Men hozir kelaman.

Kesakpolvon unga ergashmoqchi edi, Asadbek ostona hatlamay turib, o'girildi:

- Sen ham o'tirib tur.

Asadbek yolg'ondan bo'lsa-da "Sen ham amaki qatoridasan", demoqchi edi-yu, biroq, tili bu gapga aylanmadi.

Asadbek hovlida turgan Halimjon bilan Jamshidga imlab qo'yib, darvoza sari yurdi. Aslida uning uchun yigitlardan biri kifoya edi.

Biroq, "Kesakpolvon deraza yonida turib kuzatayotgandir", degan xayol ikkala yigitni ergashtirib chiqishga undadi.

U yanglishmadi: joyiga qaytib o'tirmay deraza yonida turgan Kesakpolvon yigitlarning xojalariga ergashganlarini ko'rgach, ko'ngli g'ashlandi, chap yuzi uchdi.

Asadbek Moskvani tark etar mahali "Borishim bilan onam bilan ukamni ziyorat qilaman, mozorga u-bu atayman", degan niyatni diliga tukkan edi. Bu g'ofil banda ham o'zga adashganlar kabi najotni Yaratgandan emas, qabristondan kutayotgan edi. Dastlabki mo'ljal bo'yicha to'g'ri qabristonga borishi lozim edi. Lekin kutib olgani chiqqan Kesakpolvonni o'ziga ergashtirgisi kelmadi. Kesakpolvon Asadbekni mag'lublik jandasida ko'rmoqni, arazlagan odamning ginali gaplarini eshitmoqni kutgandi. Asadbekning ochiq chehra bilan tushib kelib, "Haydar oshnam, omonmisan", deb quchoqlab qo'yishi uni tamom gangitib qo'ydi.

Kecha kechqurun Xongirey qo'ng'iroq qilib "Ish pishdi. Endi bek - sensan. Asadni istasang ostonangga it kabi bog'lab qo'y. Xohlasang eshak qilib minib yur. Rahm qilsang, tepasiga tuproq tortib qo'yaver. Ha, qulingning oppoq sochlaridan silab, o'pib qo'y. Bekman, deb kerilib, jonlaringni oladigan xo'jayining ishtonini ho'l qilib qo'ydi", degan edi. "Sochlari oqarganini hisobga olmasa, ishtonini ho'l qilib qo'rganini" Kesakpolvon sezmedi.

Hovlidan chiqib ketayotgan Asadbek bilan yigitlar izidan qarab turgan Kesakpolvon deraza ko'zini sindirib, tashqariga uchib chiqmoqqa shay edi, ammo o'zi ham anglamagan bir kuch uni joyida mahkam tutib qoldi. O'zi bilmagan bu kuch - oqibat qo'rquvi edi. Garchi Xongirey Asadbekning bo'ynini (go'yo) bukib bergan bo'lsa ham, Kesakpolvon undan qo'rqardi. It qilib bog'lab qo'yolmasligini, eshak qilib minolmasligini, hatto tepasiga tuproq tortib ham tinchiy olmasligini yaxshi bilardi.

Asadbek biron bir odamning shoxini qayirmoqchi yoki sindirmoqchi bo'lsa, "Sen hamma narsani unutsang unut-u, ammo Bek akangni unutm! Sen hatto mening o'ligimdan ham qo'rq. Chunki men go'rimda ham tinch yotmayman. Tirigimda shu odamni o'ldirib qutulaman", deb niyat qilarsan. Lekin go'rda yotganimda yonimga kelib qayta o'ldirolmaysan, mendan qutula olmaysan. Yotgan yerimdan qo'limni chiqarib, kekirdagingni sug'urib olaman!" deb po'pisa qilardi. Bu po'pisani eshitgan Kesakpolvon "Bek, gapni ham qiyvorasan-da", deb kulardi. Bir kuni navbatdagi o'ljaning popugi pasaygach, Kesakpolvon hazil tariqasida "Bek, bu dunyodagi ishlaringni ko'rib turibman-u, go'rdan chiqaradigan qo'lingga hayronman-da" deganda Asadbek "Hayron bo'lma, go'rdan chiqaradigan qo'lim - sensan", degan edi.

Shaytanat olamidagi kichik bir mamlakat hukmdori Asadbekning taxtiga o'tirish onlari yaqinlashgani sayin Kesakpolvon o'sha suhbatni bot-bot esladi. "Endi men uning go'rdan uzatib chiqaradigan qo'li emasman. Kekirdagi uzib olinadigan o'ljasiman. Qo'l kim? Jamshidmi yo Halim so'takmi?" Shu savollar ichini bir tirnasa, "E, yo'q, Bek bunchalik past ketmaydi. U mard odam. "Olsang olaver!" deb choponni yelkaga tashlab chiqib ketaveradi. Har holda bolalikdan qadrondimiz. Nima qilgan bo'lsak ham birga qilganmiz", - degan fikr o'zini go'yo ovutardi. Ammo yuki bo'lmagan bu fikrlariga o'zi ham ishonmasdi. Deraza yonida turib xavotir tirnog'i hukmiga tushishi shundan.

Musallama kazzob o'zini payg'ambar deb e'lon qilganida bir ko'zi ko'r, ikkinchisi esa xiralashgan qariya kelib "payg'ambar bo'lsang duo qilib, ko'zlarimning nurlarini qaytar", deb so'rabdi. Kazzob "kuf-suf" qilgan ekan, cholning ikkinchi ko'zi ham ko'r bo'libdi. Kimga e'tiqod qilishni bilmagan nodon cholga o'xshab qolgan Kesakpolvonning noqis aqli bo'lajak falokatni to'la fahm etmasdi, biroq yuragi his etib, jonsiz kuz yaprog'i kabi titrab turardi.

Uchoqda uchib qaytayotgan Asadbek endigi hayoti islohga muhtoj ekanini anglagan, shu yo'lda ayrim ahdga ham kelgan edi. Ko'ngil ba'zan aqlga bo'ysunib "Qo'y endi, bu tashvishlarni, to'ringdan go'ring yaqin bo'lib turibdi, yemoq-ichmog'ing yetarli ekan, boshqasiga qarama", derdi. Biroq afsuskim, inson fitratida nafs degan narsa ham bor. Aql va nafsning bir-biriga zid ekanligi oydir. Aql rad etmish narsani nafs da'vo qilaverar. Ayni damlarda nafs Asadbekni boylikka undamayotgan edi. "Asadbek" deb nom berilgan bu vujudga, nainki vujudga, butkul ruhoniyatiga hukmini o'tkazib kelayotgan nafs endi kibrga nikohlandi. Mazkur nikohning mahsuli esa Asadbekdagi mardlikni bo'g'ib, uni o'yindan chiqishiga yo'l qo'ymaydi. To'g'ri, u taxtini Kesakpolvonga topshirib qo'yaverishi mumkin edi. Biroq, mag'lub hoida chekinishni istamadi. Endi uni hech kim, hech qanday kuch ahdiga qaytara olmas edi. Daryoni ko'zachaga qamash mumkin bo'lmaganidek, Asadbekning g'azab o'tlarini o'chirishga urinish befoyda edi.

Moskvadagi mehmonxonada bedorlik bilan olishib yotgan Asadbekni yo'qlab kelgan Iliko o'tlarga moy sepgan edi. Aslida Asadbek ertasi kuni Ilikodan ko'ngil so'ragani borishi kerak edi. Jamshidga "qaytishning harakatini qil", deb topshiriq bergan Asadbek Xongireyning birga borish haqidagi amrini unutmagandi. Asadbek mehmonxonadan qaytayotganidayoq bu masalani puxta o'ylab, hal qilib qo'ygandi. Iliko bilan uchrashmay o'zini salkam Xudo deb hisoblayotgan bu kibrli chechenga javob - tarsaki bo'lardi. Ikkinchidan, u Xongireyning Iliko bilan yarashib olishini istamadi.

Yarim tunda mehmonxonaga kelib Asadbekni yo'qlatgan Iliko ko'p gapirmadi. "Nega kelding, o'g'illaringga nima bo'ldi? Bu yog'ini menga qo'yib ber", demadi. Akasining o'limidan qayg'uda ekanini ayta turib "Xongirey o'lim raqsiga tushishni boshladi. Endi qancha yashashini men hal qilaman", deb qo'ydi. Asadbek uning ahdi ohangidan "Xongireydan o'ch olaman, u bilan olishaman, deb ovora bo'lma", degan ma'noni uqib, gapni cho'zmadi.

Derlarkim, vaqti kelganda ba'zi narsalar uchun jonni fido qilmoq mumkin. Ammo nomus hech bir narsaga fido qilinmas, nomus jondan-da qimmatliroqdir. Asadbek ota-ona mehrisiz ham bu dunyoda yashamoq mumkinligini biladi. Biroq, erkakning nomussiz yashamog'i qanday bo'lishini tasavvur etolmaydi. O'zgalarning nomus-ori toptalganda rohatlangan odam, o'ziga tajavvuz qilinganda chiday olmasdi. Uzoq yillar ilgari yangragan, so'ng unut g'uborlari ostida mudrab qolib ketgan bu qarg'ish hech kutilmaganda uyg'ondi. Bu qarg'ish oldida Jalilning "Xudodan qaytibdi", degani arzimasa bir gap edi. Hosilboyvachcha tashlab ketgan videokassetadagi manzarani ko'rib ko'z oldi qorong'lashganda zulmat qa'ridan o'sha ovoz bo'g'iq momaguldarak kabi chiqib kelgan edi:

- Asad, men senga Xudodan o'lim tilayman. Men bugun sening qo'lingdan o'lim topmasam, ertaga joningga qasd qilmayman. O'g'illarim ham qasos olishga urinishmaydi. Yo'q, sen osonlikcha o'lib ketmagin, Asad. Sen bolalaringning xorlanganini ko'rginu so'ng o'lgin...

U damda Zaynab hali tug'ilmagan edi...

Alam bilan aytilgan bu qarg'ish nahot tug'ilmagan qizning qismatiga yozilib qolgan bo'lsa?..

Nahot uning joni-jahoni, suyakli qizi tug'ilganidayoq o'sha qarg'ish yo'rgagiga yo'rgaklangan bo'lsa?..

Baqirib emas, ingrab aytilgan bu so'zlar shunchalar qudratga ega ekanmi?..

Moskvadagi mehmonxonada yotganida bu qarg'ishni yana eshitdi. Ovoz bu safar bo'g'iq emas, yeru ko'zni larzaga soluvchi momaguldarak yangrashi kabi eshitildi.

... Aslida o'sha g'alvani shumqadam Kesakpolvon boshlagan edi. "O'qilon" degan laqabdan boy odamlarning endi-endi cho'chiy boshlagan damlari edi. Markazdagi restoran boshlig'i ularning talabiga ko'ra cho'talni kanda qilmay, kamaytirmay berib turardi.

Kesakpolvon qaerdandir hid olib "cho'taliga gadomizmi, shuncha boyligi bor ekan, etakka to'ksin", dedi. Bu fikr Asadbekka ma'qul kelgach, restoran boshlig'iga talab avval yaxshilik bilan aytili. Talab rad etilgach, tunda uyiga bostirib borildi. Asadbek Kesakpolvonning bunaqa ishlariga aralashmas edi. O'sha kuni "sen ham bor, kimligingni odamlar bilib qo'yishsin", degach, bordi. Asadbek borguniga qadar Kesakpolvonning yigitlari ishni boshlab yuborishgan edi. Kesakpolvonning ta'biri bilan aytilganda "profilaktika ishlari"ning ikki kun avval boshlanganini Asadbek o'sha yerga borganida bildi. Isitgich quvuriga bog'lab qo'yilgan uy egasi urib-kaltaklanmagan, lekin ikki kundan beri qultum suvga zor bo'lib, sillasi tamom qurigan edi. Yon xonadagi xotini, ikki o'g'li, ikki qizi ham shu ahvolda edi.

- Asad, bularingga aytgin, suv berishsin, - dedi uy egasi zorlanib.

- Ko'p suv ichsang siyib qo'lasan, - dedi Kesakpolvon tirjayib. - Bek, bu akaxoningga aytyapman, hozir suvning narxi oshib ketgan. Berkitgan tillalarini chiqarsin, to'ydirib sug'ormagan - nomard!

- Asad, buning valdirayveradi, menda tilla yo'q. Topganimni bitta o'zim yemayman-ku, yuqoridagilarning qanchasiga sochaman. Tilla bo'lsa o'shalarda bo'ladi. Men borimni berdim, boshqa yo'q.

- Qancha berdi? - deb so'radi Asadbek.

- O'ttiz ikki ming, yana xotining uzuk-puzuklari... O', maraz, sen meni laqillatsang ham Bekni laqillataman dema. Berganing bitta tishimning kavagida yo'q bo'lib ketadi. Hozir ko'chaga chiqib "restoran kattasining uyida shundan boshqa pul yo'q ekan", desam odamlar ishtonini yechib orqasi bilan kuladi.

- Asad, menda boshqa pul yo'q. Hech bo'lmasa kennayingga suv berlaring, bechora kasal.

- Ana ko'rdingizmi, bechora kennayim kasal ekanlar. Sizga kennayimni jonlari kerakmi yo molmi? - dedi Asadbek, uning zorlanishlariga e'tibor ber- may.

- Bek, xotini qo'yaver. Bu marazning qizlari yetilib qolibdi. Buqachalarimni arang ushlab turibman. Shilimshiq, akangga anavi ashulangni aytib ber-chi. Bek, quloq sol, bunaqangi allambalosini eshitmagansan.

Deraza yonida turgan yigit sovuqqina ishshayib qo'yib, sozlanmagan g'ijjak ovozi xirgoyi qildi:

- Tog'da quyon otdim, iyagi yo'q.

Qizlar kuylak kiyibdi, jiyagi yo'q.

Jiyagi yo'q yerlaridan qo'lim solsam,

Bilqillaydi qo'sh anori, suyagi yo'q...

- Dod, jonginangdan akang! - Kesakpolvon shunday deb tizzasiga urganicha qiyqirdi.

Uy egasi "shu kichkinagina jasadga bunchalik ko'p zulm sig'ishi mumkinmi?" deganday unga tikilib qoldi. Qandaydir g'oyibona ovoz unga "Mumkin, sen o'ylagandan ko'proq hajmda sig'adi", dedimi, talvasaga tushib, endi najot ko'zlari bilan Asadbekka boqdi.

- Bek, nima desang de, buqachalarni qo'yib yuboraman. Qizchalarni bi-ir sug'orishsin, - dedi Kesakpolvon.

- Yo'q! Asad, sen bilan kelishuvimiz bor. Men aytganingni berib keldim. Meni himoya qilishga va'dang bor.

- Sen g'irrom o'ynading.

Asadbek unga doim "siz"lab gapirardi, hurmatini joyiga qo'yardi. Hozirgi sensirashidan zulm bobida sherigiga yaqinlashganini ma'lum qildi. Buni fahmlagan uy egasi so'nggi ilinj bilan uni insofga qaytarmoqchi bo'ldi:

- Asad...

Kesakpolvon uning gapini uzdi:

- "Asad" dema! Nima, bu sening o'rtog'ingmi?! "Bek aka", de!

Uy egasi bir yutinib olib, amrga bo'ysundi:

- Bek aka, shartimizda bunisi yo'q edi. Uyingda borini berasan, demagansiz.

- Demagan bo'lsam, endi deyman. Xo'sh, qani tillalaring?

- Tilla yo'q menda...

- Hukmni o'zing chiqarding, mendan domangir bo'lib yurma...

Asadbek "buqachalaringni qo'yib yuboraver", deganday sherigiga qaradi. Kesakpolvonga shu qarashning o'zi kifoya qildi. Zulm harorati o'tidan sachragan uchqun bir oilaning pokiza gullarini so'ldirdi.

Uy egasi o'shanda qarg'agan edi.

O'shanda Asadbek "men ham qiz ko'rarman, vaqti kelib kimningdir iflos nafasi ardoqlab o'stirganim pokiza gulni so'ldirar", - deb o'ylamovdi. Bu qarg'ishni o'shanda yer yutganday bo'lib edi. Odam o'lib ketaverar ekan-u, biroq, uning qarg'ishi o'lmay, yer yuzi bo'ylab o'ljasini ta'qib etib yuraverarkan. Restoran boshlig'i o'sha voqeadan so'ng ko'p yashamadi. Avval xotini, so'ng o'zi bu dunyoni la'natlay-la'natlay tashlab ketishdi. Asadbek uning janozasiga borgan edi, go'rkov tutgan etakka "meni u dunyoda ham eslab yur", deganday bir siqim tuproq ham tashlagan edi. Ha, unutmabdi, o'zi ko'milsa ham qarg'ishini qoldirib ketibdi. Bu qarg'ish yigirma yildan ziyod Asadbekka soyaday ilashib, payt poylab yurgan ekan.

O'sha restoran xo'jayini tirik bo'lib, pichoq bilan hamla qilsa, Asadbek o'zini himoya qilish chorasini topardi, yoki uni o'ldirib qutulardi. Endi ko'zga ko'rinmas, chopsa chopilmas qarg'ishdan o'zini qanday himoya qilsin?

Asadbek qarg'ishni eslashga esladi-yu, biroq, aybni o'zidan emas, o'zgalardan izladi. Alqissa, hukmni ham o'ziga emas, o'zgalarga chiqardi. Uning qonida o'tgan ishlardan pushaymon qilib o'tirish degan narsa yo'q edi, bilaks, qasos degani istagancha topilardi.

Siniq ko'nglida g'am, buzuq xayolida alam hukmron ekan, endi Asadbekdan nimalar kutish mumkin?

Jaholat zulmidan aql ravshanligiga yeta olmay qolgan Asadbekning Olloh huzurida "birovga qasd qilmayman", degan ahdi bo'lmagach, uni kim to'xtata olardi?

3

"Oyijon, meni chaqirmay turing, bu dunyoda qiladigan ishim ko'payib qoldi..."

Mozorboshiga qarab yurayotgan Asadbekning ko'nglidan shu so'zlar kechdi.

Kasali og'irlashganda "ota-onam yonlariga chaqi- rishyapti, vaqt yetgan bo'lsa boraman-da, iloj qancha?" deb o'ylagandi. Unda o'g'illari taqdiridan ko'ngli to'q edi. Zaynabni ham xorijga jo'natib yuborsa, armonsiz, tahlikasiz ketishi mumkin edi. Avval kelganda "meni chorlamang", deb yalinmovdi. Endi bolalarini bunday ahvolda tashlab keta olmaydi. Haqqi yo'q tashlab ketishga! Xudoga emas, chirib yotgan murdaga yalindi bu g'ofil banda.

U ozgina bo'lsa-da yashamoqni, xonadoni tepasidagi balo bulutini haydamoqni, oilasiga baxtni qaytarmoqni istardi.

Istardi... lekin...

Bu baxti qora baxtli bo'lmog'i uchun tole' yulduzining zulm zulmatidan chiqib, saodat burjiga yuz burishi zarurligiga aqli qosirlik qilardi.

Gunohlar kirini pushaymonlik va tavba yoshi yuva olishini kim bilmaydi? Unda esa tavba ham yo'q, ko'z yoshi ham yo'q. Jamshid boshlab kelgan go'rkov o'zi bilganicha tilovat qilgach, Asadbek uning cho'ntagiga pul soldi-da, onasiga qo'yilgan qora marmar tosh yonidagi yangi qabr-ga imlab:

- Bu yerga kim keldi? - deb so'radi. Keyin tahdid emas, afsus ohangida qo'shib qo'ydi: - Bu yerga odam qo'ymagin, devdim-ku?

- Mahalla bir nima deb turganidan keyin qaytar- olmayman-da. Bu yer ularning xilxonasi ekan, asli.

- Kim ekan, yerning egasi? - Bu safar Asadbek ovozi qahr zohir bo'ldi.

- Suhrob ota deydimi?

- Nima? Pochtachimi?

- Unisini bilmadim... bir hafta bo'ldiyov...

"Ha, o'sha, - deb o'yladi Asadbek. - Bu haromi, kelib-kelib shu yerga ko'mildimi?"

Asadbek qabristonda ekanini unutmad. So'kib yubormaslik uchun tishini tishiga bosdi. Tishlarning g'ijirlaganini sal narida turgan Jamshid ham eshitib, sergaklandi. Pochtachining qiliqlari Chuvrindiga ma'lum edi, Jamshid bilmasdi. Shu sababli xojasining nima sababdan g'azablanganini anglamadi.

Alam jomiga g'azab mayini quyib sipqorgan odam aslida yonib ketishi kerak. Asadbek yonishga tayyor edi. Biroq, onasining ruhini qaqshatishni istamadi. "Agar bu maraz bir hafta oldin qo'yilgan bo'lsa, - deb o'yladi u. - Onam bechoraning arvoxlari bir haftadan beri chiqirib yotibdi ekan-da? Yo'-o'q... men bu marazni yo'qotaman. Xilxona emish... Uning xilxonasi axlatxonada..." Asadbek shu qarorga kelib, yuzini burdi. Xayolini chalg'itish maqsadida marmartosh ortidagi o'rik daraxtiga tikildi. Onasini shu qabrga qo'ygan yili bosh tomoniga o'zi ekan nozikkina niholcha yo'g'on daraxtga aylangan. Daraxtning tanasi bujurlashgan, taram-taram yoriqlar paydo bo'lgan. Go'yo bu yerdan taraluvchi sassiz nolalarni tinglayverib, alamlardan tirishib ketganday... Shoxchalardagi kurtaklar bahorga homilador bo'lib, to'lib turishibdi. Aldamchi iliq shabada ularning ko'zlarini ochib yuborishi mumkin. Ayamajiz qaysi bir kavaklarda xuddi shuni kutib turibdi. Daraxtlar yayrab, gullagan onda u bir hamla qiladi-yu, bitta-bitta yamlab bu chaman gullarning jonini oladi...

Asadbek nima gunoh qilib qo'yganini anglamay dovdurab turgan go'rkovga yana bir bor g'azabli nigohini qadadi-da, iziga qayta boshladi. Darvoza yaqinida qimtinib turgan ayolni ko'rib, qadamini sekinlatdi. Hali kelishayotgan mahalda bu ayol ro'paralaridan chiqib salom bergan, Asadbek uning mungli qarashidan qandaydir sarosimani payqagan edi. "Meni kutyaptimi yo go'rkovda ishi bormi?" deb o'yladi u. Ayolning chehrasi tanish tuyuldi-yu, ammo qaerda ko'rganini eslay olmay Jamshidga qaradi. Qarashdagi savol alomatini fahmlagan Jamshid:

«B»Sharif Namozovning xotini, - deb izoh berdi.

"Demak, meni kutyapti".

Asadbekning sekinlaganini ko'rgan Nasiba unga peshvoz chiqib, yana salom berdi.

Asadbek alik oldi-yu, "kimsiz, menda nima ishingiz bor?" - deb so'ramadi.

- Men... Sharif akaning ayollariman... - dedi Nasiba sarosimali ovoz bilan. Bilmagan odam bu ovozni eshitib "Sharif akaning xotini bo'lish ham katta gunoh ekan-da, a?" degan xayolga borishi tabiiy edi. Nasiba bu kishi yana "Qaysi Sharif?" deb so'rab qolmasin, degan tashvishda darrov izoh berdi: - Vinzavodda ishlardilar...

- Ha, endi tanidim, ko'zimga issiq ko'rinyatuvdingiz. Tinchlikmi, singlim?

Qovog'i soliq, qarashi qahrli Asadbekdan muloyim ohangdagi gapni eshitgan Nasiba sarosimadan qutuldi.

- Sharif akamni Maskovdan olib kelib... shu yerga qo'ydik, - Nasiba "Shu yerga qo'yganimiz to'g'ri bo'libdimi?" deganday unga qarab oldi.

- Ie... xabarimiz bo'lmabdi-ku? Salom-aligimiz bor edi eringiz bilan. Nega aytirmadingiz?

Asadbek bu gapi bilan riyokorlik qilmadi. U Sharif Namozovning o'limini eshitgan, biroq kasalligi, keyin yana boshqa tashvishlari bilan andarmon bo'lib, oilasining taqdirini unutgan edi.

- Shoshib qoldik... - dedi Nasiba aybli odam ovozi bilan.

- Bizdan nima xizmat?

- Xizmat yo'q... faqat... o'zingizga uchrashadigan ishim bor edi.

- Uchrashib turibmiz-ku, aytavering.

- Gapiradigan gapmas... omonat bor, berib qo'yishim shart.

Asadbek "Sharif bir nima qoldiribdi-da", deb o'ylab:

- Ertaga soat o'nda idoraga keling. Idorani bilasizmi? - dedi.

Nasiba "ha, bilaman", degan ma'noda bosh iring'adi.

- Yuring, uyingizga tashlab o'tamiz, - dedi Asadbek.

- Yo'q, rahmat, - Nasiba shunday deb tisarildi. - Men... hali bu yerda ishim bor... Go'rkovga aytadigan gapim bor...

Asadbek ayolning yolg'on so'zlayotganini, ularning mashinasiga chiqishni istamayotganini sezdi. Shu sababli sovuq tarzda: "Xayr", dedi-yu, darvoza sari tez-tez yurdi.

Uyga qaytishganda xonadonda o'zgacharoq ruh hukmron edi. Magnitofondan sho'x qo'shiq taralgan, hovlida xizmat qilib yurganlar chehrasida xursandchilik zohir, hatto bulutlarni chekintira olgan quyosh nurlari ham faqat shu xonadonga tushayotgandek edi.

Ayvon ustuniga suyanib sigaret tutatayotgan Kesakpolvon Asadbekka peshvoz chiqib, jilmayganicha quloqlarini yoydi:

- Endi bu yog'i to'yning bismillosida, Bek! - Kesakpolvon shunday deb "Nima gap, qaerga bordilaring?" degan ma'noda Jamshidga qarab olishni unutmad.

- Nabi hofizga odam jo'natdim. Xirgoyi qilib o'tirsin-da. Hademay uyingni odam bosadi. O'g'illa- ringning qaytganini eshitganlar qulluq bo'lsing kelaverishadi.

Kesakpolvon aytganday birovlar astoydil, boshqalar qo'rqqanidan, ayrimlar Asadbekka yaxshi ko'rinish, bahonada yaqinlashib olish niyatida "muborak bo'lsin"ga kelaverishdi. Mehmon kutib charchagan Jalil:

- To'yni tezlatib yubora qol, - dedi. Oshnasi jilmayib yurgani bilan yuragini og'ir dard bosib turganini sezgani uchun hazil bahonasida g'am toshini yengillatmoqchi bo'ldi: - Puling yetmayotgan bo'lsa berib turay.

- Ichimsan-da ichimsan! Jiyanelarningning to'yiga cho'ntakni bir qoqasan-da, oshnam! - Asadbek shunday deb Jalilning yelkasiga

qo'l tashlab, bag'riga tortdi.

Asadbek uylanayotganda Jalil to'yona bera turib "Cho'ntakni qoqib, topgan-tutganim shu bo'ldi, boriga baraka", deb qo'ygan edi. "Ha, endi ishchining topgani nima bo'lardi!" degan xayoldagi Asadbekka pulning cho'g'i ko'proq tuyuldi. Holiroq qolganda pulni sanab avval ajablendi, so'ng ko'zlariga yosh keldi. Chunki o'sha damlarda boyvachchalar ham bunchalik ko'p to'yona berishmas edi.

Hozirgi gap bilan Asadbek o'sha voqeani esga soldi. Bir oz fursat holi qolishganda esa qabristondagi ahdini aytdi.

- Jinni bo'lma! - dedi Jalil. Oshnasi ahdini hoziroq amalga oshirishga ketayotganday yengidan ushlab tortdi.

- Men allaqachon jinni bo'lib bo'lganman, sezmayatuvdingmi? - dedi Asadbek.

- Odamlar toshbo'ron qilib tashlashadi. Bunaqa masalada sendan qo'rqib o'tirishmaydi.

- Menam toshbo'roningdan qo'rqmayman. Baribir o'ligini oldirtirib tashlataman. Odamlarning ablahlik sira kechirilmasligini bilib qo'yishsin.

Donolar "Odamlar uchun xotirda saqlash, unutmazlik naqadar zarur bo'lsa, ba'zi vaqtda unutish ham shu darajada zarur", deyishadi. Asadbek nodon bo'lmasa-da, unutish zaruratini tan olgisi kelmaydigan toifadan edi. Haqiqat va to'g'rilikni sevadigan odam doimo vijdoni farmoniga itoat etarkan, uning vijdoniga hech kim hokim bo'la olmas ekan. Sarobni, shayotin ko'rsatgan adash yo'llarni haqiqat va to'g'rilik deb hisoblovchi do'stining vijdoni farmonlaridan nimalarni kutishni fahmlagan Jalil uni insof ko'chasiga burmoqchi bo'ldi:

- Sen kechirimli bo'l. Xudo "bandalarimning gunohini kechiraman", deb turganida sen o'jarlik qilma.

- Xudoning hisob-kitobi boshqa, meniki boshqa.

- Tavba qil, jinni bo'lma.

Halimjon yaqinlashib, mahalladan bir odam so'-rayotganini aytmaganida ularning bahsi Jalilning bo'ralab so'kib qolishi bilan yakunlanishi tayin edi.

Jalil "yo'qlayotgan kim ekan, o'zim bilib kelaman", deb Halimjonga ergashganicha ko'chaga chiqdi-yu, tezda iziga qaytdi.

- Shorasul akaning nevarasi ekan, bir borib kelmasang bo'lmaydi.

- Hozirmi?

- Ha, hozir, bola kutib turibdi. Ukam anavi kuni "Amakim kasalmishlar", devdi. Og'irlashib qolganiga o'xshaydilar. Senda gaplari bormish.

- Birga boramiz.

Jalil "Shorasul aka seni so'rattirgan, menga balo bormi?" deyish o'rniga:

- Men bu yerda keldi-ketdiga qarab turaman, - dedi.

Chopar yubortirgan Shorasul aka Asadbekka ham, Jalilga ham ota qadrdonlardan edi. Shu sababli Asadbek hozir bormaslik uchun bahona izlab o'tirmaslik barobarinda Jalilning vaj-karsonini ham inobatga olmadi. "Yur, keladigan odam sensiz ham kelib-ketaveradi", deb to'ng'illab qo'yishining o'ziyoq Jalilga kifoya qildi.

Qirq birinchi yil Asadbekning otasi bilan urushga ketib, kelgusi kuzda o'ng qo'lsiz uyiga kirib kelgan Shorasul aka to'rt yilu to'rt oy davomida ularning issiq-sovug'idan xabar olib turdi. Xotini bilan birgalikda non do'konida ishlovchi bu odam ikki burda non orttirib qolsa, bir burdasini ularnikiga tashlab o'tardi. Urush tugab, Asadbekning otasi qaytganidan so'ng ham bu odatini tark qilmadi. Asadbekning otasi "xalq dushmani" tamg'asida qamalganida ko'pchilikning oyog'i ularning ostonasidan tortildi. Dastlab Shorasul aka ham kelmay qo'ydi. Tug'ruqxonadan qaytgan onasi holsizlangani sababli nonga Asadbekning o'zi chiqadigan bo'ldi. Yarim kechada Jalilning otasiga ergashib chiqqan Asadbek ko'p qatori navbatda turar, uning kaftiga ham kattalarga o'xshab navbat raqamini yozib qo'yishardi. Asadbek "Yozuv o'chib qolsa navbatdan chiqarib tashlashadi", deb qo'rqib, kaftini yummasdi, barmoqlari sovqotib, tarashadek qotib qolsa ham chidab turardi. Navbati yetganda bir qo'llab hisob-kitob qilayotgan Shorasul aka bilan, erining yonida chaqqon-chaqqon non kesayotgan opoqi xotin bilan ko'zlari to'qnashardi. Opoqisi bu bechora bolaning ko'zlariga qaray olmasdi. Shorasul aka esa mungli ravishda tikilardi. Asadbek uning "Ha, toychoq, qalaysan", deb erkalab qo'yishini juda-juda istardi.

Aytadilarki, singan umid chinnisi chegalansa ham izi qoladi. Balki kattalarning umid chinnisiga xosdir bu hikmat. Norasidaning umidli nigohi javobsiz qolganda sinuvchi qalb chinnisini keyin chegalashning imkoni yo'q.

"Dada" deb tili chiqqanida otasining diydoriga to'yolmagan, go'daklik chog'larida otaning suyishlari qanday bo'lishini bilmagan, ulg'aygan onida "toychoq" deb erkalashlarga ko'nika boshlaganda yana mehrga zorlik dashtida qolgan bola uchun non do'konida ishlovchi amaki qatoridagi odamning berguvchi nonidan ko'ra birgina shirin so'zi azizroq edi. Asadbek bu aziz narsaga zor bo'lgan kunlarini hanzuga qadar unutmaydi. Yo'q, u Shorasul amakisiga gina saqlamasdi.

Shorasul aka ikki haftadan so'ng shom qorong'usida ularnikiga kelgan, eski gazit parchasiga o'ralgan to'rt kesim nonni berib, "Toychoq, qalaysan, oying, ukang yaxshimi?" deb hol so'rgan, biroq, ostona hatlab ichkari kirmagan edi. Tug'ilgan go'dakning chillasi chiqmay turib kirish mumkinmas, yolg'iz ayolning uyiga shom qorong'usida kirib-chiqish ham ayb, degan tushuncha Asadbekda yo'q bo'lgani uchun "xalq dushmanining uyiga kirishga qo'rqdilar", deb o'yladi. O'shandan so'ng Shorasul aka xuddi urush yillaridagi kabi har kuni kelishni odat qildi. Faqat avvalgilardek kunduzi emas, shom qorong'usida rov kelib-ketardi.

"Toychoq, qalaysan?" deb boshini silab qo'yardi. Odamlardan yashirincha berilayotgan bu mehr bolaning o'ksik ko'ngliga malham bo'la olmas edi.

Shorasul aka har yili farzand ko'rardi-yu, biroq, unga baxt va'da qilib dunyoga kelgan go'dak bir-ikki oygina yashab, ota-onasini hijron oloviga tashlab ketardi. Faqat to'rtinchi qizi To'xtaxon ismiga sodiq ravishda yashab qoldi. Yashashga yashadi-yu, ota-onasini kuydirib, qaritdi. Shorasul aka "qadrdon oshnalarimdan birining o'g'lini kuyov qilsam, kuyov emas, o'g'il bo'lsa", degan niyatda yurganida oydek chiroy ochayotgan To'xtaxon tushmagur bir milisa yigitga ko'ngil qo'yib, to'ysiz, nikohsiz tegib olib, ota-onaning boshini egdi-yu, kuyov bolaning yurtiga jo'nab qoldi. Shorasul akaning xotini bu isnodga chiday olmadi, shu egik boshi bilan armonli dunyoni tashlab ketdi. Xudo bu ayolning rahmini yedi, isnod olovida kuyib yashash azobi esa Shorasul akaga nasib etdi. Yigirma yilning nari-berisida u yolg'iz yashadi. Asadbek bilan Jalil uylab qo'yishga harakat qilishsa ham u ko'nmadi. Ba'zan achchiqlanib, bu taklifni rad etib, ba'zan esa "Hozirgi xotinlarga ikki qo'lli er kerak, bir qo'lli notavonni boshiga uradimi?" degan hazil bilan chap berdi.

Uch yil ilgari Jalil ukasidan "Shorasul amaking yaxshi yuribdilarimi?" deb so'rganida "Bir-ikki kundan beri ko'rinmayaptilar" degan javobni eshitib "Ko'rinmayotgan bo'lsalar yo'qlab qo'ysang o'lasanmi!" deb so'kinib, xabar olgani uyiga kirgan edi. Uch kundan beri isitmalab, tuz totmay yotgan bu odamning tirikmi yo' o'lik ekanini dastlab bilmadi. Qo'shnilardan gina qilganida ular

"Qaydam, veteranlarning shifoxonasiga yotmoqchiydilar, o'sha yoqqa ketgandirlar, deb o'ylabmiz", degan bahona bilan o'zlarini oqlashdi. Shundan so'ng Jalil Asadbekni ishga solib, Shorasul akani ko'ndirib, To'xtaxonni ko'chirtirib kelgan edi. Militsiyadagi xizmatidan haydalib, ishining tayini bo'lma-yotgan kuyov bolani Asadbek Chuvrindining limonad tsexiga joylab qo'ygandi. Boshqalarga nisbatan to'rt baravar ko'proq maosh oluvchi "kuyov bola" qaynotasining bir paytlardagi yaxshiliklari evaziga bu martabaga erishganini fahmlamasdi. Shorasul aka taqdirga tan berganday ko'rinsa-da, qizi bilan ham, kuyovi bilan ham gaplashmasdi. Bir nima deyish zarurati tug'lsa nabiralari vositasida aytirardi. Shorasul akaning bu odatlarini bilganlari uchun ham ular nabiraning yo'qlab kelganidan ajablanishmadi.

Shorasul aka hamishalik o'rni - temir karavotda emas, xona o'rtasida, qibлага oyoq qilib yotqizib qo'yilgan edi. Buning ma'nosini tushungan Jalil orqasiga o'girilib, ostonada turgan To'xtaxonga ajablanib qaradi.

- O'zlari aytdilar, - deb izoh berdi To'xtaxon.

Jon berayotgan odam yuzini qibлага qaratib, ibodatini qilib olsin uchun shunday yotqizilishini bilmaydigan Asadbek bu holatga e'tibor bermadi. Shorasul akaning ko'zlari ochiq, nafas olishi ham bir meyor-da - jon berayotgan odamga o'xshamas edi.

- Asad, keldingmi, toychoq bolam, - dedi u tetik ovozd. So'ng Asadbek bilan izma-iz kirib kelgan Jalilga kulimsirab qaradi: - Ha, shalpanquloq, senam keldingmi? Ishqilib Xudo senlarni bir-birlaringdan ayirmasin. Shalpanquloq, bormisan, bu dunyoda? Yuz so'mlik pulday yo'q bo'lib ketding-ku, a? Asaddan ginam yo'q, uning ishi ko'p. Sen salti-svoy odamsan, seni so'ksam ham arziydi.

- Nima bo'lsa ham baloga qoluvchi Jalil-da, a? Bu toychoq'ingizni men yetaklab keldim. Oy chiqsa ham shunga chiqsin, kun chiqsa ham shunga, a? Bu qanaqa yotish, otaginam?

- Bu yotishmi... O'talarini sog'indim. Yog'och otga minib bi-ir yo'lga chiqadigan bo'lib turibman.

- Adalarimizning sizga ko'zlari uchib turgani yo'qdir, biz bilan otamlashib yuravering. Yog'och otni ham qo'ying, bu yoqda ota bo'lib qilib beradigan ishlaringiz chiqib turibdi.

- Xayrli ishmi, ishqilib? - Shorasul aka shunday deb Asadbekka qaradi.

- Xayrli ishlarning dodaxo'jasi, - dedi Jalil.- Toychoq'ingiz o'g'illarini uylantiryapti.

Endi toychoq demasangiz ham bo'ladi. Ot bo'lib qoldi. O'zgina eshshakligi ham bor-u lekin sizning hurmatingizni qilib "ot" desak ham bo'lar.

- Toychoq, oshnangdan xafa bo'lma, buning onasi garmdoriga bosh-qorong'u bo'lgan-da.

- Otaginam, onamni qo'ya turing. Kelinlar qaerdan, deb so'rasangiz-chi?

- So'rash uchun sen birovga gap berasanmi, qani aytaver-chi?

- Kelinposhshalar siz yetib borolmagan naq Girmonning o'zidan.

- Girmondan deysanmi? - u o'rnidan bir qimirlab olib, ajablanganini yashirmay Asadbekka tikildi.

- Ha, Girmondan, lekin siz o'ylaganday Gitlarning jiyanlari emas ular. O'sha yerda qo'nib qolgan bir o'zbek boyning qizlari ekan.

Aka-uka boja bo'lishyapti. Toychoq'ingizning omadi yurib qolgan, hozir xo'rozi ham tuxum qilyapti. Ana endi o'rningizdan

"bismillo" deb turasizu bir tog'oragina norin, bir chelak nisholdani ko'tarib, bo'rdoqini sudrab Girmonga to'y olib borasiz.

Shalpanquloq bolangizdan or qilmasangiz yoningizga olvolarsiz, qo'yni yetaklab yurar...

Shorasul aka sog' paytida Jalil bilan uncha-buncha hazil qilib turardi. Hozir hazil gaplarga mayl bildirmadi. Asadbekdan ko'z uzmagan holda Jalildan iltimos qildi:

- Sen chiqib tur, toychoqqa aytadigan gapim bor.

Jalil iltimos ohangidagi amrga itoat etdi. Dahlizga chiqib, eshik ortida turgan To'xtaxonga "gap poylayapsanmi?" deganday qarab qo'ydi.

- Adangni olib kelarmishsan, rostmi? - deb so'radi Shorasul aka, Jalil chiqib ketgach.

- Aniq bir qarorga kelganim yo'q, - deb javob berdi Asadbek. - Birov olib kel, deydi, birov bezovta qilma, deydi. Hayronman.

- Bezovta qilmaslik yaxshi-ya... lekin olib kelganing ma'qul. Begona yurtlarda yotmasin... Olib kelsang... yonimga qo'y, xo'pmi, toychoq'im?

Keyingi gapni yosh bolaga gapirayotganday shirin ohangda aytdi. Otasi qamalgan kunlari Asadbek non do'konida umidvor bo'lib turganida xuddi shunday shirin ohangga zor edi. Amaki qatoridagi bu aziz odam shirin ohangini o'limi oldidan aytish uchun asrab qolganmide?

- Ungacha bir ish qilasan: adangning qabridan tuproq olib keluvding, a? O'zginasini onangning qabriga to'kuvdingmi? Qolgani-chi? Qolgan turibdimi?

- Ha, - Asadbek shunday deyishga dedi-yu, o'ylanib qoldi. O'shanda Manzura "Adasi, mozorning tuprog'ini bekorga olib kelibsiz, xosiyati yo'q, mozorga olib borib tashlash kerak" degan edi. Asadbek "bilganingni qil", devdi. Hozir shuni eslab "tashlab yuborgan bo'lsa-chi?" deb o'yladi.

- O'sha tuproqdan bir hovuchini menga ataysan. Ko'mayotganlaringda go'rkovga bersang, boshimga qo'yiladigan guvala ustiga sochadi. U tuproqda adangning hidi bor-da...

Asadbek Krasnoyardan qaytganida Shorasul aka uni yo'qlagan, tuproq olib kelganini eshitib:

- Esing bormi, tuprog'ing nimasi? O'zini olib kelishing kerak edi, - degan edi.

Hozir o'sha tuproqni sog'inyapti...

Jalil chiqib ketmaganida bu gaplarni eshitib "E, otaginam, siz hali ko'p yashaysiz", debmi, ishqilib ko'ngilni ko'taruvchi bir narsani aytardi. Asadbekning esa, o'rtog'idan farqli o'laroq, bunaqa odati yo'q edi. Kasal yotgan odamga qarab "rangingiz toza, ko'rinishingiz yaxshi" deya olmasdi. Ko'p hollarda yonidagi odam gapirib, u qarab turaverardi. Ayni damda bu odatini kanda qilmadi.

Shorasul aka bir-ikki yutinib qo'ygach, horigan ko'zlarini yumdi.

- Xudo nega meni buncha xorladi, nega buncha ko'p azob berdi, bilasanmi? - deb so'radi u ko'zlarini ochmay.

Asadbek "Xudo hammaga jazo berarkan, jazosiz odam yo'q ekan bu dunyoda", demoqchi bo'ldi-yu, gapi qo'pol ohangda chiqishi mumkinligini fahmlab, indamay qo'ya qoldi.

Shorasul aka bu savolni o'ziga ko'p marta bergan. Farzandlari birin-ketin o'laverganida ham, qizi tufayli isnodga qolganida ham, beva qolganida ham... Savolni berardi-yu, qilgan gunohlarini bir-bir eslab, so'ng xuddi taroziga solganday salmog'iga qarab saralardi. "Eng og'iri bu, manavinisi mundayroq", deb o'rirlarga bo'lib chiqardi. Ikkinchi, uchinchi... yigirmanchi o'rirlarda gunohlarning joylari almashinib turardi. Ammo birinchi o'rindagisi joyini bosh-qalarga bo'shatmas edi. Hozir ham shuni aytmoqchi bo'ldi:

- Odamlarning noniga xiyonat qilganman...

Aytishga og'iz juftladi-yu, nogahon uyg'ongan bir faryod fikrini tilga ko'chishiga yo'l bermadi.

"Sen bularga bir-ikki burdadan non bergansan, qolganini o'zing yegansan. Bir burda emas, bitta ushoq ham sen uchun harom edi. Lekin sen bu haromdan xazar qilmading, kuydiringga rohatlanib yeding, yeb yana rohatlanding. Nega xazar qilar ekansan, axir shu haromni yeb, to'q yurish, nafsingni orom oldirish qasdida kirgan eding-ku bu ishga. Endi haromingga bularni sherik qilmoqchimisani? Agar o'sha non bularga ham harom bo'lsa, sen tufayli gunohga botishadi. Hozir "odamlarning noniga xiyonat qilganman", desang, "Senlarni to'ydirish uchun qildim bu ishni", degan ma'no chiqadi. Shunda "toychoq" deb erkalayotganing bu odam basharanga tupursa ham arziydi. Endi bu odam kechasi bilan zor qaqshab non do'koni yonida navbatda turuvchi bechora bola emas..." - Shu faryod tufayli uni o'chgan Shorasul aka hozir "Iskandarning shoxi bor", degan haqiqatni aytolmay qiynalgan satarosh holida edi. Satarosh-ku, bir ilojini qildi, qurigan quduqni topib aytdi dardini. Lekin Shorasul aka topmadi bunday quduqni. Yonida cho'kkalab o'tirgan odam ham quduq emas. Bu haqiqatni indamay yutib keta olmaydi.

Shorasul aka, Yaratganning notavon bandasi, hidoyat yo'lining qanday bo'lishini bilmay shu yoshga yetdi, endi hidoyatdan benasib tarzda bu dunyoni tashlab ketmoqchi.

Bu qadar uzun umri yo'lida bir iymon egasi chiqib unga tavbani o'rgatmadi, sajdaga da'vat qilmadi. Aslida o'zida rag'bat bo'lmadi. O'zi hidoyatga intilganda edi, iymon egalari yo'liqqan bo'lardi. U tavbani-ku qiladi, biroq, peshona sajdaga tegmasa bu tavbaning qadri qanchalik ekan, vallohi a'lam?

Shorasul akaning ichida bir og'riq uyg'onib, tishsiz milklari bilan tilini tishlab beixtiyor ingradi.

Asadbek u tomon yaqinroq surilib, peshonasiga kaftini qo'ydi. Shorasul aka ko'zlarini bir ochdi-yu, ammo nimadandir qo'rqqanday yana yumib oldi. Mijjalariidan yosh sizib chiqdi.

- Barmoqlarim og'riyapti... - dedi u ingrab. - Zirillab og'riyapti. Xuddi olovda qarsillab yonayotgan o'tinga o'xshab qaqshayapti...

Asadbek ko'rpa ustidagi ozg'in barmoqlarni ikki kafti orasiga oldi. Barmoqlardagi sovuqlik uning vujudiga o'tib, bir titradi.

- Bunisi emas, o'ng qo'lim. Barmoqlarim qaqshayapti... Silab qo'y, bolam...

Asadbek ajabladi: "O'ng qo'lning snaryad yelkadan uzib tashlagan bo'lsa, yo'q barmoqlar qanday og'riydi. Alahsirayapti... Xayol ketgan shekilli..."

- Esingdami, men seni urgan edim. Shu shapalog'im bilan urgan edim. Oshiq tepayotganingda "qimor o'ynama", deb uruvdim. Shu barmoqlarim qaqshayapti. Sen o'sha shapaloq uchun meni kechir. Mendan rozi bo'l, toychoq. Rozi bo'lmasang, barmoqlarim qaqshayveradi. Do'zaxda ham kuyib qaqshaydi...

Urgani yodida... Ularga non bergan bu bir qo'lli odamning orqasidan so'kkani ham esida. Ammo... o'ng qo'li bilan urmagan edi.

Chap qo'li bilan qulog'ini ayamay burab, orqasiga astaroq tepgandi.

- Esingga tushdimi, kechirdingmi? - dedi Shorasul aka ko'zlarini ochib. Ko'zlarining qorachig'i xuddi kulga ko'milganday zo'rg'a ko'rinib turardi.

- To'g'ri urgansiz o'shanda. Men sizdan kechirim so'rashim kerak.

- Men sendan roziman. Sen o'zing uchun ham, otang uchun ham mendan rozi bo'l, bolam. - U yana ko'zlarini yumib ingradi. -

Otang rozi bo'lmaydi mendan. Esingdami, otangni olib ketishgandan keyin men ikki hafta senlardan o'zimni tortib yuruvdim.

O'shanda men ham so'roq berayotuvdim. Men o'zlik qildim, qo'rzoqlik qildim. Otangni "Bu xalq dushmani emas", deya olmadim.

Otang rahmatli "nemisning hammasi fashist emas, yaxshilari ko'p, ilmda, madaniyatda ilg'or", degan ekan. Shu gapni aytmagan, deya olmadim... Xudo urushda qo'limni olmay, tilimni, ko'zimni, qulog'imni ola qolmaydimi?.. Shuncha o'qlar bekorga yog'ilib turganida bittaginasini yuragimga sancha qolmaydimi?.. Barmoqlarim qaqshayapti... Ha, shu barmoqlarim bilan qo'l qo'yib berganman o'sha xatga. Shuning uchun qaqshayapti. Barmoqlarim do'zax olovida kuyishini boshladi.

Asadbek chap qo'lning sovuq barmoqlarini siladi.

- Adam tirik bo'lganlarida sizni kechirardilar, gina saqlamasdilar. O'sha xatga qo'l qo'ymaganingizda ham baribir qamashardi, siz bundan siqilmang.

Bu gapdan keyin Shorasul aka ko'zlarini ochdi. Butkul o'zga ohangda, o'zga mavzuda gap boshladi:

- Ma'rakaga kuyovning bir tiyini ham aralashmasin. O'zimning haloldan topib, atab qo'yganim bor, Jalil oshnang biladi. Keyin...

shu uyni Jalil og'ayningga xatlab bera qolsammikin? Katalakda yashamay, mahallaga ko'chib kela qolsin, xo'pmi?

Bu fikr Asadbek uchun yangilik emasdi. To'xtaxonni ko'chirish taklifini aytganida Shorasul aka "Qo'y uni, yaxshisi oshnang Jalil ko'chib kelsin", degandi. Asadbek o'sha suhbatni eslab:

- Aytaman-ku... lekin ko'nmaydi u shalpanqulog'ingiz, - dedi. - Meni eshakka o'xshatadi-ku, asli o'zi eshshakdan ham battarroq qaysar.

- Bu gaping to'g'ri. - Shorasul aka chuqur nafas oldi. - Unda Sohob sariqqa xatlab berasan. O'n ikkita bolasini qayga joylashni bilmay garang, u boyaqish.

Asadbek uning maqsadini anglagani uchun ham "To'xtaxon-chi, qizingiz turavermaydimi?" deb so'ramadi.

- Endi sen boraver, men charchadim, ozgina dam olvolay.

Asadbek Shorasul akaning barmoqlarini yana ohistagina silab qo'yib xayrlashdi-da, o'rnidan turdi. Ostonaga yetganida Shorasul akaning ovozi eshitdi:

- Xudo senga shirin-shirin nevaralar bersin, nevaralarning to'ylarini ko'r. Otang ko'rmagan baxtni Xudo senga nasib etsin...

Asadbek bu duoni eshitib, orqasiga o'girildi. Shorasul aka bo'ynini burib, uning izidan mo'ltillab qarab turgan edi. Bu holatni ko'rib Asadbekning ko'ngli yanada vayron bo'ldi, ko'zlariga yosh keldi. U ayni damda bir soatgina ilgari pochtachining o'ligini qabrdan chiqartirib tashlataman, deb hukm yuritayotgan diydasi qattiq rahmsiz odam emasdi. Agar hozir Jalil o'sha ahddan so'z ochguday bo'lsa "Gaping to'g'ri, oshnam, o'likda nima gunoh, yotgan yerida yotaversin", deb chekinishi tabiiy edi.

Asadbek dahlizga chiqqach, Jalil bilan To'xtaxonni ko'rib, o'rtog'iga savol nazari bilan tikildi.

- Asad, To'xtaning bir iltimosi bor ekan, or-qangga qaytasan, endi oshnam...

- Nega? - Asadbek bu ayolga qarashni istamayotgan bo'lsa ham majburan qaradi.

- Siz ayting... bizdan rozi bo'lsinlar...

- Rozilik uchun ham dallol kerakmi? - deb to'n-g'illadi Asadbek undan ko'zini olib. - O'zing so'rayver.

- Biz so'radik, javob bermayaptilar...

- Ikki mo'minni yarashtirib qo'yish savob, - dedi Jalil. - Banda rozilik bilan ketgani durust.

- Shu savob o'zingga buyursin, - Asadbek shunday deb deraza tomon o'tdi-da, unga yo'l bo'shatdi.

Gapni cho'zishdan foyda yo'qligini anglagan Jalil ko'p o'ylab o'tirmay oldinga o'tdi-da, ayolga "yur", deb ichkari kirdi. Asadbek esa bu savdoning nima bilan tugashini kutib turmay tashqariga chiqib ketaverdi. U Shorasul akaning fe'lini yaxshi bilgani uchun ham To'xtaxonning kechirilmaligiga ishonardi. Bir marta Asadbek "To'xta bilan gaplashmayapsizmi, kechirib qo'ya qolmaysizmi?" deganida "Onasi kechirmagan qizni men kechiramanmi?" degan javob eshitgan edi. Shorasul aka qizini faqat behayoligi uchun emas, xotining isnoddan kuyib, bevaqt o'lishiga sabab bo'lgani uchun ham kechirolmas edi. Asadbek buni o'sha suhbatdan keyin tushungandi.

Shorasul aka qizini kechirsa xotini ruhiga xiyonat qilganday bo'lardi. O'rtada turgan Asadbekning gapini ikki qilmay qizining ko'chib kelishiga rozilik berganidan so'ng o'tgan kunlari unga azobli bo'ldi. Qizi uyiga qaytdi-yu, o'zi azobli, to'lg'oqli dengizga g'arq bo'ldi. To'xtaxon ostona hatlab kirib kelgan daqiqadayoq xotining ruhi chirqillay boshlagan kabi tuyuldi. Uyqularidan halovat qochdi. Tushlarida xotining g'amnok ko'zlariga termilib "Qizimizni kechira qol, yoshlik qilgan-da", deb ham yalindi. Lekin xotinidan sado chiqmadi, demak kechirmadi. Shu sababli ham Shorasul aka qizining rozilik so'rab aytgan zorli so'zlarini javobsiz qoldirgan edi.

Asadbek ko'cha eshigiga qadar kuzatib chiqqan kuyovga "xayr" ham demay, mashinaga o'tirdi. Halimjon "Jalil aka ham chiqadilarmi?" degan savol nazari bilan xojasiga qarab javob olmagach, tavakkal qilib mashinani yurgizmoqchi bo'ldi.

- To'xta, akang chiqmaydimi? - dedi Asadbek uni jerkib.

Jalil uzoq qolmadi. Mashinaga chiqib o'tirgach, Asadbek "Ha, rozi bo'ldimi?" deb so'ramasa ham hisob berdi:

- Chol qaysar, ko'nmadi.

Asadbek o'rtog'iga "Ahmoq bo'lmasang o'rta tusharmiding?" - degan ma'noda qarab qo'ydi. Jalil bu qarashdagi ma'nini uqmaganday xuddi o'ziga o'zi gapirgan kabi davom etdi:

- "Onasidan so'ramagan rozilikni mendan so'raydimi, oq sutni men emas, onasi bergan", dedi. Men bir nima deya olmadim. To'xta qo'rqyapti, bu norozilik bollaringa urmasaydi, deb tashvishlanyapti.

Asadbek bu gaplarni eshitmaganday devor bo'yi taxlab tashlangan pishiq g'ishtlarga imo qilib so'radi:

- Kuyov bolang uy qurmoqchimi?

- Shunaqadir. Nima edi?

- Ovora bo'lmasin, aytib qo'y: janozadan uch kun o'tgach, kelgan yerlariga ko'chib ketishadi.

- Sen ham o'jarsan.

- Bu mening hukmim emas. Uy Sohib sariqqa qolarkan.

Bir oz yurishgach, Jalil mashinani to'xtatib, "Ukamda ishim bor", deb tushdi-da, eshikni yopmay turib:

- Menga qara, senam bir farosatingni ishlatgin, nomahram degan gapni tushunasanmi yo yo'qmi, dayus emassan-ku, axir, - dedi. - Xo'p, ilgari mayli edi, endi kelinlaring bor. Laychangni boshqa yoqqa bog'la, g'ar ko'zini lo'q qilmay yursin.

Bu gapni eshitib Asadbek mashinadan tushdi-da, Jalilga yaqinlashgach bilagidan ushlaganicha bir-ikki qadam nari yurdi. "Laycha" deyilganida kim nazarda tutilganini anglab tursa ham:

- Haydarni aytyapsanmi? - deb bosiqlik bilan so'radi.

- Ha, yana boshqa laychang bormi?

- Endi... oshnam, hadeb unga yopishaverma.

- Namuncha?! ВЂ” Jalil jirillashini boshlamoqchi edi, Asadbek bilagini qattiqroq qisib, siltadi:

- Gapni eshit: Haydar yomonmi-yo'qmi, sendan ko'ra yaxshiroq bilaman. Haydar bilan oramizda do'stlik yo'q, ish bor. Shuning uchun sen tinch yur. Ilgari osilsang ham endi osilma. Endi u... - Asadbek "xo'jayin" deb yuborishiga salgina qoldi. Gapni boshlashga boshlab qo'yib yakunlashga taraddudlanganini sezgan Jalil unga tik qaradi:

- Ha, tinchlikmi? Gapiraver.

- Endi u boshqa odam, - dedi Asadbek.

- Uning o'lganda ham boshqa odam bo'lmaydi.

- Sen ham odamga o'xshab bir marta "xo'p" degin. Sen uchun u endi yo'q, o'lgan, ko'mib tashlangan, bildingmi?

- Bilmadim. Ochiq gapir, nima bo'ldi? Maskovdan kelishing menga yoqmay turibdi.

- Hozircha "xo'p", deb turaver, qolganini keyin bilib olasan. Endi boraver, ukang sog'inib, ichikib o'tirgandir.

Asadbek shunday deb iziga qaytdi. Jalil esa turgan yerida uning orqasidan qarab qoldi.

X bob

1

Hammasi ortga chekindi: ota-onasining mungli nigohi ham, Noilasi bilan bahslashuvlari ham endi bezovta qilmay qo'ydi. Bel tomonga azob berayotgan og'riq kamayib, uyquli damlaridan ko'ra uyg'oq soatlari ko'paydi. Behisob dorilarning kuchidan karaxt bo'lsada, o'tmish voqealarni idrok etishga urindi. Ana shunday onlarda Zelixonning "nodonsan, sen bola" degan gapini esladi. Qamoqdan chiqib uchrashganlarida Zelixon bu gapni erkalash ohangida aytgan edi. Asadbekning gapini ikki qilmay eski hovliga kelishi, uning hukmiga itoat etib, uzatilgan to'pponchani olganicha tashqariga chiqishini har eslaganida Zelixon endi erkalash o'rniiga jahl bilan "Nodon!" deb so'kayotganday tuyulaverdi. Aslida Zelixon emas, "Qasoskor ham shunchalar ahmoq bo'ladimi!" deb Elchin o'zini o'zi so'kardi. So'ka-so'ka qancha o'ylamasin, Asadbek maqsadining tagiga yeta olmayotgani barobarida Jamshidning paydo bo'lib qolishi sababini anglashga ham ojiz edi. Uy-g'ongan turli gumonlar oqimlari uning esini teskari qilib yubordi. Dastlab "Asadbek jonimni olishga yubordimi buni" deb o'yladi. Qimirlashga ham holi yo'q damda shuning qo'lidan o'lim topmog'i unga alam qildi. "Ey Xudo, mening azroilim shu jallod bo'lsa, mayli, olsin jonimni, ammo ozgina fursat ber menga, o'zimga kelib olay, menga ozgina kuch-quvvat ham ber, o'lsam-da, olishib o'layin!" deb nola qildi.

Zelixon Sochidan telefon qilib "Jamshid tirik" deganidan so'ng asadbeklar olamining nayrangiga tushunmay gangib yurgan Elchin hayronu parishonlik girdobiga yanada tortildi. Jamshid "Hofiz aka", deb chaqirgach, "o'ldirmaydi shekilli, jon oladigan odam chaqirib o'tiradimi?" deb o'yladi. Jamshid chiqib ketgach esa: "Nega chaqirdi? Biz Zaynab bilan topishdik, siz o'limingizni kutib shu yerda yotavering", demoqchimidi?" degan xom xayoli haqiqat maqomiga ko'tarila boshladi. "Zaynab endi kelmaydi", degan fikr bu haqiqatga quvvat berdi. So'ng taqdirga tan berib Zaynabni oqladi: "Tashlab ketishga haqqi bor. Agar shu maraz unga baxt berolsa, baxtli bo'lishga ham haqli!" Elchin shunday to'xtamga kelishga keldi-yu, biroq, "bir qo'li bilan jonimni olib, meni baxtsiz qilgan odamga ikkinchi qo'li bilan qanday baxt tutsin?" degan savolga javob topa olmadi.

Hamshiraning "gapirmasalar ham kerak" so'zlarini eshitgach "Qani edi, ham kar, ham ko'r bo'lib qolsam", degan armon uyg'ondi.

Hamshira aytmasa-da, gapirolmashligi uning uchun yangilik emasdi. Uni hushsiz deb o'ylagan do'xtirning "umurtqa shikastlangan, bir umr harakatsiz yotadi, tildan ham qoladi", deganini eshitgan edi. Shu sababli yo'qlovchilar kelishi bilan beixtiyor ravishda chalajon kabi ko'zlarini yumib olaverdi. Hech kim yo'g'ida esa barmoqlarini qimirlatishga urindi. Oyoq panjalari ham harakatga kelganday bo'ldi. Gapirmoqchi bo'ldi, g'o'diragan tovushini o'zi ham eshitib, yengil tortdi. "Do'xtirlarning hamma gaplari bekor", deb o'zini o'zi ovutdi. Jamshid kelib ketganidan so'ng Zaynabni kutdi. Hatto "ikkovi birga kelsa fotiha berib yuboraman", deb ham o'yladi. U qaynotasining "mening eng katta xatoim - seni o'ldirtirmaganim", degan gapini unutmaydi. Shunga ko'ra, hali bu ahvolga tushmay turib, "mening eng katta xatoyim shular bilan o'chakishganim bo'ldi, qiziga uylanib, past ketdim", degan fikri qat'iylashgan edi. Bu yerda yotib xushi o'ziga kela boshlagach, bu o'yindan, bu davradan chiqish yo'lini izladi. Nazarida birinchi qadami - Zaynabning javobini berish edi. Zaynab ko'nglida iliqlik uyg'ota boshlagan bo'lsa-da, "undan ayrilish azobi yuragimni parchalab tashlamas", deb hisobladi. Asadbek olamidan qutulish baxtining saodati xotindan ayrilish parishonligidan ulug'roq tuyuldi. Zaynabdan ajralish ahdi jon berish hukmi bilan barobar ekanini uning noqis aqli fahm etmas edi.

Elchin uzoq yillar davomida muhabbat olovlari haqida ashulalar aytib yurgani bilan odamlarning qalbini bilmas edi. Ayniqsa ayol qalbining qudratini, undagi ruh to'lqinlarini his eta olmasdi. U "Zaynab alamzada, meni hech qachon kechirmaydi", deb o'ylab yang-lishmagan edi. To'g'ri, Zaynab qalbi to'ridagi umid chinnisini sindirgan, tuproqqa qorgan odamni kechirmas edi. "Muslima kechirimli bo'lmo'g'i kerak, Oллоhning roziligi uchun gunohidan o't, kek saqlash durust amallardan emas"ligini bilganida ham, taqdiridagi mash'um kunlarni unuta olmasdi.

Biroq, unda Elchindan qasos olish rejasi yo'q edi. To turmushga chiqquniga qadar, aniqrog'i, "Siz... o'shami?" deyilguniga qadar unda qasos o'ti mavjud edi. "Otam meni xorlagan yigitni topsalar uni o'zim o'ldiraman", degan ahdi bor edi. Qiynab o'ldirishning turli yo'llarini o'ylab, topib ham qo'ygandi. Lekin o'sha xorlagan odamning qiyshiq barmoqlari nikoh kechasi o'zini oshkor qilgan damda bu ahdi - qarori bo'g'ildi. Bu ahdga nisbatan "Erga itoat etmoq" degan hayot qonuni ustunlik qildi. Jamshidga bo'lgan muhabbati xurujga kirgan damlarda ham o'sha itoat qonuniga omuxta bo'lgan erlik juvon hayosi vujudidagi o'ch olovini o'chirib turdi. Elchin xotiniga xos bu fazilatlarini bilmas, his qila olmas edi.

Shu sababli ham keyingi safar Zaynab yolg'iz kirib kelganida ajablendi. Yarim ochiq eshikka qarab, Jamshidning qorasi ko'rinishini kutdi. Zaynab erining eshikka tikilib qolganini ko'rib, orqasiga o'girilib qaradi. So'ng hayron tarzda "tuzukmisiz?" deb so'radi. Elchinning "rahmat" deyishga qurbi yetardi. Biroq, gapirishni istamay, kiprik qoqib "ha" ishorasini qildi. Ular sog' paytlarida ham uzoq suhbatlashishmas edilar. Shunda Elchin o'zida bir mas'uliyat sezib, Zaynabni qiziqtirishi mumkin bo'lgan voqealarni bayon qilib o'tirardi. Hozir bunday zo'raki suhbatga xohish ham, quvvat ham yo'q edi.

Hamshira kirib, bir-biriga tikilib turgan er-xotinning unsiz suhbatini uzdi.

- Ertalab eringizning jiyanlari kelishuvdi. Professorga ham uchrashishdi. "Javob tegadigan bo'lsa olib ketamiz", deyishdi. Professor aytdilarki, buni faqat siz hal qilar ekansiz?

Bu gapni eshitib, Elchinning qalbi bir qalqib tushdi. O'zi ham sezmaganda holda xotiniga najot ko'zlari bilan qaradi. Yaqingina xotining javobini berib, uni Jamshidning ixtiyoriga uzatishni o'ylab yotgan Elchinning yuragi "Yo'q!" deb faryod urganday bo'ldi. Ayni faryod Zaynabning ko'kragini zirillatdi. Chuvrindining xotini "Boyaqish oyoq-qo'lsiz, tilsiz nima qiladi, bu azoblardan ko'ra Xudo jonini ola qolmaydimi?" deganida Zaynab undan ranjigan edi. "Oyoqsiz-qo'lsiz bo'lsa ham u mening erim-ku?!" degandi. "Endi jiyanlari ega chiqishmoqchimi? - deb o'yladi Zaynab. - Ha... xotini tashlab ketadi, xor qiladi, deyishayotgandir-da..." Zaynab xayolida uyg'ongan bu fikrni hamshiradan eshitganday, unga norozi qiyofada qaradi: - Bu kishi mening erim, bilasiz, a? - dedi zardali ovozdada. Bu ovozdada Asadbekning ruhi sezilib, Elchin yengil titrab oldi. Zaynab eridagi o'zgarishni sezmay, hamshiradan, ko'zlarini uzmagancha gapini davom ettirdi: - Bu kishining uylari bor, oilalari bor. Jiyanlari yana kelishsa shunday deb qo'ying. Ruksat tekkan kuni o'zim olib chiqaman. Siz esa... - Endi Zaynabning ovozidagi qat'iylik kuchaydi. - Aytilgan ishni qiling: kasalning oldiga har xil qalang'i-qa-sang'ilarni qo'yavermang.

Zaynab "to'g'ri qilamanmi?" deganday eriga qaradi. Undagi otasiga xos mardlik Elchinning ruhini tamomila parcha-parcha qilib tashladi. Ko'zlari yoshga to'lib, kipriklari piriqiradi. Zaynab erining bosh tomonidagi stulga o'tirib olgach, qo'lidagi tugunni yechdi. Qaynag'i salgina bosilgan qaynatma sho'ravadan ichirmoqchi bo'ldi. Zaynab "bu kishi mening erim" deganidayoq ko'kragida uyg'onib, bo'g'ziga qadalganicha turib qolgan faryod sho'rvaqa yo'l berarmidi? Zaynabning zo'ri bilan ikki qoshiqni amallab ichdi-yu, bosh chayqab "ichmayman" ishorasini qildi.

- Do'xtir "kuchliroq ovqatga o'tish mumkin", dedi. Ertaga dimlama qilib kelaymi? - deb so'radi Zaynab.

Hamma erkaklar "o'ldirsa ham palovxonto'ra o'ldirsin", deganda Elchin "taomlarning podshosi dimlama", deb hisoblardi. Ba'zan hafসা qilib ikki kishilik dimlama tayyorlardi. Zaynab shifoxonada yotganida ham faqat dimlama pishirib kelardi.

- Sizchalik shirin pishirolmasam ham urinib ko'raman, - dedi Zaynab jilmayib. Bu jilmayish Elchinning ilinib turgan jonini joyiga qaytardi. U shukrona ma'nosida yengil xo'rsindi. Shu xo'rsinish bo'g'zida tosh kabi tiqilib turgan faryodni yo'qotdi-yu, Elchin ham xotiniga jilmayish bilan javob berdi.

Zaynab ketganidan so'ng Elchin o'zini soppa-sog' his qildi, o'rnidan turmoqni, qanot chiqarib uyga qarab uchmoqni istadi.

Tunda esa shirin bir tush ko'rdi: tog'ning lolazor bag'rida Zaynab bilan quvna yurganmish. Zaynabning qo'lida shirin bir bola emish. "Bu kimning bolasi?" deb so'rarmish Elchin. "O'zimizniki" - Zaynab shunday deb quvnarmish. "O'lik tug'ildi", deyishgandi-ku?" "Sizni aldashgan". Elchin ham quvna-quvna yayrabdi...

Uyg'ondi-yu, ko'ngli yana xiralashdi. O'lik tug'ilgan bolasini ko'mgan kuni o'z-o'zidan tilga kelgan marsiyani esladi. Elchin o'sha kuni yolg'iz o'zi uyiga qaytib, beixtiyor tarzda qo'lga tor olgan, o'ziga bo'ysunmagan barmoqlari "Girya"ning pardalarini topishni iroda etgan edi. Kuyga monand ravishda yig'lagisi kelgan, ammo yig'lay olmagan edi. O'shanda "Girya" tinib, undan-da ma'yusroq kuy tarala boshlagan edi, tilidan esa undan-da qayg'uliroq satrlar uchgan edi.

Ay, bag'rimni tig'lagan bolam,

Ay, dunyoga sig'magan bolam,

Ay, dunyoning bevafoligin

Go'daklikdan ilg'agan bolam...

Elchin bu satrlar qaerdan quyilib kelayotganini bilmadi. Barmoqlari lozim pardalarni o'zlari topganlari kabi, til ham zarur satrlarni o'zi bayon qilardi:

Qaydan kelib, qayga yo'qolding,

Achchiq-achchiq o'yarga solding,

Onangning yo mening gunohim

Qay birining kasriga qolding.

Noilasining o'limidan so'ng qamoqxonada taqdiri hal bo'lishini kutib yotganida xuddi shunga o'xshash marsiya quyilib kelgan edi. Xayolida tug'ilgan marsiyaning so'zlari, kuyi tilga chiqmay, buning evaziga ko'z yoshiga aylanib yonoqlarini yuvgan edi. Bu safar ham shunday bo'ldi. Ko'z yoshlariga singgan marsiyadan yonoqlari kuydi. Uyg'ongan dardini esa yana qalbiga dafn etdi.

2

Erining qarindoshlari aytib ketgan gap Zaynabning hamiyatiga tegib, g'azabini uyg'otdi. U "nogiron erni kim olib ketadi?" degan muammo uyg'onar, deb sira o'ylamagan edi. "Bunaqa notavonni boshimga uramanmi, battar bo'lsin, kim olib ketsa-olib ketaversin. Xudoning o'zi meni undan qutqardi. Yosh umrimni xazon qilib jinnimanmi, endi xohlaganimga tegaman..." deyish u yoqda tursin, bunaqa bema'ni gaplar hatto xayoliga ham kelmagan edi. Otasi kabi o'jarlik g'azab o'tlarida yonib tursa-da, onasi singari tobelik, erga itoat uning hamishalik yo'ldoshi edi. To'g'ri, u Jamshidni sevdi. Ammo hayo qo'rg'onidan chiqmadi. Bu tarzda sevmoq ayb emas, balki juvonning o'zi uchun mislsiz bir azobdir. Qora dorining xumori kuchi bilan Mardona boshlagan botqoqqa qadam qo'ydi, biroq, botmadi. Chunki ona tomonidan ham, ota tomonidan ham yetti pushti toza edi. Kishining aqli bovar qilmas nasl quvvati uni saqladi. Eri o'lib ketgan taqdirda ham uning ruhi ro'parasida vijdoni qiynalmas edi.

Eri o'lmay qoldi. Qo'lsiz, oyoqsiz, tilsiz bo'lsa ham eri bor. Zaynab buning uchun Yaratganga shukr qilmasa ham, xotinlik majburiyati yuzasidan notavon erga qanoat etmog'i lozimligini bilardi. Bila turib, uni parvarishlashga hozirlik ko'rardi. Bo'lajak zahmatlarga o'zini ruhan tayyorlagan damda qandaydir qarindoshlar erini olib ketishmoqchi bo'lishsa? Ularning bu harakatlarini Zaynab o'zi uchun haqorat deb bildi. "Kimsan, Asadbekning yolg'iz qizi bo'lsa, erga qaramaydi, xorlaydi" - Zaynabning nazarida ular do'xtirga shunday deb, o'z da'volarini asoslashga urinishgan. Juvonning alami aynan shundan edi. "Erimni olib chiqsammi yo yo'qmi?" deb ikkilanganida ham ularning bu harakatlari, bu gaplari g'azabini qo'zg'otmagan bo'lardi. Bu gap-so'zlar bo'lib o'tganda Manzura Olmoniyada edi. Uning qaytishini sabrsizlik bilan kutayotgan Zaynab hasrat daftarini varaqlab, onasiga dardlarini aytish umidida edi. Akalarini nima sababdandir Moskvada qoldirib kelgan onasi, kelin ayalarining yuzlaridagi ma'yuslik uni bu harakatdan to'xatdi.

Hasrat daftarining ochilmaganiga yana bir sabab bor edi. O'sha kuni erining qarindoshlaridan g'azablanib, ota uyiga qaytdi-yu, yuragi toshib ketaverdi. Uyg'a ham, hovliga ham sig'madi. G'oyibona bir kuch uni shifoxonaga tortaverdi. Shunda otasi ziyofat berganda xizmat qiladigan oshpazni chaqirtirdi-da, dimlama pishirtirdi. Shomga qolmay qaynoq ovqatni ko'tarib, shifoxonaga jo'nadi. Uning nazarida uydagi dimlama pishguncha erining qarindoshlari ishni pishitib, uni olib ketishganday edi. Eri yotgan xona eshigini ochib, uni joyida ko'rguniga qadar yuragi hapriqib ketaverdi.

Hamshira boya tashlab ketilgan qaynatmani isitib ichirayotgan edi. Shu damda Zaynab erini undan-da qiz-g'andi. Hamshirani chiqarib yuborib, sho'rvani chetga surib qo'ydi-da, erini dimlama bilan siyladi. Elchinning ovqatlanishidan ko'ngli joyiga tushdi. Zaynab lablarini artib qo'yayotganida Elchin o'zi ham kutilmaganda "rahmat" dedi. Past ovozda aytilgan bu so'z Zaynabning quloqlariga ajib bir rohatbaxsh jarang bilan urildi.

Keyin kelganida ham aytili bu so'z. Undan so'ng esa eri duduq bola kabi tilga kirib, "Zaynab... ke-chiring..." dedi. Shundan so'ng Zaynabning saodat yulduzi chekinmoqdan to'xtab, baxtiyorlik osmonida charaqlay boshlagan bo'ldi.

Onasi, kelin ayalari kelishganda erining taqdiridan so'z ochmadi. Manzura "Ering ko'rinmaydimi?" deb so'rganida "sal toblari yo'qroq", deb qo'yaqoldi. Manzura kuyovining qanday xastalik bilan og'riganini surishtirmadi. Cho'g' tegib qovjiragan soch tolasiday bo'lib qolgan qizining ko'rinishi uni tashvishlantirdi. "O'zing tuzukmisan? deb bag'riga qayta-qayta bosdi. Zaynabning kulimsirab "Yaxshiman, oyi", deyishidan xavotiri bosilib "balki boshi qorong'udir", deb gumon qildi. Bu nurli gumon xufton dilini yoritib, "eson-omon qutulib olishini" Xudodan so'radi.

Bulutlar bilan olishib charchagan quyosh ufqqa umidsiz ravishda bosh qo'ydi. Zaynab, tabiat odatiga xilof bo'lsa-da, bu safar quyoshning botmasligini, shom, so'ng xufton kirmasligini istardi. Chunki shom kirishi bilan yo'qlovchilarning qadamlari uziladi. So'ng esa shirin so'zlari, shiringina jilmayishlari bilan Zaynabning xufton ko'nglini yoritayotgan kelinlar hordiq chiqarmoq uchun uy-uylariga kirib ketadilar.

Shunda... Zaynab onasi bilan yolg'iz qoladi. Uzoq vaqt diydor ko'rishmagan, har daqiqasi sog'inch azobi bilan o'tayotgan ona bilan qizning yolg'iz qolishlari odatda saodat hisoblanadi. Agar onasi yo'qligida shum ko'rgiliklar balchig'idan o'tmaganida balki Zaynab uchun ham shunday bo'lardi. Bu kech esa onasi bilan yuzma-yuz o'tirish baxtni emas, ruh azobini va'da qilardi. Shubhasiz, onaning sezgir nigohi farzandu arjumandining ich-ichini kemirayotgan dardni payqaydi. Dardga ro'para qilgan sababni bilmoqni istaydi. O'shanda Zaynab nima deb javob beradi? Mardonaning makriga uchraganinimi yo otasiga sharmandali holda ko'ringaninimi? Yo otasining arqondan sirtmoq yasaganinimi? Balki Mardonani o'ldirish qasdida borib, uddasidan chiqolmaganini bayon qilib berar? O, yo'q! Ona qiz uchun eng yaxshi hamroz bo'lsa-da, dard daftarining bu qora sahifalari unga ochilmaydi. Bu sirni biluvchilardan to'rttasi tuproq ostida yotibdi. Endi zaqqum daraxtining mevasidan ham achchiqroq bo'lmish g'am bolini faqat ota-bolagina baham ko'radi. To so'nggi nafaslariga qadar o'lchab qo'yilgan bu g'am boliga Manzuraning sherik bo'lishini Asadbek ham, Zaynab ham istashmaydi.

Zaynab Elchin tomonidan o'g'irlanib, uyg'a tashlab ketilgach, nima voqea yuz berganini onasiga necha yuz ming azob bilan zo'rg'a aytgandi. U voqea qiz uchun sharmandali bo'lsa-da, Zaynabning aybi yo'q edi. Shunda ham bir necha so'zni aytguncha qizning tili go'yo cho'qqa aylanib, kuygan edi. Endi-chi, endi qanday aytadi?..

Sirtmoq yasab, tashlab chiqqan otasi qaytib kelib, uni bag'riga bosgan, bu bilan gunohidan o'tganini ma'lum qilgan bo'lsa ham, Zaynab o'zini o'zi kechirolmamas edi. Uzoq yillar Kumush bo'lishni orzu qilgan qiz, so'ng esa kitobdagi Zaynabdan ham battarroq ahvolga tushgan baxtsiz juvon o'z taqdirining tushunksiz satr-laridan hayronu lol qolardi. "O'layin desam o'lim olmasa, hech bo'lmasa Zaynabga o'xshab aqldan oza qolmaymanni?" deb o'ylardi. Keyin... uning siniq ko'ngli bir toshga duch kelishni istadi. Toshga qarab: "Yorilgin tosh, yoriltoshim yorilginey, men bag'ringda panoh topayin", desa-yu, tosh uning iltijolariga chiday olmay yorilsa-da, yoriltosh quchog'iga kirib, o'tkinchi dunyo o'tgunicha unda qolib ketsa... Yoshlik sururi tuproqqa qorilgan, Kumushbibi emas, "Tuproqbibi" "martabasi"ga yetgan juvon endi bolalik umidlaridan panoh izlardi. Umidlari puch ekanini bilsa-da, g'oyibdan mo'jizali panoh kutardi.

Bir donishmand hayotni tumshuq tomoni yirtilib, og'zi ochilib qolgan etikka o'xshatgan ekan. Etik och odam kabi og'zini ochib turgani bilan unga biron taom bermaydi. Aksincha, mensimay tepib o'tadi. O'sha etikni baxtga tashna odamga ham o'xshatish mumkindir... Har holda Zaynabning hayotdan baxt kutishi shu holatni eslatadi. U g'oyibdan o'z saodatini kutardi. G'oyibdan keluvchi "sening baxting otangning nafsi uchun qurbon bo'lgan", degan sadoni eshitmas, eshita olmas edi.

O'zgina emas, otasi, onasi ham eshitmas, eshita olmas edilar. Chunki g'oyibning bu kabi ovozlari hidoyat yo'lidagilargina eshita olishlari mumkin... Hidoyat yo'lidagilar esa farzandlari baxtini o'z nafs-lari yo'lida qurbon qilmaslar.

Zaynab xavotir bilan kutgan kech sel kabi yopirilib kirdi. Mehmonlar tarqalishdi. Manzuraning izni bilan kelinposhsalar yotoqlariga yo'nalishdi.

Kelin ayalarini kuzatgan Zaynab mehmonxonaga qaytib, divanda o'tirgan onasining yonidan joy oldi-da, erka qizaloq kabi uni quchdi. Ko'kragiga bosh qo'ydi. Manzura qizining sochlarini silab, o'pdi.

Kun bo'yi quyosh eplolmagan yumushni kechki shamol oppa-oson hal qildi: bir ozgina yomg'ir yog'ishga imkon bergach, so'ng bosh ko'tarib, bulutlarni haydab osmonni tozalab qo'ydi. Qizining sochlarini silab o'tirgan Manzura deraza osha osmonga qaradi-yu, yengil xo'rsinib "Yetqizganingga shukr", deb qo'ydi. Zaynab boshini ko'tarib, onasining ko'zlariga boqdi.

Yaratgan Olloh onalarning mitti qalbi, qalbidan-da ko'ra mittiroq ko'zlarini o'ziga xos bir qudrat va ajib mo'jiza bilan behad chidamli qilib yaratgan. Agar Tangri taoloning bu mo'jizasi bo'lmasa dunyoga sig'magan g'am-tashvish mitti yurakka, yurakdan-da mittiroq ko'z qorachig'iga sig'armidi...

Manzura shu paytga qadar ko'rguliklardan birovga hasrat qilmagan. Aytgandamidi, hasratini eshitgan odam, unga dushmanlik ahdida bo'lsa ham, achinib, "bundan ko'ra kelinlik chog'ingizdayoq eringiz qimorga yutqizib yubora qolsa ming marta yaxshi edi, bunchalik ko'p azob chekmasidingiz", demog'i shubhasiz edi.

Hozir ham qizi onaning ko'zlari tubiga yashiringan tashvish vulqonini ko'rmadi. Onasining yengil xo'rsinib qo'yish sababini bilmay:

- Hm, oyi? - deb so'radi.

- Yangi Oy chiqibdilar, - dedi Manzura, deraza osha osmonga qarab. - O'zlariga tinchlar, elga notinch... Xudo saqlasin hammamizni.

Manzura shunday degach, qo'llarini fohiga ochib, pichirlaganicha uzoq duo qildi. Oy yangilanganida onasining "Yangi Oy chiqibdilar", deb sizlab gapirishi, so'ng duo qilishi Zaynab uchun yangilik emas. Bunday holatni kichikligidan ko'raverib, duo faqat hilol ko'ringanida qabul bo'larkan, mavhumlikka emas, aynan hilolga topinmoq kerak ekan, degan yangilish o'yda, u ham ba'zi-ba'zida Xudodan so'raydiganlarini so'rab olardi. Hozir ham unsiz ravishda onasiga qo'shildi.

Duodan so'ng Zaynab onasining savolga tutib qolishidan cho'chib "U yoqning to'yi qandoq bo'larkan, aytib bering", deb qistadi. To'y manzarasi tushirilgan videokassetaning Moskvada qolgan jomadonlarda ekanini eslagan Manzuraning ko'ngli xiralandi-yu, ammo parishonligini qiziga sezdirmaslikka intilib, taassurotlari bayoniga berildi.

Zaynab xavotir bilan kutgan noxush holatdan shu taxlitda qutulib qoldi.

3

Cho'lponoy ham, Mushtariy ham ota-onalarining ta'riflariga ko'ra, "Sovet Ittifoqi" deb atalmish mamlakatni ertaklarda tasvir etilgan qizil ajdaho saltanati kabi deb bilar edilar. Ota-onalarining Vatani bo'lmish yurtini bosib yotgan bu ajdahoning boshlarini uzguvchi bir bahodir chiqarmikin, deb ular ham orzu qilar edilar. Faqat suratlarinigina ko'rgan bu yurtga ularning dillarini qandaydir bir kuch tortib turardi. Bir kuni dadalari hasratli ohangda:

- Yulduzlarim, kindik qonlariniz buraya to'kilmish o'lsa-da, chin Vatanningiz O'zbekistondir. O'zbekiston - bizim galbimiz, bizim umidimiz yulduzidir. Olloh jannatdan bir ulush olib, bizim ajadodlarga Vatan qilib vermish ekan. Bu Vatan - O'zbekistondir. Manda tunda Vatan, deb ko'z yumiyurman, subhi sodiqda esa yana Vatan, deb ko'z ochiyurman. Ollohning nomidan so'ng eng suyuqli so'z men uchun Vatan - O'zbekiston! Vaqti kelibkim, barcha so'zlarimni yoddan chiqarsalaringizda, mening bu so'zlarimni unutmakdan tiyiliniz, - degan edi.

Muzaffarxon Vatanga yo'l ko'rsatar, degan umidda yo'lchi yulduz - tong yulduziga umid qilib, qizining ismini Cho'lponoy qo'ygan edi. Qizlar bularni bilishardi. Bilishgani uchun ham O'zbekistonga kelin bo'lib borajaklari haqidagi xabarni bir oz xavotir, ayni damda jindek shodlik ila kutib oldilar. Ularning xavotirlari qizil ajdaho egallab yotgan yurtga borishdan bo'lsa, shodliklari "bizim bahonamiz ila ota-onamiz Vatanga yetishurlar, yulduzlari chindan-da chaqnar", degan o'yda edi. Bo'lajak kuyov bolalar bilan tanishib, gaplashishgach, xavotirlari ancha chekindi. Bo'lajak qaynotalarini qanday yumushlar bilan band ekani, Tangri bu yumushlar evaziga qanday ajrlar tayyorlab qo'ygani, ular uchun shubhasiz mavhum edi.

Bu yoruq olamda yashab turgan odam, istiqomat yeridan, sig'inayotgan dinidan qat'i nazar, biron joyga bormoq istasa, aqli yetgan darajada rejalar tuzadi. Biroq, Ollohning istagi tamoman o'zgacha bo'lmog'i mumkinligini o'ylab ko'rmaydi. G'ofil banda mo'ljalidagi tadbiri rejalariga amalga oshmasa-da, yana o'z aqlining mahsuli bo'lmish tadbirlaridan umid qilaveradi. Donolar deb ekanlarkim: "Qul tadbir oladi, biroq, taqdirning qaysi markazda bo'lishini bilmaydi. Tadbir esa Yaratganning taqdiri ro'parasida mahv etilajakdir".

Vatan havosining gadosi Muzaffarxon ham, Guluzor begim ham o'z tadbirlaridan baxt kutgan nodon qullardan edilar.

Roviylar derlarkim: Ibrohim Adham Balhda podshohlik martabasida ekanida ovga chiqib, bir jayron izidan ot solibdi. Jayron bechora qochaveribdi, u esa quvaveribdi. Ot charchab, holdan toygach, jayron to'xtab, inson singari tilga kirib, debdiki: "Quvishni bas qilsang-chi, ey g'ofil banda! Sen bu ish uchun yaratilmagansan. Seni Olloh meni ovlamog'ing uchun bor etmadi. Menga yetib olib, ovlagan taqdiringda nimaga yetishasan?" Bu gapni eshitgan Ibrohim Adham haqiqatni anglab, podshohlik liboslarini cho'ponlik kiyimlariga almashtirgan ekan.

Afsus shuki, bu haqiqatni anglamak baxti ham barchaga nasib etavermaydi.

Ota-onalarining tadbirlari tufayli baxtga yetishajaklarga ishongan ikki qiz charchagan bo'lishlariga qaramay uxlay olishmadi. Oy nurida yaltillagan shilliq qurtdan quyosh yasab bo'lmaganidek, ota-onalarining tadbiridan baxtga yetisholmasliklarini anglab yetmagan qizlarning har biri bo'lib o'tgan voqealarni o'zlaricha tahlil etardilar. Qizlarini ko'zlarining ikki gavhari singari avaylagan Muzaffarxon ularga yuqori maqomda odob bermoq maqsadida islomni qabul qilgan nemis ayolini tarbiyachilikka yollagan edi. Fizika ilmidan e'tiborli olimalardan hisoblangan frau Xelga islomning ilmiy mo'jizalari bilan tanishgach, universitetdagi vazifasini tark etgan, hatto ismini "xonim Xadicha" deb o'zgartirgan edi. Tarki dunyo qiluv niyatidan uzoq bo'lmish bu ayol ilmdagi yolg'on, noto'g'ri yo'nalishlardan yiroq yurmoqni istagan edi.

Muzaffarxon ham zamoni, ham islomni biluvchi ayolning qizlariga tarbiya bermog'ini orzu qilardi. Bu muammoni doktor Xudoyor osongina yechib berdi. Ota-ona bir, hatto tarbiya mezoni bir bo'lgani bilan qizlarning fe'llari ayri-ayri edi. Cho'lponoy ruhan xonim Xadichaga yaqin edi. Uning so'zlarini hamisha butun jonu dili bilan berilib tinglardi. Uning har bir gapini hatto haqiqat tarzidan qabul qilardi. Mushtariy esa, aksar hollarda bu gaplarni zerikish azobi bilan tinglardi.

Asadbekning xonadonida, kelinlik ko'shkida birinchi tunni o'tqazayotgan opa-singillarning xayollari olgan tarbiyalariga monand ravishda edi. Cho'lponoy kuyov to'ralarning Moskvada olinib qolinishlarining asl sababini bilmasa-da, bu harakat zamirida zulm yotganini aqli bilan his etardi.

Cho'lponoy boylik baxt emasligini yaxshi tushunardi. Xonim Xadichaning "Ulug' Oллоh Fir'avnga to'rt yuz yillik umr, mol-mulk, shohlik va uning boshqa turli orzulari adosini nasib etdi. Bularning barchasi farog'at emas, balki uni Oллоh huzuridan uzoqlashtirgan narsalar edi. Fir'avnga hatto bosh og'rig'i ham berilmadiki, oqibat u Haqni eslamay o'tdi. U o'z murodi bilan band bo'ldi va Yaratganni xotirlamadi", deganlarini tez-tez yodlaydi, har eslaganida yangi ma'no uqadi. U boylikni atrofi parishonlik ummoni bilan o'ralgan o'jiz orol deb bilib, bu orolning qachondir cho'kib, yo'q bo'lib ketmog'i tayin ekanini ham angelaydi. Orol cho'kib ketmagan taqdirda ham, undagilar parishonlik ummonida tez-tez cho'millarlar, bu suvdan icharlar. Balki jon berar onlarida ham lablariga ana shu parishonlik ummonining afsus suvidan tomizarlar...

Opa-singil bir-biroviga tunning xayrli o'tmog'ini tilab, uy-uyiga kirgach, o'zlarini olam aro yolg'iz qolgandek his etdilar. Bunday hamma narsa ular uchun begona edi. Bu yaltiroq pardalarni, serhasham qandillarni, javon to'la idish-tovoqlarni Ovrupo tarbiyasini olgan qizlarning didlari hazm qilolmas edi. Ortiqcha hashamsiz, latiflik ila uy tutishga ko'nikkan qizlarga bu uydagi bezagu anjomlar og'ir yukday tuyulib, xuddi boshlari ustiga bostirib kelayotganday bo'laverdi. Ham bu og'irlik, ham yolg'izlik ularni dastlabki ondanoq siquvga oldi. Xonim Xadichaning tarbiyasiga ko'ra, ular zerikkan daqiqalarida kitob bilan hamroz bo'lardilar. Ularning xonalaridagi javon bezaklar bilan emas, turli tillarda, turli mamlakatlarda nashr etilgan kitoblar bilan band edi. Opa-singillarning o'zlari uchun ajratilgan kelinlik xonalariga kirgandagi dastlabki ajablanishlari ham javonda birorta kitob yo'qligi bo'ldi.

Qizlar lozim bo'lganda ruhlariga dalda beruvchi kitoblardan besh-o'ntasini olvolgan edilar. Ammo hozir, yolg'izlik omburiga mahkum onlarida xaloskor bo'la olguvchi bu kitoblar erlari bilan birgalikda Moskvada qolgan...

Cho'lponoy bir oz yengil tortish maqsadida ichkariga kirib, yuz-qo'lini muzdek suvga yuvib chiqdi. Xonaning chirog'ini yoqmay, deraza pardasini surdi. Shunda ko'zlari samodagi hilolga tushib, "alhamdulillah!" deb pichirladi. Xuddi sog'ingan kishisiga yetishganday, uch kunlik Oyga suqlanib boqdi. "Bu yerning osmoni biz tomonlardan tamizroq, tiniqroq ekan, - deb o'yladi u. - Oyni nuri-da, yulduzlarning nurlari-da tamizroq. Odamlari-da shunday bo'lsin, insho'lloh" Cho'lponoy yana bir oz osmonga maftun holda tikilib turgach, singlisining huzuriga oshiqdi.

Tungi chiroqni yoqib, yumshoq oromkursida o'tirgan Mushtariy opasining kirib kelishidan quvonib ketdi.

- Bu ne holki, aqlim lol, - dedi u o'rnidan turib. - Ayрилиq kishani urilgan mahkuma martabasiga yetushmagimiz muborak o'lsun.

- Zinhor! Aqlingiz lol-u hayron bo'lmasin, yulduzim, - dedi Cho'lponoy, singlisini xuddi onasi kabi erkalab. - Beri keling-chi, ko'kka bir boqing-chi...

Bu xona derazasidagi parda ham surilib, Mushtariy hilolga opasi singari sog'inib boqdi. So'ng xuddi o'ziga o'zi gapirayotgan devonavash singari pichirladi:

Jon qasdi ko'p etti yor hijroni manga,
Xirmon o'qin urdi ulchi imkoni manga,
Gar bo'lsa mute' charx davroni manga
Yetkursu men ul oyg'a yo oni manga.[1]

- Bale, yulduzim! - Cho'lponoy yengil qarsak chalib, singlisini olqishladi. Bu olqish aynan Guluzor begimniki edi. Qizlarini maqtagisi kelsa shunday deb, yengil qarsak chalib qo'yardi. Cho'lponoy uylarida ba'zan atayin, ba'zan beixtiyor taqlidan ravishda onasining gaplarini aytib, qiliqlarini takrorlab turardi. Mushtariy uydagi bunga e'tibor bermas edi. Hozirgi ahvolidagi onasining erkashlari yodiga tushib, bir entikdi-yu, opasini yengil quchib, yelkasiga boshini qo'ydi.

- Tinglang-chi, yulduzim, hilol biza bir shirin xabar shivirlaydir, - dedi Cho'lponoy singlisining sochidan o'pib. - Bu xabardin ayрилиq zindonda tut-qun bo'lganlar taskin topgaylar.

Mushtariy bir oz jim turdi. Xuddi sukunatga quloq tutib opasi aytmoqchi, hilolning shivirlashlarini eshitgandek bo'ldi. So'ng boshini ko'tarib Cho'lponoyga tikildi:

- Oллоh, Oллоh, ayрилиq shomining zimziyoligi qanchalar dilni xuftonu jonni sargardon etguvchi emish.

Cho'lponoy singlisining dardli gaplarini eshitib, kulimsiradi-da, qoshlari, yuzlarini silay turib, dedi:

- Vah, vah! Visol tongining ravshanligi qanchalar dilga yoqimligu jonni quvontirguvchi emish...

Mushtariy o'zini majburlab jilmaydi-da, joyiga qaytdi. Opasidan ilgariroq o'tirib, hurmat qoidasiga xilof qilganini angladi-yu, chaqqon turib, Cho'lponoyga uzrli nigoh bilan qaradi. Cho'lponoy singlisining yoniga o'tib o'tirgach, Mushtariy yengil xo'rsindi:

- Ko'nglim bir qahva istar. Bunda bir xizmatkor bormi ekan? Zaynab xonimdan so'ramagimiz lozim edi.

- Picha sabr eting, yulduzim. Darrovda biron nimarsa so'ramagimiz odob sanalmas.

- Ajoyib qiziq qurilmish bu uylar. Sayr qilmoqqa bog' hech yo'qtur. Odamlari-da ajoyib qiziqdurlar. O'tirarlar, taom yerlar, so'ngsiz gapirarlar. Gapira-gapira charchamaslar, taom yeya-eya toliqmaslar, uzoq vaqt o'tira-o'tira hormaslar. Ko'rdimki, musulmon yurt bo'lsa-da, bunda namoz qilmaslar.

- Bu menga-da ajab tuyuldi. Nasroniy yurtda namoz qilmaslik bizim uchun ayb edi, bunda ayb emas ko'rinadur. Bu sizning uchun muddaoning o'zi emasdurmi, deb xavotir qilurman.

Mushtariy opasidan farqli o'laroq, uydagi ekanida namozga ko'p ham e'tibor bermas, hushiga kelsa o'qir, bo'lmasa yo'q edi.

Cho'lponoy hozir uning shu odatiga shama qilib, ayyorona kulib qo'ydi. Umr yo'ldoshlarining doktor Xudoyor ta'sirida o'sha yerda namozga o'rganganlari, ularning ham ibodatda sobit emasliklarini ular ham bilmas edilar.

Asadbek o'g'illari bilan mehmonxonada tong o'ttirgan azobli kechada uning xonadonida ona va qiz, opa va singil dunyoning sho'rishlaridan parishon o'tirishgan edi.

Ertasiga qaynotalariga salom berayotganlarida suyuqlilariga o'g'rincha qarab olishgach, ko'ngil osmonida quyosh charaqladi.

4

Dastlabki kunlardagi keldi-ketdilar kamaygach, opa-singillar zerika boshladilar. Abdusamad bilan Abdulhamid sog'ingan oshnalari bilan choyxonalaridagi o'tirishlarini boshlab yuborishgach, ular avvaliga ajablanishdi. So'ng bu yerlarning odaticha "er-xotin birgalikda sudralib yurmasliklarini" bilib, afsus chodiriga o'ralganicha bunga ham ko'nikishdi.

Ular uchun bu xonadonda birdan-bir yupanch - Zaynab edi. Erlari oshxo'rliklarga ketgan damlarda ular Zaynab bilan shahar sayriga chiqdilar. Elchinni ham yo'qladilar.

Bir kuni choy ichishib o'tirishganda Mushtariy:

- Zaynabxonim, siz biza kutubxonangizi ko'rsatmaysiz? - deb qoldi.

Zaynab onasi bilan ko'z urishtirib olib, javobga taraddudlandi. Chunki kiyim-kechagu bezaklardan kam-ko'sti bo'lmagan bu juvonning kutubxonasi yo'q edi. To'g'ri, u kitob o'qirdi, ba'zan dugonalari maqtagan asarni uch-to'rt kunga so'rab olardi, ba'zida esa o'zi ham xarid qilardi. Uydagi kitobni birov olgani, qaytib bermagani bilan ishi yo'q edi. Kitoblarni to'plab, kutubxona shaklida tartib berishni esa o'ylamasdi. Kelin ayasining savolidan shu sababli ham xijolat bo'ldi. O'zini mutolaasiz, johil qilib ko'rsatib qo'yimaslik uchun:

- Kutubxona narigi uyimda, - deb og'ir vaziyatdan qutuldi.

- So'ramakka ijoza vering, Zaynab xonum, mumkinmikin bilmagimiz: bunlarda qaysi bir kitob cho'x sevilib o'qiyulur?

Bu savolga javob tayyor bo'lishiga qaramasdan Zaynab "aytaveraymi?" deganday onasiga qarab oldi. Manzura bu qarashni boshqacha tushunib, "yoshlarning gaplariga halal bermay", degan fikrda o'rnidan turib, chiqdi. Qaynonaning hurmati yuzasidan o'rinlaridan turishgan kelinposhshalar joylariga qaytishgach, savolga javob kutib, Zaynabga qarashdi.

- Katta-yu kichik "O'tgan kunlar"ni yaxshi ko'rib o'qishadi, - dedi Zaynab.

- O, cho'x go'zaldir bu! - dedi Cho'lponoy quvonib. So'ng quvonchi sababini izohladi: - Men ayni shundaydir, deb mulohaza qilib edim. Bu go'zal rumonni o'zbeklarning cho'x suymasliklari mumkin emasdir.

- Siz... o'qiganmisiz? - deb ajablanib so'radi Zaynab.

- Cho'x-cho'x marotabalab, - dedi Mushtariy suhbatga qo'shilib. - Unda zikr etilmish satrlar xayolimizga-da muhrlanmish.

- Siz kitobni nardan oldiniyiz, deb ajablaniyursizmi? - dedi Cho'lponoy. - Bizim bir vatandosh vordur, ism-nasablari Jo'ra Bo'tako'z. Eshitganiyiz vormi?

Zaynab bunaqa odamni eshitmagan edi, yo'q, ma'-nosida yelkasini qisib qo'ya qoldi. Cho'lponoy bu kishini o'zi ko'rmagan, shunday millatparvar vatandoshlari borligini otasidan eshitgan edi. Hozir ana shu hikoyalarni bayon qilib berdi. Jo'ra Bo'tako'zning bu kitobga g'oyat mehri balandligi tufayli "O'tgan kunlar"ni barcha vatandoshlarim o'qisin", degan maqsadda arab alifbosida nashr qildirganini, buning uchun Istanbuldagi mehmonxonasini sotib, barcha mablag'ini bosmaxona xarajatlariga sarf etganlarini, nashir istab Eronu Pokistonga qadar borganlarini hayajonli tuyg'u bilan aytdi. Opa-singilga millat ravnaqi yo'lidagi ulug' fidoyilik va jo'mardlik bo'lib tuyulgan bu vo-qeani Zaynab oddiy ish sifatida qabul qildi. Cho'lponoyning hayajonli hikoyasini ehtirossiz tarzda tingladi. Xonadonida ham, o'qishda, dugonalari davrasida ham millat taqdiri, Vatan ravnaqi haqida so'zlar eshitmagan, "Vatanni suymak", degan tarbiya mezonidan uzoq bo'lgan Zaynab bu voqeadan kelin ayalari kabi iftixor eta olmasdi. Chunki uning uchun Vatanni sog'inib yashash hissi begona edi. Millat uchun borini berish, hatto jondan kechish ham bir baxt ekanini u qaydan bilsin? Uning uchun baxt - Kumushbibi kabi suyganiga yetishmoq edi. Yetisholmaganini baxtsizlikka yo'ydi. Bu olam aro bundan-da ko'ra ulug'roq baxt, bundan-da ko'ra o'lchovsiz bebaxtliklar borligini u tasavvur eta olmasdi. Shaxs tashvishidan tashqari millat qayg'usi degan fazilatlar borligini Zaynab birovlardan ko'p martalab eshitsu-yu, his qila olmasa, uni ayblash o'rinni bo'lardi.

Yaxshiki, kelinposhshalar Vatan taqdiri, millat qayg'usi haqida ota-onalaridan eshitganlarini aytib, Zaynabdan bu borada fikr so'rab, uni og'ir ahvolga solishmadi. Cho'lponoy Jo'ra Bo'tako'zning sarguzashtlarini aytib ado qilgach, samimiy tarzda dedi:

- Bunlarning qizlari xuddi Kumushbibi kabi, xuddi Ra'no xonum kabi cho'x go'zal emishlar. Bunda har bir xonumqiz bir Kumushdir, bir Ra'nodur. Bizim yashaganimiz Olmoniyada na bir Kumush vordur, na bir Ra'no. Mirzo Anvarkim, bejiz bayt bitmamishlarkim:

Agar Farhodning Shirin, bo'lsa Majnunlarning Laylosi,

Nasib o'lmish menga gulshan aro gullarning Ra'nosi.

- Ofarinlar, tashakkurlar! - Mushtariy yayrab kulganicha yengil qarsak urdi. - So'ng opasini quv-vatlash maqsadida gap qo'shdi: - Bunda ko'rdimki men, har bir xonimqiz Kumushdir, vale har yigit bir Farhoddir, bir Qaysdir. Bobur mirzomni eslaymizmi:

Qani Layli bila Shirinkim, alardan ishq o'rgansang,

Qani Farhod ila Majnunkim, alarg'a ishq o'rgatsam.

Zaynab bu baytning aytiluvidan maqsad - akalarini alqash ekanini anglab, jilmaydi.

- Rumonni mutolaa etivum jarayoninda Kumush qanday qiz ekan, deb cho'x o'yg'a tolurdim. Sizni ko'rdim va dedimki: ana, Kumush!

Zaynab bu gapdan so'ng boshini egdi. Kelin ayalari uning bu holatini iymanishga yo'yishdi. Lekin kutilmaganda Zaynab past ovozd:

- Kumush o'lgan... - dedi.

Opa-singillarga bu gap og'ir ta'sir etib, bir-birlariga savol nazari bilan qarab olishdi.

Suhbatni shu holda uzilishini istamagan Cho'lponoy:

- Kumushbibi jisman o'lmishlar. Bibiyimiz muhabbatlari tirikdir, o'lmasdir. Uning tuyg'ulari siz ila bizda yashar, - dedi-yu, bu gapi bilan Zaynabning yuragidagi yarani tirnab, tuz sepdii. Zaynabning tirnalgan qalbi yarador qush singari potirab, joni bo'g'ziga qadalgandek bo'ldi. Undagi o'zgarishni opa-singillar sezdiilar. Mushtariy "nojo'ya so'z aytdingiz", degan ma'noda opasiga tanbeh nazari bilan boqdi-da, oradagi noqulaylik tutunini tarqatmoq niyatida "Men qahva tayyorlayin-chi", deb o'rnidan turdi. Tashqariga chiqish bahonasini qo'ldan bermaslik uchun Zaynab "O'zim tayyorlayman", deb chaqqon turdi. Ammo kelinposhshalar bunga yo'l bermadilar. Mushtariy chiqib ketgach, Cho'lponoy qayinsinglisidan "O'tgan kunlar"ni o'qish uchun berib turishini iltimos qildi.

Kitob bu yerda emas, Zaynab narigi uyiga olib ketgan edi. Elchinni ko'rib, shifoxonadan qaytayotganida uyiga atay borib, kitobni qidirdi. Topolmadi. Kinga berganini ham eslolmadi. Shundan so'ng dugonalariiga bir-bir qo'ng'iroq qilib so'radi. "O'zingda yo'q, olamda yo'q", deganlaridek, kitob tanishlaridan ham topilmagach, bir-ikki kundan so'ng kutubxonadan olib kelib berdi.

- Bu kitobning xaridori ko'p. Dugonamga beruvdim, u yana bittasiga beribdi. Kitob shu zaylda oyoq chiqarib, yurib ketgan, qaerdaligi noma'lum, - dedi hazil ohangida.

Muzaffarxon bir kunmas bir kun Vatanga qaytishiga ishongani uchun qizlariga ruslarning alifbosini ham o'rgatgan, kitoblar olib kelib bergan edi. Shuning uchun ham Cho'lponoy kitobni o'qishda qiynalmadi. Uch kundan so'ng kitobni Zaynabga qaytarib bera turib:

- Ajab hol, - dedi.

Zaynab nimasi ajablanarli ekan, deb hayron bo'ldi.

- Ajab holki, - dedi Cho'lponoy yana ta'kidlab, - kitobda cho'x sahifalar yo'qtur.

- Birov yirtib olibdimi? - dedi Zaynab afsuslanib.

- Sahifalar o'zlarining o'rnidadir, ammo nashrda cho'x gaplar yo'qtur. Biz Yusufbek hojimning so'zlarini yuraklarimiz ko'zlari ila o'qib, xayolimizga muhrlab olgandirmiz, - Cho'lponoy shunday deb, kitobni varaqlab, bir yerda to'xtadi: - Mana bunda yo'qtur u gaplar, - Cho'lponoy bir oz o'ylanib turdi-da, kitobga kiritilmay, tushirib qoldirilgan satrlarni yoddan o'qidi: - "Burodarlar! O'rus o'z ichimizdan chiqadig'an fitna-fasodni kutib, darbozamiz tegida qo'r to'kib yotibdir. Shunday mahshar kabi bir kunda biz chin yovg'a beradigan kuchimizni o'z qo'limiz bilan o'ldirsak, sen falon, deb qirilishsak, holimiz nima bo'ladi? Bu to'g'rida ham fikr qilg'uvchimiz bormi? Kunimizning kofir qo'lig'a qolishi to'g'risida ham o'ylaymizmi yoki bunga qarshi hozirlik ko'rib qo'yg'anmizmi?!

Hoji o'zini tutolmay, ko'z yoshisini oq soqoliga quyib davom etti: - Mana burodarlar! Siz o'z qipchog'ingiz uchun qabr qazig'an fursatda, sizga ikkinchilar tobut chopadilar. Biz qipchoqqa qilich ko'targanda, o'rus bizga to'p o'qlaydur. Siz dunyoda o'zingizning yagona dushmaningiz qilib qipchoqni ko'rsangiz, men boshqa yovni har zamon o'z yaqinimg'a yetkan ko'raman! - dedi va ro'yomli bilan ko'z yoshisini artib, o'rnidan turdi..."

Shu yerga kelganida Cho'lponoyning ovozi titradi. Devorga osig'liq eroniy gilamda xuddi Yusufbek hojining siymosi tasvirlangandek tikilib qoldi. So'ng dedi:

- Dadam aytib edilarkim, millatning xorligi ayni o'sha harakatdan boshlanmish ekan. Millatning ittifoqda sobit emasligi o'z boshiga qayg'u solmish ekan... Kitobda esa bunlar yo'qtur...

Cho'lponoy boshqa gapirmadi. Kitobni Zaynabning qo'lga tutqazib, o'zi iziga qaytdi. Kitobdan tushirib qoldirilgan satrlar, sahifalar taqdiri uning uchun sir bo'lib qolaverdi.

XI bob

1

"Ishtonsizning hadigi cho'pdan", deganlaridek, Asadbekning har bir qarashi Kesakpolvonning nigohiga zirapchadek sanchilardi. Asadbek bilan Xongireyning nima haqda, qanday tarzda gaplashganlari unga noma'lum. U faqat suhbat natijasini biladi: Asadbek chekingan, bo'yniga mag'lublik kishanini solib qaytgan. Bu kishanning bir uchi Xongireyning qo'lidami yoki Kesakpolvonga tutqaziladimi - buni bilmaydi. "Oshna, bo'lar ish bo'libdi, endi chetga chiqa qol, oyoqlarim ostida o'ralashmay tur", deydimi yo Asadbekning o'zi "Haydar oshnam, endi sening oshig'ing olchi turibdi, bu yog'iga katta-katta bosaver", deb bo'ynini egadimi - buni ham bilmaydi. Har holda Asadbek bo'yniga arqon bog'lansa ko'zlarini javdiratib turuvchi axta qo'chqor emas, bunday demasligiga Kesakpolvonning aqli yetib turardi. Gapni o'zi boshlasa balolarga qolishiga ham fahmi yetardi.

Asadbek qabristonga borib kelganidan so'ng u ketishga bahona izladi. Ashulachi kelib, xirgoyisini boshlagach, sobiq xo'jayini, bo'lajak tobeidan ruxsat so'rab, ko'chaga chiqdi. Asadbek bu safar odatiga xilof ravishda uni darvozaga qadar kuzatib chiqib "Rahmat, oshnam" deb, uni hayrat to'riga chirmab qo'ydi. Shu paytga qadar Kesakpolvonni bu xonadonda birov kutib olmagan, birov kuzatmagan. U o'z uyiga qanday kirib-chiqsa, bu yerda ham o'zini shunday erkin tutardi. Asadbek kuzatib chiqib "oshnachiligimiz shu onda, shu ostonada nihoyasiga yetdi, endi sen begonasan", demoqchi bo'ldimi?

Asadbekda bunday fikr yo'q, beixtiyor tarzda kuzatgan bo'lsa-da, Kesakpolvon uning harakatini begonalik sari qo'yilgan dastlabki qadam deb bildi. Ko'ngil xiralashganicha mashinaga o'tirganida Qozi unga kutilmagan yangilik aytdi:

- Qozixonada sizni maskovlik mehmon kutib o'tirganmish.

Bu xabar Kesakpolvonga xush yoqdi. "Yaxshi, Xongirey odam yuboribdi. Bek bilan bo'ladigan oldi-berdini o'zi eplashtirib tashlaydi", deb o'yladi.

Shu kayfiyatda qozixonaga kirgan Kesakpolvon Selimni ko'rib, tarvuzi qo'ltig'idan tushgan odamday ajablandi. Shu sababli qisqa salom-alikdan so'ng dabdu-rustdan:

- Seni kim yubordi? - deb so'radi.

- Xongirey, - dedi Selim. - Sizga aytishmadimi?

- Yo'q. Xongirey bilan qanaqa aloqang bor, sening?

- Aka-ukachiligimiz bor, - dedi Selim faxr bilan. Hozir u kechagina Xongireyning huzurida pusib, qaltirab turgan Selim emas, balki o'zidan bir necha pog'ona pastdagi tobedan lutfini darig' tutmay gaplashayotgan xoja martabasidagi odam edi. "Vaqt kelsa burgani ham taqalab bera olaman", deb o'ylovchi Selim yolg'on gapi bilan Kesakpolvonni jilovlab olmoqchi edi. Kesakpolvon "qanaqasiga aka-ukasan, Hosil "pisht" desa dumingni qisib turishingni bilmasmidim, Akademikning do'pposlaganini eshitmaganmanmi?" deb maydalashib o'tirmadi, Selimning gapiga ishonganday bo'lib:

- Xongireyni qachon ko'ruvding? - deb so'radi.

- Uch kun avval.

"Demak, Asad bormasidan oldin ko'rishgan. Bu hech nima bilmaydi", deb o'ylagan Kesakpolvon Selimni sinayotgandek tikilib turib so'radi:

- Xongirey nima uchun seni menga yubordi? Men kichkina bir odam bo'lsam. Bu yerlarning xo'jayini bor?

- Sababini Xongireyning o'zidan so'raysiz. Mening bilganim shuki, bu tomonlar endi Xongireyniki. Boshqalarning tishi o'tmaydi. Men uning vakiliman. Siz bilan birga katta ishlar qilishimiz kerak. Endi tirikchilik boshqacharoq bo'ladi.

- Tirikchilik, degin... Eshitgandirsan, bitta odam majlisda nasihat qilibdi: "Kasal bo'lsangiz do'xtirga uchrang, chunki do'xtirlarning tirikchiligi bor. Do'xtir yozib bergan dorini albatta sotib oling, chunki dorifurushlarning ham tirikchiligi bor. Lekin bu dorilarni icha ko'rmang, chunki o'zingizning ham tirikchiligingiz bor". O'sha majlisda go'rkov ham o'tirgan ekan, shart o'rnidan turib: "O'rtoqlar, bu odamning gapiga quloq solmang, o'sha dorilarni albatta iching, chunki mening ham tirikchiligim bor", degan ekan.

Selim kulib, iyagini qashigan bo'ldi-da:

- Go'rkov boshqalarning hisobidan tirikchilik qilib turar. Bizning ishimiz katta bo'ladi. Limonad sotib yurish joningizga tegmadimi? - dedi.

Bu luqma Kesakpolvonning g'ashini keltirdi:

- Sen bola, aqling yetmagan ishlarga aralashma!

Kesakpolvon bu gapni xuddi Asadbek kabi qoshlarini chimirgan holda, zarda bilan aytdi.

Xongirey besh boshli ajdaho bo'lsa, endi bitta boshi menman, deb o'ylayotgan Selimga bu zarda ta'sir etmadi. Xotirjam tarzda:

- Siz bugun Xongireyga qo'ng'iroq qilib, kelganimni aytib qo'ysangiz bas. Men "Leningrad" mehmonxonasida turibman. Bo'sh

bo'lsangiz o'ting, bir oshiq tashlaymiz, - dedi-da, o'rnidan turdi.

U chiqib ketgach, xontaxta ostidan telefonni olgan Kesakpolvon Moskvadagi Xongireyning qarorgohi raqamlarini terdi. Xongireyning o'rniga Mamatbey gaplashib, Selimning gaplarini tasdiqladi. Kesakpolvon qo'g'irchoqqa aylanganini anglab, peshonasini tirishtirdi. Qozi bilan bir oz maishat qilib, yuragi siqildi. U Asadbekni yo'lidan olib tashlab o'zlari yaratgan olamga tanho hukmronlik qilmoqchi edi. Oqibat nima bo'ldi? Avvalgi martabasidanda pastlab ketmadimi? Har holda "Asadbekdan keyingi ikkinchi odam", degan nomi bor edi. Endi-chi? "Xongireyning yugurdagi" degan unvonga yetishdimi? Endi bu xomsemiz Selimning og'zidan chiqadigan gapga mahtal bo'lib o'tiradimi?

Agar Kesakpolvonda nomus tuyg'usi bo'lganida bu holga tushganidan ko'ra o'limni afzal bilardi. Bunday tuyg'udan xoli bo'lgani sababli o'lim o'rniga xorlikni maqbul ko'ra qoldi.

Roviylar derlarkim, Hindiston podshohining to'rt vaziri bor ekan. Vaziri a'zam, Xudoning marhamati bilan, tengsiz aql-zakovot egasi ekan. Yaratganning qudratini qarangi, birovg'a aqldan mo'l bersa, shun-ga yarasha hasadgo'ylarni ham berarkan. Uch hasadgo'y vaziri a'zamni yo'ldan olib tashlab, podshohga yanada yaqinlashmoq chorasini izlashibdi. Subhi sodiqda bir vazir kirib ajib tush ko'rganini bayon qilib debdi-ki: "Jannatmakon otangiz u dunyoda ham podshohlik davru davronini surmoqdalar. Ammo aqlli vazirga muhtojliklari bor ekan. O'g'limga ayt, vaziri a'zamni huzurimga yo'llasin", dedilar. Bir hasadgo'yning izidan ikkinchisi, so'ng uchinchi kirib ayni tush ko'rganlarini aytishibdi. Podshoh bundan ajablanib, vaziri a'zamdani maslahat so'rabdi. Vaziri a'zam hasadgo'ylarning maqsadlarini anglab debdiki: "Ey podshohim, otangiz amr qilgan ekanlar, bo'yinsinmoq farzdir. U dunyoga rihlat qilmoq oldidan menga qirq kun muhlat bering. Bu davrni men ibodat bilan o'tkazib, tavbalar qilay, ruhimni poklab olay. Mo'tabar otangiz huzurlariga bu dunyoda topganim - gunohlarni ortmoqlab bormay". Podshoh rozi bo'libdi. Podshoh izn bergach, vaziri a'zam fursatni g'animat bilib, uyidan to' murda yoqiladigan maydonga qadar lahm kavlatibdi. O'ttiz to'qqizinchi kuni esa o'tinlarni o'zi taxlatibdi. Qir-qinchi kuni oppoq liboslarni kiyib podshoh huzuriga kiribdi-da: "Men tayyorman. Ammo olovni o'zim yoqaman. Gunohkor bandalar gulxanga yaqin kelishmasin", deb ogohlantiribdi. Aytganday qilib, olovni yoqqach, tutun ko'tarilishi bilan o'tinlar orasidan pastga tushib, yerosti yo'lagi orqali uyiga boribdiyu bir yil tashqariga chiqmay o'tiribdi. So'ng yana o'sha oppoq libosini kiyib, podshohga ro'para bo'lib debdiki: "Olampanohim, men qaytib keldim. Otangiz sizni behisob ravishda duo qildilar. Va amr ettilarkim, bu uch vaziringizni xizmatlariga yubormog'ingiz joiz ekan". Podshoh o'yladiki, "Men vaziri a'zamni bular ko'rgan tushga inonib u dunyoga yuborgan edim. U xizmatini ado etib qaytib keldi. Nega endi uning so'zlariga inonmayin?" Podshohning shu ahdi bilan uch vazir o'tda yongan ekan...

Kesakpolvon o'sha vazirlar toifasidan edi. U o'zining mayda o'g'rilardan ekanini unutgan, Asadbek panohida yurmaganida sal narsaga qamalaverib iyig'i chiqib ketishi mumkinligini esa fahmlay olmasdi. U ba'zan "Asadbekni odam qilgan menman, shuning xizmatida yurmaganimda allaqachon toj kiyib, qonundagi o'g'rilarning zo'ri bo'lardim", deb o'ylardi. Biroq uning kalta aqli "Qonundagi o'g'ri martabasiga yetish uchun ham farosat kerak", degan haqiqatni hazm qila olmas edi.

Kesakpolvon ayni damda ranjigani bilan Xongireyga, hatto Selimga xizmat qilishga ko'nikib ketaverardi. Uni tashvishga solayotgan narsa Asadbek tomonidan bo'lajak nogahoniy hujum edi. Asadbek Moskvaga ketganida bu tashvish bir oz chekingan, o'ziga dalda beruvchi bahonayu sabablar topgan edi. Asadbek qaytib, ko'z ko'zga tushdiyu xavotir cho'g'i alanga ola boshladi. Yaydoq daladagi ko'ylakchan odam do'lda qolsa - o'lishi tayin. Kesakpolvonni Asadbekning do'llaridan Xongirey asraydimi yo ko'ylakchan holicha dala o'rtasiga tashlab qo'yaveradimi?

Qozixonadagi eski ko'rpacha ustiga yonboshlagan Kesakpolvon do'ldan himoya qilish choralarni o'ylardi. Xayoliga bir fikr yarq etib urildi-yu, qaddini ko'tarib, chordona qurib o'tirib oldi. Xojasidagi bu o'zgarishdan ajablangan Qozi o'rnidan turib "Xizmat, xo'jayin", deganday qo'l qovushtirdi. Kesakpolvon "nega turib olding?" deganday unga hayronlik bilan qaradi-da:

- Nima buyurgansan, dimlamami yo qozonkabobmi?- deb so'radi.

- Osh deganday bo'luvdingiz... - Qozi shunday de-di-yu, egasidan tepki yeyishdan qo'rqib dumini qisgan it holiga tushdi.

Kesakpolvon Selim bilan ko'rishmay turib, choyxona hovlisidan o'tayotganida osh buyurganini esladi, biroq, sir boy bermay:

- Osh yeyaverib ichaklar press bo'lib ketdi. Chiqib ayt, yog'liroq go'sht bosishsin, - dedi.

Qozi chiqib ketgach, qaddini ko'tarishga majbur etgan fikrga qaytdi. U Asadbekning qahridan qutulish yo'lini topganday bo'ldi: ertaga tongdayoq qaymoq ko'tarib Asadbeknikiga borishni, nonushtada birgalashib qaymoqxo'rlik qilishni, so'ng "Mahmudni men o'ldirtirdim", deb tan olishni reja qildi. Uningcha "Mahmud senga xiyonat qilib Xongirey bilan til biriktirayotganini bilib qoldim. O'zing aytgansan, bizda xiyonatchiga aytadigan gap bitta bo'ladi... Senga bildirmaganimning sababi: uni o'zim topib, o'zim tarbiya qilgan edim. Gunohiga sherikman. Shuning uchun o'zim yo'q qildim", degan gaplariga Asadbek oz bo'lsa-da ishonishi kerak edi. Shubhasiz, u "o'zing-chi, Xongireyga qanday ilakishib qolding?" deb so'raydi. Kesakpolvonning mo'ljalicha, javobning "xo'r-rozi" shu savolga qaytariladi: "Xongirey xitlanib, senga osilmasin, deb nomigagina yaqinlashdim".

O'zining bu kashfiyotidan quvongan Kesakpolvonning chehrasi ochilib, qozonkabobni buyurib qaytgan Qoziga bir-ikki hazil qildi. Maishatlari yakun topib, ko'chaga chiqishgach, Kesakpolvon "Qaerga borsam ekan?" deb o'ylanib qoldi. Xotining Yaponiyaga, qizi bilan sartaroshning Leningradga jo'nashi haqidagi gap-so'zlarni eslab, uyiga borgisi kelmadi. Xotini bugun ertalab "eri o'lgan Oysanam"ning Yaponiyaga o'tlanayotganini yana gapirganida "shu momaqaymoqni anchadan beri ko'rmadim-a", deb o'ylagan edi. Hozir o'sha armonga barham berib, juvonnini ko'rmoq istagida mashina sari yurdi. Haydovchi o'rniga o'tirmoqchi bo'lgan Qozini to'xtatib, so'radi:

- Do'xtirni topdingmi?

- Uyidagilar aytishmayapti.

- Bek akang keldi-ya! Namuncha lallayasan, hebbim! Uyidagilar aytmayotgan bo'lsa bitta bolasini anavi yerga tiqib qo'ygin, sayraganini o'zi ham bilmay qolsin. Nima, shunga ham aql kerakmi?

Kesakpolvon shunday deb so'kindi-da, haydovchi o'rniga o'zi o'tirdi.

2

Oysanam... Kipriklari uzun-uzun, qoshlari kamon, yana ming yil yashasam ham chiroyimni boy bermayman, deguvchi latofat egasi Kesakpolvonning xayolini o'ziga tortgan edi. Kesakpolvon Oysanamning onasi Kunsanamni erkab "qiz o'rtog'im" derdi. U dastlab qamoqqa tushganida o'g'rilik bilan non topish, tirikchilik qilish oson emasligini angladi. "Detdom bolasiman", deb bolalarga zo'rlik qilish zamoni o'tgan, o'g'rilar olamida yetarli obro'ga ega bo'lish uchun lozim zehn, tadbirning o'zida yo'qligi, oxir-oqibat xorlik jandasiga o'rashini ham fahmlab, "sendan boshqa mening kimim bor?!" deb ko'z yoshi to'kib, Asadbekning etagidan mahkam tutdi. Kesakpolvonning umri bo'yi qilgan eng aqlli ishi ham shu edi. Dam-badam uyg'onuvchi "Men yonida

bo'lmasam Asad bu martabalarga yeta olmas edi", degan o'yiga o'zi ham ishonmasdi.

O'g'rilikdan uzoqlashib, Asadbek berib turuvchi cho'talga qanoat qilib yurgan kezlari yengil-elpi to'y qilib bo'lsa-da, uylandi.

"Detdom bolasiman" deb kerilib yuruvchi Kesakpolvon yigit kishiga boshpana ham zarur ekanini o'shanda tushunib yetdi.

Asadbek o'zining eski mahallasiga taqab solingan to'rt qavatli g'ishtin imoratdan unga bir xonani ijaraga olib berdi. Uch xonalik uyning egasi zavoddagi kutilmagan ofat tufayli ikki qo'lining panjalaridan ayrilgan odam edi. Uning majruhlik uchun oladigan nafaqasi oilaning non-choyiga arang yetardi. Xotini Kunsanam ilmsiz, hunarsiz ayol bo'lgani sababli oilani tebrata olmas edi. Shu bois u ham maktabdagi farroshligiga oladigan ozgina maoshiga qanoat qilishga majbur edi. Er-xotin-ku sabr qilardi, ammo ulg'ayib kelayotgan o'g'il-qizlarining yemoq-ichmoq, kiyinmoqdagi ehtiyojlarini qondirish mashaqqat edi.

Kesakpolvon ijaraga qo'yiladigan xonani ko'rgani kelganidayoq bu chiroyli ayolga xushtor bo'lib qolgan edi. Nazarida eri majruh, oilasi muhtojlikda yashayot-gan bu ayol arzimagan "sovg'a-salom" evaziga quchoqqa oson kirmog'i mumkin edi. So'z qarmoqlari ish bermagach, yugurik qo'li belga borganida bir shapaloq yeb niyatga erishmoq oson emasligini bildi. Bildi-yu, baribir maqsadidan qaytmasa-da, Kunsanamni ba'zan "singlim", ba'zan esa "qiz o'rtog'im" deb "e'zozlab" yurdi.

O'rgangan ko'ngil o'rtansa qo'ymas ekan. Asadbekning cho'tallariga qanoat qilmay, unda-bunda o'g'rilik ko'chasiga sho'ng'ib, cho'ntagi sal qappaygach, o'ziga boshpana sotib oldi. Shundan so'ng bu xonadon bilan bordi-keldisi uzildi. Cho'ntak baquvvat bo'lgach, ko'ngilxushlikka bop juvonlarni topish qiyin emas. Kunsanam ham ko'ngil daftaridan osongina o'cha qoldi.

Ammo Oysanam...

Kesakpolvon bir kuni bozorda Kunsanamga tasodifan duch keldi. Avvaliga Kesakpolvon uni tanimadi. Tanigach, ichida "Shaftoliqoqi bo'lib qolibsana-ku, ahvoling shu ekan, nozingga balo bormidi?" deb qo'ydi. Kunsanam esa uni yaqin odami deb bilib, kuyovi nobop bola chiqqani, qizining turmushi buzilganini afsus bilan aytib, ishga kiray desa durustroq joy chiqmayot-ganidan nolidi. O'shanda Kesakpolvonning tantiligi tutib, Oysanamni taksoparkka joylab qo'ygandi. O'shanda Ilyosov bosh muhandis bo'lib ishlardi. Erdan chiqqan bu go'zal juvonnini u qanday ilintirdi, Kesakpolvon bilmaydi. Kesakpolvon Oysanamni durkun qizaloq paytida ko'rgan edi. Ilyosov nikohlab olgach, mehmonga borib juvonnini ko'rdi-yu, "Vah!" deb yuborishiga ozgina qoldi. "Qo'limga qo'nib turgan shunday qushchani uchirib yubordimmi?!" deb afsuslandi. Keyin esa "Gilamni o'zimga yaqin odamga sotibman, xohlagan paytimda bir chekkasida o'tirib turaman!", deb o'zini ovutdi. Biroq, bu ovutishlari xomxayol bo'lib chiqdi. Onasi kabi hurkak bo'lgan Oysanam uni yoniga yo'latmadi. Uning bu qiligi Kesakpolvonga noshukrlik bo'lib tuyuldi. Unga qonundagi o'g'rilarga xos tantilik yetishmasdi - birovga yaxshilik qilgach, indamay keta olmasdi. U birovning hojatini chiqarganidan so'ng albatta shunga yarasha javob bo'lmog'ini istardi. Oysanamni "yog'li" ishga joylashib qo'yishi uning nazdida ulug' xizmat edi. Shu "ulug' xizmat" evaziga bu noshukr juvon bir kechalik ishvasini unga in'om qilgisi kelmadi. Mazkur muammoning hal etilishida Kesakpolvonning tarozusi bilan Oysanamniki mos emasdi. Kesakpolvon tarozusining bir pallasiga o'zining "ulug' xizmati"ni ikkinchisiga juvonning ishvasini qo'ygan, shubhasizki, pallaning "ulug' xizmat" tomoni bosib turardi. Oysanam esa tarozuning bir pallasiga "arzimas ish"ni, ikkinchisiga esa nomus-orini qo'ygan edi. Shu bois "arzimas xizmat" uchun shiringina jilmayib, "rahmat" deb qo'yishni kifoya deb bildi. U go'zalligini, ko'z suzib qarashi har qanday erkakni behush qila olishini bilardi. Erkaklarning suqlanib qarashlaridan rohatlanardi. Biroq bu qarashlarga bandi bo'lishdan o'zini tiya olardi. Bir baxtsiz aytgan ekanki: "Bilmayin bosdim tikonni, tortadirman jabrini, bilsam erdim, bosmas erdim, tortmas erdim jabrini". Oysanam baxtsiz emasdi, tikonni bilmay bosuvchi toifadan yiroq edi. Birinchi turmushi yoshlik o'ynoqiligi oqibati emas, balki otanasining istagi mevasi edi. Tag-tugli uzoqroq qarindoshlarining xonadonida qizlarining baxt topishiga astoydil ishongan otanasi tikonni bilmay bosgan edilar.

Yangalar uch kun poylab zerikishdi: kelin-kuyov qo'shila olishmadi. Kuyov bolani domlaga olib borib o'qitish ham natija bermadi.

Kunsanam sabr qildi, voqeani majruh eriga bildirmadi. O'g'liga aytishdan ham qo'rqdi, ham uyaldi. Oysanam ham sabr qilardi.

Ammo... kichik chillasi chiqmay turib, yarim tunda erining bezovta bo'lib yon xonaga o'tib ketishidan tashvishlandi. So'ng son tomiriga em ignasidan dori yuborayotgan ko'rdi-yu, labini tishladi. Siri oshkor bo'lgan er uni ham dori olishga da'vat eta boshlagach, uyiga qaytdi-yu, bor gapni yashirmay aytdi. Akasining borib kuyov bolani do'pposlab urib kelgani hisobga olinmaganida ular ortiqcha gap-so'zsiz ajralishdi.

Bu voqea Kesakpolvonga noma'lum, fikricha, go'zal juvonning erdan chiqishiga boshqa sabab mavjud edi. Har nima bo'lganda ham Oysanam Kesakpolvon uchun zabt etilmagan qo'rg'on bo'lib qolaverdi. Kesakpolvonning maishatbop xotinlarga muhtojligi yo'q, "Oysanami ko'nmasa jonsanam-da" deb ketaversa bo'lardi. Lekin juvondagi kibr (ha, u nomusni aynan kibr deb fahmlagandi) unga tinchlik bermadi. "O'n yil bo'lsa o'n yil, yuz yil bo'lsa yuz yil kutaman. "Akajon!" deb qo'ynimga kirganini o'zi ham bilmay qoladi", degan ahdini bugun esladi.

"Mirkarimovning o'ligi suvdan chiqibdi", degan xabarni eshitib, janozaga borganida hamma tobutni ko'tarish bilan ovora ekanida Kesakpolvon mayitning izidan yig'lab chiqqan xotinlarga qaragan, ular orasidagi Oysanamni ko'rib "yig'lasa ham ofatijon-a, dayusning xotini" deb qo'ygan edi.

Oysanamning Yaponiyaga otlangani haqidagi xabar Kesakpolvonning tinchini buzgan, boshida mingta tashvish, ming bitta g'alva bo'lsa ham, bu yangilikning tagiga yetishni istayotgan edi.

Darvoza biqinidagi qo'ng'iroq tugmasini qayta-qayta bosgan Kesakpolvon ichkaridan javob bo'lavermagach, "Nima balo, Yaponiyaga jo'navorganmi?" deb tashvishlandi. Umidi singan tarzda iziga qaytay deganida Oysanamning "Kim?" degan tovushini eshitib, ko'ngli yayrab ketdi-yu, ichida "ovoziyngan akaginang aylansin!" deb qo'ydi. Juvon yana bir karra "Kim?" degach:

- Menman, Haydar akangman, - deb o'zini tanitdi.

Shundan so'ng ham darvoza eshigi darrov ochila qolmadi. Bundan ori kelgan Kesakpolvon zardali ovozda:

- Nima, tanimay qoldingmi? - dedi.

Oysanam eshikni ochib, salom berdi-yu, "keling, kiring", demadi. Orqaga tisarilmadi, yonga o'tib, yo'l ham bo'shatmadi. Bu harakati bilan o'ziga yoqimsiz bo'lgan erkakning ostona hatlab kirishiga mayli yo'qligini oshkor qildi. Oysanamning xohishi bor yoki yo'qligi Kesakpolvon uchun ahamiyatsiz narsa edi. Eng muhimi - bu uyga kirmoqqa uning xohishi bor.

- Shu tomonga yo'lim tushgan edi, singiljonimni bi-ir yo'qlay dedim. Seni ko'rmaganimga ham ming yil bo'ldiyov, - Kesakpolvon shunday deb ostona xatlagach, Oysanam tislani, yo'l bo'shatishga majbur bo'ldi.

Ayvon issiq bo'lgani uchun uyga boshlamadi. Kesakpolvon yumshoq oromkursiga cho'kib o'tirgach, sigaret tutatdi-da:

- O'g'ling ko'rinmaydimi, yolg'izmisan? - deb so'radi.

- O'g'lim... oyim bilan kontsertga ketishuvdi, hozir kelib qolishadi.

Oysanam yolg'on gapirdi: o'g'li onasinikida, bugun kelishmas edi.

- Yolg'iz zerikmayapsanmi? - dedi Kesakpolvon ishrattalab nigohini unga qadab.
- Yo'q.
- Sen erga tegishing kerak. Bevalik senga sira yarashmaydi. Seni... o'zim olib qo'ya qolsammikin, deb turibman.
- Menimi?
- Ha-da, tegasanmi, menga?
- Qo'ying-e, - Oysanam shunday deb ko'zini olib qochdi-da, chetga qaragan holda piching bilan qo'shib qo'ydi: - sizga... onasi o'pmagan qizlar mahtal bo'lib turishibdi-ku, meni nima qilasiz?
- Kesakpolvon dastlab Oysanamga osilib, muddaoga yeta olmaganida "Men xohladimu sen noz qildingmi? Bir marta "gah!" desam, onasi o'pmagan qizlarning o'ntasi qo'limga qo'nadi", degan edi. Oysanamning o'sha voqeani eslab piching bilan aytgan bu gapi Kesakpolvonga nozli hazil bo'lib tuyuldi.
- O'sha gap esingda turuvdimi, yomonsan, sen yomonsan. Bilib qo'y: seni rostdanam yaxshi ko'raman. Onasi o'pmaganlardan bo'lmasang ham o'zing zo'rsan. Eringga kuyma. U sening tirnog'ingga ham arzimmasdi.
- Qo'ying, unaqa demang, bunday gaplarni yer darrov yetkazadi.
- Yetkazsa yetkazaversin. "Shiltalik qilma", deb eringga ming marta aytganman. Shiltaligi boshini yedi. O'ynashi qamalib ketdimi? Bo'yniga olibdimi?
- Yo'q hali.
- Ie, ish haligacha cho'zilib yotibdimi? Akang ham o'tirgandir?
- O'tiribdilar. Ishni endi prokuratura boshidan boshlab ko'rarmish.
- Senga aytishdimi, qaerdan bilding?
- Odam keldi. Hammasini boshqatdan so'rab chiqdi.
- Sendan nimani surishtiradi? Sen jabrlanuvchisan, da'vogarsan. Sen "erimning qotilini topib berlaring", deb ularning yoqasidan olishga haqlisan.
- Haqimni bilaman-ku... lekin... u odam sizni ham so'radi. Asadbek akani surishtirdi.
- Nima?! Nima dedi?
- "Eringiz bilan munosabatlari qanaqa edi? Kelib-ketib turisharmidi?" deb so'radi.
- Sen nima deding?
- To'g'risini aytdim: kelishmasdi, dedim.
- Kallang joyida sening. Kelgan odamning oti nima ekan?
- Esimda yo'q.
- Kesakpolvon sigareta qoldig'ini kuldonga ezdi. Jahli chiqqanini yashirmay:
- Aqling oshib-toshib yotibdi-ku, nimaga eslab qololmading? Sen ular bilan mushuk-sichqon o'ynama. Agar qotilni topisholmasa, sirtmoqni aylantirib-aylantirib o'zingning bo'yningga tashlashadi. Keyin yuraverasan voy-voylab, - deb zarda qildi.
- Bu gapdan Oysanam chinakamiga cho'chib tushdi:
- Nega menga tashlasharkan sirtmoqlarini? - dedi sarosima bilan.
- Senga tashlashmay buvingga tashlashadimi? Erini o'ynashdan qizg'anib o'ldirgan yoki, to'g'rirog'i, o'ldirtirgan, deyishadi, tamom! Ha, nimaga dovdirab qolding, bo'lishi mumkin emasmi? Masalan men xuddi shunday deb o'ylaganman.
- Unaqa demang.
- Nega demas ekanman? Dang'illama uying bor. Sochingning uchidan oyog'ingning tirnog'igacha tillaga botgandirsan. Endi bunaqa shilta erni boshingga urasanmi? Sening o'rningda bo'lganimda men ham o'ldirtirib yuborardim. To'g'ri qilgansan.
- Unaqa demang, - bu safar juvoning ovozi titradi.
- Demayman. Lekin bunaqa ishda tuhmatga qolish hech gapmas, ehtiyot bo'l. Yana so'roq qilsa gapingni bilib-bilib ayt. Ha, Yaponiyaga ketayotgan emishsanmi?
- Hali aniq emas. Bitta ortiqcha yo'llanma bor ekan...
- Shunaqami? Senga oshiqcha yo'llanma ham topila qoladi-ya! Sen uyingda jilmay o'tiraver. Yaponiyani ko'rging kelayotgan bo'lsa, men bilan birga borasan. Ho'sh, endi haligi gapga nima deysan?
- Qaysi gapga?
- Menga tegasanmi?

3

Kesakpolvon avvalgi ahdi bo'yicha ertalab qaymoq ko'tarib keldi-yu, ammo Asadbek bilan nonushta qila olmadi. Asadbek erta saharda Halimjon bilan chiqib ketganini boloxonadagi yigitdan bilib, yana tashvishga tushdi. Uyga qaytgisi kelmay, jar yoqasidagi xonadonlarda ochilgan yemakxonaga bordi. Boshiga tashvish do'li yog'ilib turganda ham ishtahadan nolimaydigan odamning bu safar tomog'idan ovqat o'tmadi.

Kun yoyilganida shahar markazidagi uch qavatli bino yerto'lasiga joylashgan idoraga qarab yurdi. Idora eshigidan har safar Asadbekning yordamchisi sifatida kirar edi. "Bugun so'nggi marta bu martabada o'tyapmanmi, ertaga xo'jayini sifatida kiranammi?" deb o'yladi.

Endigina kelgan Bo'tqa qizlarni ishga solib, xonalarni shamollatgan edi. Asadbek "Zamon o'zgaryapti, qadamlaringni bilib boslaring", degach, tungi maishatlarga barham berilgan sababli bu yer ancha osoyishta bo'lib qolgan edi. Kesakpolvon salom bergan Bo'tqaga qarab "Bu bola menga kerak", deb o'yladi-da:

- Rasuljon uka, ahvollar yaxshimi? - deb qo'ydi.

Bo'tqa uning bu muomalasidan ajablandi. Chunki u Kesakpolvon tomonidan "Ha, Bo'tqa, qalaysan?" deb hol so'raluviga ko'nikib qolgan edi.

- Rahmat, akaxon, choy qilaymi yo qizilidanmi? - Bo'tqa shunday deb amrga mahtal ravishda unga qaradi.

- Choyni qo'yatur. Bek akangdan darak bormi, bu yoqqa keladiganmi?

- Bilmadim. Telefonlar jim.

- Mening ozgina ishim bor, halaqit bermay tur,- Kesakpolvon shunday degach, Asadbekning xonasiga kirdi. Uning qiladigan ishi yo'q, bo'lajak suhbat oldidan aytadiganlarini yana fikr tarozusida o'lchab olmoqchi edi.

Xonaga kirib o'tirishga ulgurmay Asadbekning ovozi eshitildi.

Asadbek eshikni ochib, ichkari kirishi bilan, bir ma'no uqish umidida, uning ko'zlariga boqdi: Asadbek kechagiga nisbatan quvnoqroq ko'rindi. Qarashlaridagi kechagi mahzunlik, ba'zan qora bulut kabi bostirib keluvchi qahr endi yo'q. Bugundan e'tiboran "sobiq xoja"ga aylanajak Asadbekning xush kayfiyati Kesakpolvonga ham ko'chib, jilmaydi. Zulm daraxtini birgalikda ekib, endi uning mevasidan kim ko'proq yeyar ekan, degan muammoni hal qilolmayotgan bu ikki banda orada xiyonat ham, o'lim ham, adovat ham bo'lmaganday, bir-biriga oqibati ziyoda odamlar kabi iliq ko'rishishdi.

- Qaymoqxo'rlik qilarman, deb boruvdim, saharbardonda jo'navoribsan. Keting yer iskamaydigan bo'lib qoldi, a? - dedi Kesakpolvon, mehribon do'st ovozi bilan.

- Qadrdonlardan bittasini savobga yo'qlab qo'y-dim, - Asadbek shunday deb, Kesakpolvonni ajablantirgan holda nigohini olib qochdi.

- Kimni?

- Sen uni tanimaysan.

Kesakpolvon "Men tanimaydigan qadrdonlarning ham bormi?" degan ma'noda qarab qo'ydi-yu, gapni maydalashdan o'zini tiydi. Shuning barobarinda kecha xayoliga kelgan fikrni bayon qilish ahdi susaya boshlaganidan g'ashlandi. Yolg'onni ham, rostni ham bir xil ohang-da, ko'zlarini chaqchaytirganicha aytib tashlaydigan odamni dangalchilik tark etganday edi.

- Mahmudning o'rni bilinib turibdi,- dedi Kesakpolvon, yengil xo'rsinib. - Yoningda o'tirishiga ko'zlarim o'rganib qolgan ekan.

- O'rni hali beri sovumaydi, - dedi Asadbek, tagdor ma'noda, keyin Kesakpolvonning yelkasiga qo'l tashlab, divan tomon yurdi. - Umri qisqa ekan-da. Opichib yurganingni ko'rganimda bir-ikki kunda o'lib qolsa kerak, deb cho'chigan edim. Yana ham shuncha yashadi.

- Ishxonani boshqa yerga ko'chirsakmikin? Xonaga kirganda ko'zga ko'rinaverib, odamni qiynab yuboradi.

"Mahmudning arvohi seni to go'rga kirgunningga qadar ta'qib etib, qiynaydi. Qiynoqqa o'zing xaridor bo'lib, uni o'zing sotib olding", deb o'yladi Asadbek. Til esa boshqa gapni aytdi:

- Ko'chish kerak. Ko'nglingga yoqadigan joy top.

Asadbekning "ko'nglingga yoqadigan" deganiga Kesakpolvon uncha diqqat qilmadi. Chunki ayrim ishlarni topshirayotganda Asadbek "bilganingni qil" yoki "ko'nglingga qara" deb qo'yardi. Hozir Asadbek "ko'nglimizga" emas, "ko'nglingga" deb atay ta'kidlagan, bu bilan "topadigan joyingda o'zing ish yuritasan", degan ma'noni singdirmoqchi bo'lgan edi.

Divanga borib o'tirishganda Bo'tqa choynak ko'tarib kirdi-da: "U-bu kerakmasmi?" deb so'radi. Kesakpolvon "u-buga hojat yo'qligini" aytgach, piyolalarga choy quyib uzatdi-da, jimgina iziga qaytdi.

- Maskovda Xongireyni uchratib qoldim, - dedi Asadbek, Bo'tqa chiqib ketgach. - Anavinda to'g'ri aytding: ne bo'lsa ham musulmonligi bor bu bolaning. Kozlov tufayli oramizga sovuqlik tushdi, deb afsuslanib yuruvdim. Ko'ngli keng ekan u chechenning. "O'rtamizda gina-kudurat yo'q", deb aytdi. Mardligiga qoyil qoldim. Sherikka yolchibmiz, oshna. Ana endi osh-qatiq bo'lsak arziydi. Bir-ikkita zo'r ishlarni mo'l qo'ygan ekan, o'zing billalashib yuritasan.

Bu safargi "o'zing billalashib" deyiluvu Kesakpolvonning diqqatini chetlab o'tmadi.

- Mo'ljalidagi ish juda katta, lekin juda nozik, qaltis. Buni faqat o'zing eplaysan.

Kesakpolvon endi "o'zing" shunchaki tildan adashib chiqqan so'z emasligini anglab, tahrir kiritdi:

- "O'zimiz" degin.

- Yo'q, endi bu ishlarni sen yuritasan. Sen bilan men uchib borayotgan moshinaning murvatlarimiz. Murvat degani eskiydi, ishdan chiqadi. Murvat yangilanmasa, o'zing bilasan, moshina abjaq bo'ladi. Ikkalamiz billa yurib, yomon bo'lmadik. Endi men chetga chiqishim kerak. Mening tashqi ko'rinishim odam. Ichimni hali ham dard kemirib yotibdi. Menga rahming kelsin.

Jumboqning bu qadar yengil hal etilishini kutmagan Kesakpolvon bir oz dovdirab qoldi. Asadbekning ahdi qat'iymi, samimiymi yoki sinash uchun aptyaptimi bu gaplarni - farqlay olmasdan gangidi. Sobiq xojasining qarashlari, gapidagi ohang ichiga yashiringan sirni oshkor qilmadi.

- Ha, nega jimib qolding, gapir,- dedi Asadbek.

- Nimani gapiraman, Maskovda jin-pin chalib ketdimi seni? Gaplaringdan latta hidi kelyapti. Kasal bo'lsang, damingni ol, holingga qarab yuraver. Sendan birov ish talab qilyaptimi yo davlatning ishxonasiga o'xshab byulleten ko'rsatish kerakmi? Bir yog'ing-ni yozga, bir yog'ingni qishga qo'yib, taralla-bedod qilib yuraver, qancha ish bo'lsa, men borman.

- Shuni aptyapmanda. Hamma ish endi sening gardaningda bo'ladi.

- Gapni aylantirma. Sen - Asadbeksan! Men kissavurdan chiqqan mayda odamman.

- Ilgari mayda bo'lgan bo'lsang, endi yiriklashasan. Masala hal bo'lgan, men Xongirey bilan kelishib keldim.

- Nima, endi Xongirey xo'jayinlik qiladimi?

- Xo'jayin emas, u sening sheriging. Teng sherik! Shuni unutmagingu sira past ketma. Yana boshingga chiqib, o'tirib qo'ymasin.

- Boshni qotirma. Mening sherigim ham, xo'jayinim ham o'zingsan. Meni tashlab, chetga chiqsang, nomardsan.

Asadbek unga kulimsirab qaradi: "Bu gapni endi Xongireyga aytasan. Xursandlikdan yorilib ketay deyapsan-ku..." Asadbek sobiq a'yoniga shunday degisi keldi. So'ng bo'ralab so'kishni, keyin yumshoq yeriga boplab bir tepishni istadi. Ko'ngil jilovi bo'sh qo'yilsa, nimalarni istamaydi. Vaqti-vaqti bilan "portlab" ketuvchi Asadbek bu safar ko'ngli hukmiga bo'ysunmadi, ko'nglini azoblarga qoldirib, kulimsiradi. Til va dil birligini butunlay yo'qotdi.

- Gaplaringni qara, chetga chiqib sen bilan yuzko'r-mas bo'lib ketyapmanmi? O'sha oshnaligimiz, o'sha qadrdonligimiz bir misqol ham kamaymaydi. Go'ringa ketgunimcha yoningdaman. Faqat hamma ishni o'zing mustaqil yuritasan. Xongirey mo'ljalagan ishda ikkita aqlning bittasi ortiqchalik qiladi. Endi men senga ish buyurmayman. Ha, aytmoqchi, oxirgi marta bitta ish buyuraman, xohlasang ham, xohlamasang ham bajarasan,- Asadbek o'rnidan turib, qo'lida ko'tarib kirib, stoli ustiga qo'ygan gazitga o'rog'liq narsani oldi-da, Kesakpolvonga uzatdi:

- Nima bu? ВЪ”deb ajablaniib so'radi Kesakpolvon.

- Pul. Maskovga ketmasimdan oldin Sharifning xotini beruvdi, - Asadbek gapining yolg'onligini oshkor etib qo'ymaslik uchun hamsuhbatga qattiq tikildi.

...U ertalab barvaqt turib, qabristondagi uchrashuvni eslagan, kun yoyilganda, ayolning idoraga kelishini istamay, uyiga o'zi borgan edi. Kesakpolvon tanimaydigan "qadrdonlardan bittasi" shu ayol edi.

Chala qurilishni ko'rib, "hali ham bitirib berishmabdi-da", deb g'ashlangan bo'lsa, eski darvozaga osiqlik qulf uni ajablantirdi.

Ko'chaga suv sepib, supurayotgan qo'shni ayoldan bularning qaerdaligini so'rab, "uyni sotib ketishgan", javobini eshitdi-yu, taajjubi yanada oshdi.

Nasiba bolalarini olib, onasinikiga ko'chib ketgan ekan. Asadbek qo'shni ayoldan uning manzilini bilib, qidirib bordi. Sharif Namozovning uyidan ham harobroq bo'lgan uyga bolalari bilan ko'chib kelgan ayolning ahvoli qanday ekanini birov aytmasa ham, Asadbek his etdi. Asadbek ota uyiga turli sabablar tufayli qaytib kelgan ayollarning qismati haqidagi gaplarni ko'p eshitgan. Uylar ko'p, yashash bemaol bo'lgan taqdirda ham bir qorindan tushgan jigarlarining bir hovlida yashamoqlari juda mushkul. Uyni sotib kelgan bu ayolning aka-ukalari bordir, demak, uying "kelin" deb atalmish norasmiy egalari bordir...

Asadbek shularni o'ylab, mashinada o'tirganida Halimjon Nasibani boshlab chiqdi. Ayol Asadbekni ko'rib, bir to'xtab oldi. So'ng cho'chibgina yaqinlashdi. Asadbek uni bu qo'rquvdan qutqarish maqsadida mashina eshigini ochib, o'tirgan yerida uni qarshiladi.

- Mahallangizga yo'lim tushuvdi, g'alati gapni eshitib qoldim-ku? Singlim, uyni sotibsizmi?

Nasiba titroq barmoqlarini sanayotganday tikilib qoldi.

- Nega sotdingiz?

Nasiba Asadbekka qarab oldi. Uning ko'zlarida g'azab uchqunini ko'rmagach, sal dadillanib, bir xunuk yigitning pul talab qilgani, keyin bolalarini o'g'irlab ketganini aytdi.

- Shunaqa ekan, nega menga borib aytmadingiz? - dedi Asadbek gina ohangida.

- Boruvdim, kasal ekansiz, yordamchingiz "biz bunaqa jinoyat ishlarga aralashmaymiz, boshqa kelmang", dedilar.

Asadbek bu gapni eshinishi bilan ko'z oldiga darrov Kesakpolvon keldi. Chuvrindining bunaqa demasligiga amin bo'lsa-da:

- Bo'yi uzunroq, gavdali, mendan sal yoshroq odammidi? - deb so'radi.

- Yo'-o'q... bo'yilari sizdan ancha past edi...

- Ha... qora chigirtkaga o'xshaganmi?

Ayol "ha" ishorasini qildi.

- Qabristonda menga shuni aytmoqchimingiz?

- Yo'q... hozir... - Nasiba shunday deb tezgina iziga qaytdi-da, sal o'tmay, qo'lida gazetaga o'ralgan bir nimani Asadbekka uzatdi.

- Nima bu? - deb so'radi Asadbek, gazeta o'ramiga qo'l uzatmay.

- Bu... sotilgan uyimizning qolgan puli.

- Nima? - Asadbek "bu xotinning esi sog'mi?" deganday tikilib qaradi. - Bu pulni... nega menga ber-yapsiz? Yo... eringiz vasiyat qiluvdimi?

- Sharif akamning bir og'iz so'zlariga zor bo'lib qoldik-ku... - Nasiba shunday deb xo'rsindi. So'ng Asadbekka dadilroq qaradi: - Bu pul qurdirayotgan uyingizniki. Bugun shu omonatni bergani bormoqchi edim.

Asadbekka Nasibaning bu qiligi malol kelib, achchiqlandi, yuzlari uchdi. Jerkib ham bermoqchi bo'ldi. Ammo jahl uchquni alanga olmay, "bu bechorada ayb yo'q-ku", degan fikrda o'zini tiydi. "Pul o'zingizda qolaversin, bolalarga ishlating", demoqqa og'iz juft-ladi-yu, ammo xayoliga boshqa bir fikr kelib, bu gapni aytmadi. Faqat... Halimga ko'z qarashi bilan "pulni ol" degan ishora qildi...

...Hozir o'sha pul o'ramini Kesakpolvonga uzatganida Nasibaning titroq lablaridan uchgan so'zlar quloqlari ostida jaranglaganday bo'ldi.

Kesakpolvon Nasibaning najot istab kelganini esladi. "Bek nima uchun buni kavlashtirib yuribdi? Endi shu xotinga yordamlashmaganim uchun siquvga olmoqchimi?" - deb o'yladi. Lekin u kutgan gap aytilmadi. Asadbek:

- Xotin zoti asli aqlsiz bo'ladi, o'zing bilasan. Sharifniki ahmoqlikda hammasidan o'tib tusharkan. Erini ko'mib kelib, uyni sotibdi.

Pulning cho'g'iga qaraganda ozginasini ishlatib qo'yganga o'xshaydi. Endi men aralashsam yarashmaydi. Sen uyni sotib olgan odamga yotig'i bilan tushuntir, pulini qaytib olsin. Pulning yetmaganini qo'sharsan, ilojing bo'lmasa, men bera qolaman, - dedi-da, pul o'ramini Kesakpolvonning tizzasiga ustiga qo'ydi: - Bu mening oxirgi buyrug'im. Bundan buyog'idagilari endi iltimos bo'ladi.

- Sen nima qilayotganingni bilayapsanmi?! - Kesakpolvon achchiqlanib turib ketdi. - Sen meni... pichoqsiz so'yyapsan!

Kesakpolvonning bu holati Asadbekka rohat baxsh etdi. Ko'zlari kuldi. "Qani edi, sen marazni o'tmas pichoq bilan kindigingdan bo'g'zingacha so'ysam", deb o'yladi.

- Haydar, sen hozir lovillayapsan, mayli, bir gurillab ol. Lekin ertaga hovuring bosiladi. O'shanda "Asad to'g'ri qilgan ekan", deysan. Mening gaplarim shu yerda qoladi, a? Do'st-dushman bu o'zgarishni bilmay qo'yaversin. - Asadbek shunday deb o'rnidan turdi-da, yengil kerishdi. - Aslida ikki-uch yil oldin shunday qilishim kerak edi. Hozir yelkamni ezib turgan tog' birdan ag'darildi. Endi uyga borib bola-chaqa bilan g'am-tashvishsiz, bi-ir chaqchaqlashib o'tiray. Ertalabdan xudo xohlarsa, to'yni harakatini boshlaymiz. Mahmudning qirqi o'tib olsin, bi-ir to'y qilaylik, a oshna?

Bir-birlarini "oshna" deb ataganlari bilan oralarida hech qachon sof, samimiy do'stlik bo'lmagan, aksincha, Jalilning ta'biri bilan aytganda faqatgina manfaat qoidasiga itoat etib yashagan bu ikki odam dillarini qafasga solganlari holda, faqat til uchida gaplashdilar. Tillardan go'yo bol tomdi, dil esa zaxarli o'qlarga to'ldi.

Qalblar uzil-kesil dushmanga aylangani holda xayr-lashdilar.

Birovi sobiq, birovi esa yangi xo'jayin sifatida ko'chaga chiqdilar.

XII bob

1

Zohid Hamdam Tolipovning kelishini kutib o'tirgan edi. Va'dasiga xiyonat qilmaydigan Hamdam bu safar nima uchundir kechikayotgan edi. Zohid betoqatlanib, soatiga bir necha marta qarab-qarab olgach, Hamdamning xonasiga qo'ng'iroq qildi. Javob bo'lmagach, navbatchining raqamlarini terdi. "Tolipovning chiqib ketganiga bir soatdan oshdi", degan javobni eshitib, nima qilarini bilmay o'tirganida unga "Mirkarimovning "Ishi" bo'yicha Erkaeva degan ayol kelib, so'-rayotganini" ma'lum qilishdi. Kutilmagan bu tashrif avvaliga Zohidni taajjubga soldi, so'ng esa "tintuvda olingan narsalarini so'rab kelgandir", degan fikrda ayolga ruxsatnoma buyurdi.

Oysanam kirib o'tirgach, Zohid dabdurustdan "nega keldingiz? Menda nima ishingiz bor?" demay, hol-ahvol so'radi. Oysanam bu iltifotga javoban "yuribmiz, Xudoga shukr", deb qo'ydi. So'ng bir nafas sukut qildi-da, muddaoga ko'cha qoldi:

- Men... akamni chiqarish masalasida keluvdim.

- Chiqarish masalasida? - Zohid Oysanamga tikilib qaradi. - Birov chiqaraman, deb va'da qiluvdi-mi?

- Yo'q... - Oysanam bir oz taraddudlanib, qo'lidagi kirish ruxsatnomasini buklay boshladi. Keyin o'ziga tikilib turgan ko'zlarga qarab olgach, siniqroq ovozda maqsadini bayon qildi: - Oradan necha oy o'tyapti. Gunohlari bo'lsa, bo'yinlariga qo'yib qamavormaysizlarmi? U yoqda akam azobdalar, bu yoqda bolalari ezilib ketishdi.

20 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Oysanam "gaplarim ta'sir etyaptimi?" deganday yana bir qarab oldi. Bu safar nigohi tikilib turgan ko'zlarga to'qnashmadi. Zohid "mayli, qancha gapi bo'lsa gapirib olsin", degan maqsadda undan ko'zlarini uzib, stoli ustidagi qog'ozlarga tikilib o'tirardi. Bundan picha quvvatlangan Oysanam gaplarini dadilroq davom etdi:

- Uyimga borganingizda ham aytganman: akamda ayb yo'q. Asli... peshonamiz sho'r bizning. Hamisha har xil balolar izimizdan quvib yuradi. Dadam rahmatli ishxonalarida bir palakat bilan majruh bo'lib qoluvdilar. Oyim bechora bizlarni ming-ming azoblar bilan boqib katta qildilar. Yashayotgan uyimga qarab, menga baho bermang. Biz kambag'allikda, mehnat bilan, it azobida katta bo'lganmiz. Akamning uylarini borib ko'rdingizmi?

Zohid bosh chayqab, "Borganimcha yo'q", dedi.

- Borib ko'ring: ikki uy bir daxlizda olti bolasi bilan o'tiradi. Kennayim kutubxonada ishlaydilar. To'qson so'm maosh bilan olti bolaning qornini o'ylasinlarmi yo ust-boshiga qarasinlarmi? Kecha borsam... yig'lab o'tiribdilar. Boqchada bir tadbir bor ekan, shirinlik pishirib kelishni so'rashibdi. Maktabga esa, bo'yoqqa pul berishlari kerak ekan. Men bu azoblarni aytaversam, bunaqa gaplarni attorning qutisidan ham topa olmaysiz... Siz tekshirib, tagiga yetkuningizcha yana necha oy o'tarkin. Xudo xayringizni bersin, akamni qo'yib yuboring. Ishlab, bolalarini boqsinar, hech qayoqqa qochib ketmaydilar. Axir tilxat olib, keyin chiqarasizlar-ku, bolalariga rahmingiz kelsin.

"Attorning qutisidagi gaplar" tugadi shekilli. Oysanam yengil xo'rsingach, jim bo'ldi.

Bu kabi xasratlar barcha tergovchilar qatorida Zohid uchun ham yangilik emas. Birovning sho'rini quritishdan avval hech kim bechoraxol bo'lmaydi. Qo'lga tushib, qamal-gach, uning "hayotda ezilgani", ko'p "g'urbat chekkani" "ma'lum bo'lib qoladi".

Bunday hasratlarni eshitgan odam jabrlanuvchiga emas, balki zulm qilganga achinishi kerak bo'lib qoladi. "Ha, endi o'lgan o'lib ketdi, bu odamni qamaganingiz bilan murda tirilib qaytib kelarmidi", "Ha, endi bir yoshlik qilib, o'g'irlikka tushibdi-da, narsalarini qaytarib berdi, rahm qila qoling", "Tergovchi uka, bu ham yigitchilikdan-da, bir tepib, ikkitagina musht urganga ham shunchami? Yorilgan joyi bitib ketibdi, siz ham "ish"- ni yamab qo'ya qoling" - xasratlarning so'nggida ochiq aytilmasa-da, shu kabi iltimoslar yashiringan bo'ladi. O'z-o'zidan ma'lumki, mazkur "Ish" "bir yoqlik qilingach", "suyunchisi" kutib turgani ham qistirib o'tiladi.

Keyin esa... "Shu arzimagan ishni yopdi-yopdi qilib yuborsa ham bo'lardi, tergovchi o'lgurda rahm-shafqat degan narsa yo'q ekan", deb hukm chiqariladi. "Arzimagan ish" tufayli necha kishining jabr tortgani esa tarozi pallasiga qo'yilmaydi.

Uyida xushlamaygina gaplashgan Oysanam o'zgalardan farqli o'laroq, talabini ochiq ayta qoldi. O'sha kuni osmonda edi, ovozlari baland pardada edi, bugun nechun yerga tushdi, nechun hazin ohangda gapiryapti? Nahot kelin ayasining ko'z yoshlari unga bunchalik qattiq ta'sir etdi ekan? Eri qamalganidan beri u ayol xasratlarini endi bayon qilibdimi? Balki erining topgan-to'plaganlarini yeb ado qilgach, ko'zlariga yosh keldimi?

Zohidni bu kabi savollar uncha qiynamadi, chunki Oysanamning ko'z yoshlar ta'sirida emas, kimningdir da'vatiga ko'ra kelganiga ko'proq ishonardi. Bunaqa hollarda maslahatchilar ko'p bo'lishini bilgani uchun "Uni huzurimga kim yubordi?" degan muammoga javob izlash ham Zohid uchun aytarli ahamiyatli emasdi. U Oysanamning o'z oyog'i bilan kirib kelganidan foydalanib, kechagi so'roq paytida eshitgan ma'lumotlarini solishtirib, tekshirib olish payida edi.

"Attorning qutisida yo'q gaplar"ning tugab qolgani Zohidni so'roqni boshlashga da'vat etdi.

- Opa, u voqeaga sakkiz oy bo'lyapti. Ko'p narsalar xayolingizdan ko'tarilgandir. Ba'zi narsalarni so'rasamu eslolmasangiz, hijolat bo'lmang, - dedi Zohid mehrlil ohangda. U "samimiy tarzda gapirsam, ayolning ko'ngli yumshab, ko'proq gap olarman", deb yanglishdi. Oysanam birgina shirin so'zga ko'ngli iyib ketadigan toifadan emasdi. Bolaligidagi qiyinchiliklar uni to muddaoga yetmagunicha suv kelsa simirishga, tosh kelsa kemirishga o'rgatgan edi.

Bu xonadagi ayni holatning ajablanarli yeri shunda ediki, tergovchi bo'lmish Zohid ro'parada o'tirgan xushsurat ayolning, huquqshunoslik tili bilan aytilganda hozircha jabrlanuvchi va qisman guvohning ko'ngli yumshashidan umidvor edi.

Yoshlik go'zalligi bilan vidolashishni istamayotgan Oysanam esa, Zohiddan farqsiz o'laroq, qarshisidagi "g'o'r" tergovchining ko'ngli yumshashi oqibatida talabini amalga oshirish umidi bilan o'tirardi. Zohidning gaplarini eshitgach:

- So'roqlaringizga to'ppa-to'g'ri javob beraman. Ke-yin akamni chiqarib yuborasizmi? - deb so'radi.

Zohid "O'zimning ham shunday niyatim bor edi, ammo, akangizning qamoqda o'tirgani o'zi uchun foydali. Balki unda birovning qasdi bordir, balki eringizning qotili akangizni ham daf qilardi?" deb niyatini oshkor qilishdan o'zini tiydi. Ayolga tikilib turib, istehzoli jilmaydi-da:

- Opa, bunaqa oldi-berdi bozorda bo'ladi. Bu yer prokuratura, - deb ayolning popugini sal pasaytirgach, so'roqni boshladi: - Akangiz eringizning yo'qolgani haqidagi xabarni sizga qay vaqtda aytdilar? Taxminan peshin paytlari edimi?

- Yo'q, kech kiruvdi. Soat o'ntakam to'qqiz edi.

Oysanamning o'ylab o'tirmay aniq javob qaytarishi Zohidning e'tiboridan chetda qolmadi.

- Demak, yigirmayu ellik. Shu aniqmi? - deb so'radi ayoldan ko'zlarini uzmay.

- Aniq. O'g'lim Maskovdan beriladigan "Xayrli tun"ni yaxshi ko'radi. Stepashka bilan cho'chqachaning gaplari tamom bo'lib, multfilm boshlanganida akam kirib keluvdilar.

"To'g'ri", - deb o'yladi Zohid, Eshpo'latovning so'roqdagi javobini eslab. Eshpo'latov uyga kirib kelganida singlisi bilan jiyaning multfilm ko'rib o'tirishganini aytgan edi. Har ikki javobning bu qadar bir-biriga aniq mos kelishi Zohid uchun muhim bir ilgak kabi tuyuldi.

- Eringiz ertalab ishga bormagan, o'ynashinikida ham yo'q, - Zohid bu safar dangaliga "o'ynashi" de- di-yu, gapi qanday ta'sir etishini bilmoq uchun bir nafas sukut qildi. "O'ynash" degan so'zdan Oysanam g'ashlanmagach, Zohid gapini davom ettirdi: - Akangiz bu orada uyingizga bir kelib ketmadilarmi?

- Kelib-ketdilar, lekin indamadilar.

- "Nega bir o'zingiz keldingiz, erim qani, kechasi ham kelmadi", deb so'ramadingizmi?

- So'rab nima qilaman? Akam yo'llari tushsa choy-poy ichgani kirib turardilar. Erimning ulfatlari ko'p. Ko'pincha tongotar o'tirishadi. Kelmay qolishlariga ko'nikib ketganman.

- Faqat ulfatlarinikida qolarmidilar?

- Maqsadingizni ochiqroq aytavering: o'ynashi demoqchimisiz?

- O'ynashlari borligini bilarmidingiz?

- Bilardim, lekin boshqalarga o'xshab kuyib-yonmasdim. Xudo insof bersin, derdim.

- Ko'nglingiz keng ekan.

- Keng bo'ldi nima-yu, tor bo'ldi nima? Unisi ham bir balo, bunisi ham. Hozir o'ynash tutmaydigan erkak bormi o'zi?

- Agar dunyoga sizning ko'zlarinigiz bilan qaralsa, yo'qdir?

- Keling, bu haqda gaplashmaylik, - dedi Oysanam qo'l siltab. - Men institutlarda o'qimasam ham, hayotning har qanaqa darslarini ko'rganman. Siz "meni eringizga o'xshatmang, o'ynashim yo'q", demoqchisiz-da, a? To'g'ri, hozir yo'qdur. Hozir yoshsiz. Er-xotin bir-birlaringizning jonlaringizga tekkaningiz yo'q. Yana besh-o'n yildan keyin har qanday suluv xotin ham eri uchun "puf sassiq" bo'lib qoladi. Ko'ngil yangisini tusayveradi. Xotinidan besh battar isqirtiroq bo'lsa ham mayli, yangisi topilsa bas! Siz bilan o'shanda gaplashaman, uka.

- Keling opa, bu haqda hozir ham, besh-o'n yildan keyin ham gaplashmaylik. Shu topda ikkalamiz hal qilib oladigan boshqa muhimroq muammo bor. Demak, akangiz kelganlarida o'g'lingiz bilan televizor ko'ryatuvdingiz, a? Qaysi multfilm edi, esingizdami?

- Multfilmni erimning o'limiga nima aloqasi bor? - dedi Oysanam norozi ohangda.

- Qanday aloqasi borligini keyinroq aytaman sizga. Hozir esa eslashga harakat qiling. - Zohid "bu xonaning egasi menman, savol berdimmi, demak, javob olishim shart", deganday stol ustiga ikki-uch chert-di. Oysanam uning barmoqlariga qarab qo'ydi-da, so'ng nigohini deraza osha tashqariga qadadi.

- "Senimi, shoshmay tur!" emasmidi? - deb yordam bermoqchi bo'ldi Zohid.

- Yo'q, u emasdi. Ha, "Vinni Pux" edi. Akam kirib kelganlarida o'g'lim "Ana, Vinni Pux tog'am keldilar", deb, mendan quloq cho'zma yevdi.

"Bunchalar aniqlik! Bunchalar xotira! Erining yo'qolgani haqidagi tashvishli xabar, so'ng o'likning suvdan topilgani... bu g'am-alamlar ham xotiraga ta'sir etmabdi-da? Xo'p, buning-ku o'g'li "Vinni Pux tog'am keldilar" degan ekan, Eshpo'latov-chi? U multfilmni nega eslab qoldi?" Zohid shu o'rinda kalavaning bir uchini topganday ko'ngli yorishib, savol-javobni shu mavzu atrofida davom ettirdi:

- Multfilmni oxirigacha ko'rdingizmi?

- Men choy damlagani turdim. O'g'lim tog'asi bilan birga o'tirib ko'rdi.

- Demak, akangiz xavotirlarini sizga darrov bildirmaganlar?

- Shunaqa bo'ldi. Meni qo'rqib ketmasin, degandirlar. Bir piyola choyni sovutib ichib, keyin aytdilar.

- Nima deganlari esingizdami?

- "Ering yo'qolib qolganga o'xshaydi, nima qilamiz, milisaga xabar beramizmi?" dedilar.

- Siz nima dedingiz?

- Nima derdim, yuragim shuv etib ketdi. Qo'llarim qaltirab, gapirolmay qoldim. O'zi ertalabdan ko'nglim g'ash edi.

- Demak, sal o'zingizga kelvolib, so'ng militsiyaga xabar qildinglarmi?

- Yo'q, avvaliga o'rtoqlarini chaqirtirdim. Bolalikdan birga katta bo'lgan og'aynilari bor, menga ishonmagan sirlarini ham o'sha kishiga aytardilar.

- Tolmas Xayrievmi?

- Ha, bularni oldingi tergovchiga ham aytganman.

- Bilaman.

Shu payt eshik ochilib, ostonada Hamdam Tolipov ko'rindi. "Ie, band ekansan-ku, chiqib turaymi, nima qilay?" deganday Zohidga savol nazari bilan qaradi. Xona sohibidan bir ishorat bo'lmagach, "gaplari zarurmasdir", degan fikrda ichkari kirdi-da: "Qalaysan, o'rtoq prokuror!" deb so'rashdi. So'ng ziyrak nigohini Oysanamga qadab, u bilan ham salomlashdi. Zohid Hamdamning hech bir lutsiz to'g'ri kirib kelaverishiga ko'nikib qolgani uchun unga "sabr qiling", deb ishora qilmagan edi. So'roqni uning ishtirokida davom ettirgisi kelmay, Oysanamning qo'lidan ruxsatnomani olib, imzo chekdi-da:

- Bir-ikki kundan so'ng yana uchrashamiz, - dedi.

Oysanam suhbatning bu qadar kutilmagan tarzda uzilishiga sababchi bo'lgan Hamdamga norozi qiyofada bir qarab oldi-da, ilojisiz ravishda o'rnidan turdi. So'ng:

- Akamni qachon chiqarasiz? - deb so'radi.

- Vaqti kelganda aytamiz.

Bu gap Oysanamga yoqmadi, shart burildi-yu, "xayr" ham demasdan xonadan chiqdi.

- Kim bo'ldi bu xonim, dimog'iga kuya pashsha o'tirib ketgan-ku, a?

Zohid uning kimligini aytgach, Hamda Tolipov uzun hushtak chalib qo'ydi-da:

- Nega hushtak chalganimni bildingmi? - deb so'radi.

- Bilmadim, - dedi Zohid qog'ozlarini tortmaga sola turib.

- Bir odam "hamma narsaga qodirman", deb maqtanganida Afandi shunaqa hushtak chalib, "shu hushtagimga to'rtta tugma qadab ber-chi", degan ekan. Sen yana hushtakka tugma qadamoqchimisani?

- Kinoyangizga tushunmadim?

- Kinoya emas, bo'ladigan gap bu. Yana asadbeklarning obreziga burningni tiqmoqchimisani?

- Har holda tekshirib ko'rish kerak.

- Mirkarimovning o'lganiga yarim yilcha bo'ldi shekilli, a?

- Sakkiz oy, - deb aniqlik kiritdi Zohid.

- Ana, sakkiz oy! Ilyosov ishni bekorga cho'zmaydi. Senam cho'zaver, boshingni og'ritma.

- E, aka, og'rib turmaydigan boshning kimga keragi bor. Ochig'ini aytsam, bu safar Asadbekning ko'chasiga qarab yurmayman.

- Ie, nechuk?

- Mirkarimovning asadbeklar bilan bog'liqligi bor. Yana bir tomoni Hosilboyvachcha. Lekin Mirkarimovni ularning odamlari o'ldirmagandir, deb turibman.

Hamdam yana bir marta istehzo bilan "Nechuk?" deb qo'yib undan izoh kutdi.

- Kecha o'likni yorib ko'rgan ekspert bilan gaplashgandim. Mirkarimov o'ldirilib darrov suvga tashlanmagan, bir-ikki kun yerga ko'milib qo'yilgan, deb taxmin qilyapti.

- Taxmin qilyapti? Nima, anig'ini bilmas ekanmi?

- Aniq bir qarorga kelolmagani uchun xulosaga yozmagan ekan.

- Obbo... anig'ini bilolmasa o'likni tamosha qilish uchun yoribdimi? - Hamdam shunday deb o'ylanib turdi-da, keyin gapini davom ettirdi: - Unda bir ish qilasan. Xo'jayinlarning nimasi ko'p, majlislari ko'p. Kunda bir-ikki majlisni ovlashmasa yeganlari ichlariga

tushmaydi. Mirkarimovning yo'qolgani haqida qachon xabar berilgan?

- O'n to'qqizinchida.

- Demak, sen o'n beshinchidan to o'n to'qqizgacha bo'lgan majlis axborotlarini titib chiq. Qaysi kundan boshlab majlislarda yo'q bo'lganini bilsang, kalavaning uchini topasan. Keyin mijg'ovlanib, ezilaverma. Senga ming marta aytdim: masalani shartta-shartta hal qil. Bitta-yarimtaning burni qonasa hech nima qilmaydi. Mana, kechagi ishim: yigirma sakkiz yashar yigit boshini devorga uraverib o'lib qolganmish. Afg'onda yaralangani uchun bir xil paytda o'zini bilmay qolarkan. O'likni yoradiganlarning shunaqa xulosa yozib berishibdi. O'likning otasi ham, xotini ham "ichvolib boshini devorga uraverdi", deb turishibdi. O'likning boshini ushlab qaragam, suyak yo'q hisob, maydalanib ketgan. Shunaqa bo'lishi mumkinmi?

- Qattiqroq urgan bo'lsa...

- Yo'-o'q... - Hamdam o'zining topqirligidan o'zi mast bo'lib, quvlik bilan kuldi. - Qattiq urganda ham, bitta yoki ikkitada hushidan ketadi. Suyak maydalanib, joni chiqqunicha uravermaydi. Xo'sh, men nima qildim? Shartta xotinini chaqirdimu qamab qo'ydim, homiladorligiga ham qaramadim.

- Shunaqa ishlaringiz bir kunmas bir kun...

Hamdam Zohidning gapini bo'ldi:

- Boshimni yeydimi? Men bir narsaning isini sezmasam, qoidadan chiqmayman. Senga o'xshab savol-javob qilib o'tirsam, ish bitmas edi. Xotinga bir kecha yetarli bo'ldi: ertalab hammasini aytdi: ota-bola orasida urush chiqib, o'g'il otaga hamla qilgan ekan. Ota esa tayoq olib bolasini uravergan. Endi senga maslahatim: "gumondagi shaxs" deginu bitta-ikkitasini o'tqizib qo'y. Qamoqdan o'lguday qo'rqadigan odamlar ko'p bu dunyoda. Bittasi indamasa, ikkinchisi albatta gullaydi.

Zohid bunga o'xshash nasihatlarini avval ham yetarli ravishda eshitgani uchun kulimsirab qo'ya qoldi. Hamdam bu kulimsirashning ma'nosini o'qib:

- Tushunarli, sening vazifang - qamash emas, balki adolat tantanasi! - deb qo'ydi. So'ng unga savol nazari bilan qaradi: - Kecha oqsoqolni ko'rgani bormabsan-ku?

Kecha telefonda gaplashganlarida Zohid mayor Solievni yo'qlab bormoqchiligini aytgan, Hamdam esa bosh qashishga ham vaqti yo'qligini bildirgan edi. Aksiga olib, Zohidning ekspertizaga oid ishlari cho'zilib, kasalxonaga borolmadi. Zohid shu sabab tufayli borolmaganini uzr ohangida aytdi-da:

- O'zingiz o'tganga o'xshaysiz? - deb so'radi.

- O'tdim. Oqsoqolning kayfiyati chatoq, - dedi Hamdam. - Endi ishga qaytolmasligidan siqilyapti. Bu ham mayli, - Hamdam shunday deb chalishtirib o'tirgan oyoqlari o'rnini almashtirdi, - ustozing "Qassob"ga achinyapti. Indamasam, ko'z yoshi qiladigan. Yurak qolmabdi oqsoqolda.

- Qo'ysangiz-chi, ba'zan oshirib yuborasiz.

- Oshirayotganim yo'q. "Yomon o'lim topdi", deydi. "Hayot uni jinoyat ko'chasiga kirishga majbur qilgan", deydi. Qassobning onasi fohisha bo'lgan ekan, bolaligida ko'p ruhiy azoblar tortgan ekan...

- Maqsud akaning gaplarida jon bor. Ko'p jinoyatlarning ildizini aynan bolalikdan izlash kerak. Hayotdan zada bo'lgan bolaning jinoyatga kirishi oson. Lekin tergovda ham, hukm chiqarishda ham bu sabablar, bu ruhiy holatlar hisobga olinmaydi. Hukm uchun jinoyatning o'zi muhim.

- Ana endi o'zing oshirvording. Sening shu olimliging o'zingni qiynaydi. Hayot deysan, a? Nima, dunyo-dagi hamma fohishalarning o'g'illari ulg'ayganida xotinlarni o'ldirib, go'shtidan chuchvara tugib yeb yurishibdimi? Ertaga Mirkarimovning qotilini topgin-da, keyin "buni hayot majbur qilgan", deb qo'yib yubor. Menam cholning pattasini qo'lga berib qo'ya qolay. Har holda uni ham hayot majbur qilgan.

- Hamdam aka, gapimni to'g'ri tushunmadingiz?

- To'ppa-to'g'ri tushundim, og'ayni. Men uchun ikki odam bor: jinoyatchi va jabrlanuvchi. Orada hech qanaqa hayot yo'q. Agar menga qo'yib berishsa, Mirkarimovning qotilini qidirib, ovora bo'lib yurmas edim. Nimagaligini bilasanmi?

- Taxminan bilaman.

- Taxminani hisobmas. Sen qotilni topginu ke-yin Mirkarimovni tiriltirgin-da, "O'rningizda qotilingiz yota turadi", degin-chi? Senga rahmat ham demay, ablahligini kelgan joyidan davom ettiraveradi. Sen qilayotgan ishimizning jamiyatga foydasini gapirishini yoqtirasan. Xo'p, bir ablahning qotilini topishdan qanday naf bor?

- Nima uchun uni ablah deyapsiz?

- Asadbekning nushxo'rdini yalab yurgan odam yaxshi bo'lmaydi. Unga birov qasd qilmagan, uning o'zi o'limini sotib olgan. Nushxo'rdga qanoat qilmay, dasturxonidagi laganga qo'l uzatib bo'kkan u.

- Yaxshi taxmin aytdingiz, o'ylab ko'rish kerak.

- O'yla, prokuror. Sen olim bolasan, o'ylamasang hisobmas. - Hamdam shunday deb soatiga qarab olgach, o'rnidan turdi. -

Prokuror, bir soat vaqtim bor. Xohlasang, mishmishxonamga o'tib, lag'monxo'rlik qilaylik. Menga atalgan gaplaringni o'sha yerda aytdir. Keyin men ishimga ketaman, sen esa... - Hamdam istehzo bilan kuldi: - o'ylab o'tiraverasan.

Zohidga bu reja ma'qul keldi.

Lag'monxo'rlik xush yoqib, Hamdam Tolipov Zohid uchun ajratgan bir soatiga yana o'ttiz daqiqa qo'shdi. Har narsada tartibni ma'qul ko'ruvchi Zohidning soatiga qarab qo'yganini sezgan Hamdam, yana choy buyurgach:

- Ishga men shoshyapman, sen nega soatingga qarayapsan? - deb so'radi.

- Sizni birov kutayotgan bo'lsa...

- Kutayotgan bo'lsa, kutaveradi, sen tashvishlanma. Hozir borib chol bilan kelinni yuzlashtiradiganman. Mayli, bir oz yuraklari siqila tursin.

- Shu odatingiz hali ham qolmabdi-da, a?

- Qaysi odatim? - dedi Hamdam. - Betartibligimmi?

- Ha.

- Bu odat emas, prokuror, bu - qo'ndoqda tekkan kasal. Bitta odam aytib ketgan ekan: "Yoshlikda odat qilsang - qariguningcha ko'nikasan, qariganingda odat qilsang - ko'nikuningcha ko'milasan." Zo'r gap ekanmi? Shunaqa, og'ayni, hali yoshmiz, qarigunimizcha aqlimiz kirib qolar. Qariganda ham quyilmasam, buning dorisi bor: go'rimga olib ketaman. Ih, esdan chiqay debdi-ku, ertalab bo'shmisan?

- Ha, nima edi?

- Bugun yarim kechadan boshlab ochlarning yurishi boshlanadi. Mahmud

Ehsonovning eson-omon ko'milganiga o'n to'qqiz kun to'lishi munosabati bilan katta tantanalar bo'ladi. Qo'rqma, osh bizga ham yetadi, kamida uch-to'rt yuz kilo guruch damlanar, borasanmi?

- Yo'q, - Zohid o'ylab o'tirmay rad javobini aytdi-da, so'ng hazil tariqasida izoh berdi: - qornim to'q.

- Meniki ham to'q. Lekin men oshxo'rlikka emas, tamoshaga boraman. Bormasam yegan lag'monimni hazm qilolmayman.

Oshxona xizmatchisi damlab kelgan choydan bir piyoladan ichishgach, qo'zg'olishdi. Hamdam yo'lovchi mashina to'xtatib, ketdi. Zohid esa piyoda yurgisi keldi. Kechagi izg'irindan so'ng kun birdan ilib, fasllar kurashida endi bahorning qo'li baland kelganidan dalolat bergan edi.

Zohid adolat xususida fikr yuritguday bo'lsa, bahor faslini ko'z oldiga keltiradi. "Bahor ham, adolat ham beqaror, - deb o'ylaydi u.

- Ularni intiqib kutasan, endi ko'z quvonib, ko'ngil yashnagan paytda ikkovi ham odam zotiga xoinlik qiladi".

Zohidning bunday fikr qilishi bejiz emas. Bahor o'z o'rnini jazirama yozga bo'shatgani kabi adolat ham chekinib, nohaqlik ro'parasida o'jiz bo'lib qoladi. Bahor bilan adolatning faqat ramziy ma'nodagina o'xshashligi mavjud. Aslida esa bahorning kelib-ketishi inson hukmida, yoki istagida emas, tabiatning o'zgarimas qonuni ekanini hamma biladi. Bahordan farqli o'laroq, adolat tabiat hukmida emas, balki u inson aql-idroki, irodasi, maqsadi yo'lidagi xatti-harakatiga bog'liq. Inson bolalari istasalar adolat qiladilar, istamasalar - yo'q. Adolatga yetganlarida suyunadilar, nohaqlik jariga qulasalar faryod chekadilar. Kechagi quvonchlarini unutib, "bu dunyoda adolat yo'q!" deb nolalar qiladilar. Shunday onda "Birodar, nohaqlik jari labida o'zingiz yurdingiz, o'zingiz toydingiz, o'zingiz quladingiz. "To'g'ri yo'ldan yuring", deyilsa "menga shunisi ma'qul" dedingiz. Hadeb jar yoqasida yuradigan kimsa har qancha ziyrak, har qancha tiyrak, chaqqon bo'lmasin, bir kunmas bir kun baribir qulaydi..." deb ko'ring-chi?

Zohid bular haqida ko'p fikr yuritgan. Jinoyat qilib qo'yib, aybini bo'yniga olmay "Men tuhmatga qoldim", deb zorlanuvchilarni ko'rganida ularga jar yoqasida yurmoqning xavfli ekanini tushuntirmoqchi ham bo'lgan. Keyinchalik esa bu harakatidan natija chiqmasligini bilib, bas qilgan edi.

Bahorning xush yoquvchi havosidan ko'ngli yorishgan Zohid hozir bularni o'ylamas, xayoli Hamdam Tolipovning taklifi bilan band edi. Garchi "qornim to'q", deb taklifni rad etsa-da, ma'rakani bir tamoshaga qilgisi keldi. "Har holda Asadbek akalik maqomida turib mehmonlarni kutsa kerak, - deb o'yladi u. - Asadbek tanigan-tanimagan, ma'rakaga taklif etilgan-etilmagan necha yuz to'q odam ta'zim qilib keladi. Bularning orasida qanchasi umrida Mahmud Ehsonovni bir marta ham ko'rmagan. Lekin oshga kelaveradi. "Osh yegani keldim", demaydi, "marhumning hurmati", deydi. Aslida shu oshni yemasa ochdan o'lmaydi. Maqsad - osh yeyish emas, balki Bek akalariga bir ko'rinish berib qo'yish. Gapdan gap chiqsa, bu niyatni ham tan olmaydilar. "Marhumning hurmati" deb tirjayib turaveradilar. Qiziq, marhumning hurmatini osh belgilaydimi? Uch yuz kilo guruch damlansa - o'likning hurmatiga gap yo'q! Yuz kilo damlansa hurmat sal mundayroq, ellik-o'ttizda esa shunga yarasha. "Yigirma oshi" berilmasa marhumning hurmati umuman yo'q bo'ladimi?.. Akam o'lganlarida o'n besh kilo guruch damlab osh damlaganidik. Demak, hurmat ham salkam nol ekanda?.."

Bu fikr Zohidning o'ziga malol kelib, peshonasini tirishtirdi. Yurishdan to'xtadi.

Esida bor, akasining janozasini o'qishdan oldin imom bir oz ma'ruza qilib, "Islomda yigirma, qirq, yil oshi degan gaplar yo'q, bid'atlardan qochingizlar", deb ogohlantirdi. Har narsaga rozi bo'laveradigan otasi bu da'vatga ham ko'ndi. Ammo tog'asi "Voy pochcha, guvala ko'mganimiz yo'q-ku, chog'ingiz kelmasa men beray oshni", deb g'ashga tekkach, mahalla bilan maslahatlashib, o'n besh kilo osh damlatgan edi. "Sabzi to'g'rash" degan marosimga kelgan imomni ko'rib Zohid "O'sha kuni shunchaki bir gapirib qo'ygan ekan-da", deb o'yladi. Ammo imom uzatilgan choyni olmagach, gapiga diqqat bilan quloq tutgan edi. "Birodar, imomning gapini olmas ekansiz, nima qilardingiz janoza o'qitib?"

Bu gapni eshitib otasining rangi oqarib ketgan, Zohidning badanida ham g'alati titroq uyg'ongan edi.

"Biz bilib aytamiz, bilmasak, salla-choponni sizga o'xshagan "dono"larga topshirib, yelkaga ketmonimizni tashlab jo'navoramiz. Beradurgan oshingizning mar-humga nafi bormi? Nafi bo'lsa mayli, o'n besh emas, yuz ellik kilo guruch damlang. "Ehson qilish kerak", deb o'rgatishgan-da, sizga? Ehson, birodar, nochorlarga qilinadi. To'q odamlarga emas. Agar ertaga nochor, choponi yirtiq odam kelsa, unga "to'xta, avval bu to'qlar to'yib olishsin", deysiz. Yo demaysizmi? Nochorga yoki gadoga sarqitni berasiz. Shumi, sizning ehsoningiz?"

O'shanda imom shu gaplar bilan kifoyalanib, chiqib ketgan edi. Oz gapirsa ham yurakni tilib, tuz sepib qo'yganday bo'lgandi. Ko'p og'ir gaplarni ichiga yutuvchi otasi bu malomatni hazm qila olmay, chuqur "uf" tort-gandan keyin xo'rsinib: "Buning gapiga kirsam bir balo, kirmasam yana bir balo" deb qo'ygandi.

Akasining o'sha ma'rakasida Zohidga juda qattiq ta'sir qilgan yana bir voqea yuz bergandi. Zohid u damda o'lim larzasidan qutilmagan, butun borlig'iyu ruhi karaxt holatida edi. Imomning aytgan gaplarini, ma'raka qilish shartmi yo lozim emasmi degan muammoni hazm qilmay turib, ertalab...

Ma'raka oshiga kelayotganlar orasida qotillarning otalari, akalarini ko'rib avval hayratdan dong qotdi. So'ng dod deb yuboray dedi. Dadasiga qaragan edi, u "jim bo'l, o'zingni bos", degan ma'noda labini qimtib qo'ydi. "Bu qanaqasi o'zi, uyalmay-netmay osh yegani kelishyaptimi? Tomoqlaridan ovqat qanday o'tadi?" degan o'yda ularning izidan hovliga kirib osh oshashlarini ko'rmoqchi bo'lgan edi. O'shanda otasining ta'qib etuvchi nigohiga bo'ysunmay ichkariga kirganida ularning nomigagina non tishlab, oshdan bir cho'qimgina yeganlarini ko'rgan bo'lardi. Ana o'shanda ularga naqadar og'ir ekanini tushunardi. Ularning ne hijolatlar bilan bu xonadonga yaqinlashganlari Zohidga noma'lum edi. Yaxshiki, Zohidning otasi vazmin tabiatli odam. Agar o'zini tutolmay "Senlarning o'g'illaring mening o'g'limni o'ldirdi", deb la'natlay boshlaganida, unga Zohid qo'shilganida nima qila olishardi, boshlarini ham qilib izlariga qaytishdan o'zga chora topa olarmidilar? "Mingdan ming rozimiz, ana o'g'illarimizni o'z qo'lingiz bilan o'ldiring, xun oling, xumordan chiqing", deganlarida ham malomatdan qutula olmas edilar-ku?

O'sha manzara ko'zi oldiga kelgach, Zohid Hamdamga qo'shilib ertalab beriladigan oshga borishni istab qoldi. Chuvrindining fojiasi sababini aniq bilmasa ham, "qasddan o'ldirilgan", degan taxminda yurgan Zohidning nazarida nahorgi oshga qotil ham keladiganday edi. Ha, buyurtmachi emas, aynan qotilning o'zi! Balki... aksi bo'lar, qotil emas, buyurtmachilar savlat to'kib kelishar? Tumonat odamlar orasida ularni ajratib olish mumkinmikin?

Mirkarimovning "yigirma oshi" ham shunday bo'lgandir? Birovlarning qo'llaridan ajal topgan boshqalarning ham, endi o'lim topadiganlarning ham ma'raka oshlari aynan shunday bo'lar?.. Qotillar qonga belangan panjalari bilan osh oshab, so'ng oshpazga tasannolar aytib, tishlarini kavlab, kekirib chiqishar?..

Dunyoning mana shu muammolarini yechishga Zohidning aqli qosirlik qilardi.

2

Ostonada kutib olgan xotini "Qaerlarda yuribsiz, ustozingiz ikki soatdan beri kutib o'tiribdilar", dedi. Bu gapni eshitgan Zohid mayor Solievi ko'z oldiga keltirib "Kasalxonadan chiqibdilarimi?" deb o'yladi. O'rta xonaga o'tib divanda o'tirgan Habib Sattorovni ko'rdi-yu, avval bir oz ajablendi: ko'pdan beri ko'rishmagan ustozining tashrifini u sira kutmagan edi. Habib Sattorov uning taajjubini sezib, kulimsiradi-da:

- Teskari zamon hozir, azizim, kichiklarni ziyorat qilish kattalarga lozim qolgan, - deb ko'rishdi.

Zohid aybdor ekanini tan olib, "ishlar ko'p" degan ma'nodagi uzrini aytmoqchi edi, Habib Sattorov gapirtirmadi:

- Tushunaman, sendan gina qilmayman. O'g'ri-muttahamlar ko'payib boraversa sen bilan uchrashish tobora qiyinlashaveradi. Qaraya, bu yerda ham matematik yechim bor.

Zohid ustozining ro'parasiga o'tirgach, xotini choyni yangilab keldi-da "kutaverib lanj bo'lib ketgan palovni" olib kirishga ruxsat so'radi.

Osh chindan ham lanj bo'lgani sababli ko'p yeyilmadi.

- Ishdan bo'shaganimni bilasan, - dedi Habib Sattorov qoshiqni chetga surib.

- Maskovga ketib qoldingizmikin, devdim, - Zohid shunday deb o'rnidan turdi-da, laganni olib, ostonada paydo bo'lgan xotiniga uzatdi. Habib Sattorov xotinning "voy, yemabsizlarga, domla", degan lutfiga e'tibor bermay:

- Shunaqa fikr ham tug'ilgan edi. Keyin bu kalladagi formulalarini nari surdim-da, odamga o'xshab o'yladim, - dedi, so'ng kulimsirab davom etdi: - Ha, olimlik libosidan chiqib, besh daqiqa rosmana odamga aylandimu o'yladim. Kimga o'xshab o'yladim, bilasanmi? Ukamga o'xshab fikr yuritdim. Rahmatli meni ko'p tanqid qilardi. "Hayot faqat ilmdan, formulalardan iborat emas", dedi. Shunaqa derdi-yu, lekin jinnixonada yotganida o'zi hayot formulasini kashf qilibdi. Senga aytganmidim?

- Haqiqat nolga tengmi?

- Qoyilman, esingda ekan. Lekin bu aksioma emas, bu... shunchaki uning taxmini. Men badbin odamning taxmini deganman.

Mening institutdan haydalisim haqiqat nolga tengligining isboti emas. Hatto ukamning o'limi ham formulasining to'g'riligini anglamaydi. Bular - kichik shaxsiy fojialar sanaladi. Haqiqat esa oliy tushuncha.

- Atom zarralarining birlashishi-chi?

- Sen bunaqa chuqurlashma. Sen mening arazlab Moskvaga ketib qolishingga ishongansan, yana boshqa odamlar ham ishonishgan.

Lekin men o'yladim: "Sen kimsan?" deb o'zimga o'zim savol berdim. "Seni kim o'qitib, odam qildi? Kim qorningni to'yg'azdi?"

Dalada zaharli tuproq yalab mehnat qilayotgan dehqonning hisobidan o'qib, shu darajaga yetding. Nega endi to'plagan bilimingni o'sha dehqonning farzandiga emas, Moskvadagi yoki Londondagi bir ta'viyaga berishing kerak?" dedim. Ha, gaplarimdan gazetaning hidi kelyaptimi? Yo'q, sen bunaqa ajablanma. Men rostdan ham shunday o'yladim. O'yladim-da, ro'paramga bir masala qo'yib, uni yechdim. Buning uchun eng avval o'zim o'qigan maktabga bordim. Matematika, fizika muallimlari shu darajada qoloqki, yig'lab yuboray dedim, ishon. Men o'qigan davrdagi saviya qanday bo'lsa, o'zgarishsiz turibdi. Hatto, nazarimda saviya nolga qarab og'ganday tuyuldi. Qara, yana zamonga nisbatan teskari proporsionallik. Fan rivoji qay darajadayu, maktabdagi saviya qanday tubanlikda. Bolalar Bernullini yoki Eynshteynni bilmasa chidash mumkindir. Lekin Xorazmiyni bilmaydi,

Farg'oniyning nomini umuman eshitishmagan. Maktabda o'qiyotganimda men ham shunday edim. Bolalarim ham shunday bo'lsa, nabiralarim ham shu tubanlikda qolaversa, Londonga borib ma'ruza o'qiganimdan nima foyda? Yana qancha avlod chala ilmga qanoat qiladi? Xullas, shu tariqa men masalaning eng to'g'ri yechimini topdim. Qanday, deb so'ramaysanmi? Mening darslarimda savolga tutishni yaxshi ko'rarding-ku?

- Savol beraman, avval masalaning mohiyatini tushunib olay.

- Mohiyatni tushunish qiyin emas. O'zgina tuyg'u bo'lsa kifoya ekan. Bilmadim, bu tuyg'u menda qaydan paydo bo'ldiykin? Yo ukam o'lib, tuyg'usi menga meros sifatida ko'chdimikin? Ruhshunoslarda shunaqa taxminlar ham bormikin, bilmaysanmi?

- Shunga yaqin gapni eshituvdim. Qaysi bir din aqidasiga ko'ra odam o'lsa ruhi hayvonlarga ko'charkan.

- E, yo'q, bu gaping o'tmaydi. Ukamning ruhi hayvonlarga ko'chadigan ruhlardan emas. Har holda o'zimga ham g'alati tuyulgan tuyg'u bilan masalani yechdim: hozir maktabda o'qituvchi bo'lib ishlayapman. Bir-ikki og'aynilarim meni hatto telbaga chiqarishdi. Nima, fan doktori, professor maktabda ishlashi uchun jinni bo'lishi kerakmi? Bolalar menga "ustoz" deb murojaat qilishadi.

Institutdagi "Habib Sattorovich" bilan "ustoz" degan so'z orasida farq bormi? Birinchisida samimiyat yo'q, a? Shirin til bilan aytilsa ham, bu shirinlikning ortida ba'zan zahar turadi. Ikkinchisi juda-juda samimiy, beg'ubor. Bu shirin tilning ortida zahar yo'q, munofiqlik yo'q. Bilasanmi, men hozir qanday ahvoldaman? Balchiqdan chiqib, yuvinib, toza havo olayotgan odamga o'xshayman. Hatto ota uyimga ko'chib keldim. Mendagi o'zgarishdan onam ham hayronlar. Faqat... maktabda ishlayotganimni u kishiga aytmaganmiz. Aytsam... - Habib Sattorovich ayyorona jilmaydi, - balolarga qolaman. Mana, mendagi o'zgarishlarning natijasi o'laroq, seni yo'qlab keldim. E'tibor qilgan bo'lsang, shoshilmayapman. Mening o'rnimga sen bezovtasan. "Domla chindan aynibdi, gapini tugata qolsa-yu, ketsa, men chala ishlarimni bitirib olsam", deb o'tiribsan. E'tiroz bildirma, bu - aksioma! Men o'zgarishimni senga ko'z-ko'z qilgani kelmadim. Ishingga taalluqli bir fikr bor. Endi esim joyidaligida shuni aytay.

- Sizda yana bitta o'zgarish sezdim, aytaymi? - deb so'radi Zohid, mug'ombirlik bilan kulimsirab.

- Albatta, - dedi Habib Sattorov.

- Kinoyaga usta bo'libsiz. Avval unaqa emasingiz. Masalani qisqa va aniq ravishda aytardingiz.

- Xuddi robotga o'xshab, a? Ukam shunaqa deb tan-qid qilardi. Demak, ayniganim rost.

- Ha, rost, lekin yaxshi tomonga.

- Iltifoting uchun rahmat, azizim, endi eshit: sen matematika ilmidan yuz o'girib, huquq ilmini tanlading. Ikkalasi butunlay boshqa-boshqa olammi?

В Ъ”Shunaqa.

- Shunaqa emas, azizim. Shunaqaga o'xshaydi. Piramida qoidasi esingdadir? - Habib Sattorov savoliga javob kutmay, yon cho'ntagidan gugurt chiqardi-da, to'rtta cho'pni olib, uchtasining qalpoqchali boshlarini birlashtirdi. So'ng to'rtinchi cho'pni o't oldirib qalpoqchalarga tutdi. "Pov" etib yonishi hamonoq puflab o'chirgach, qalpoqchalar kuyib, bir-birlariga yopishdi-da, piramida shakli hosil bo'ldi. Shundan keyin Habib Sattorov gapini davom ettirdi: - Bu men uchun piramida. Sen uchun-chi?

Zohid ustozining maqsadini anglamay yelka qisdi:

- Men uchun ham piramida-da.

- Yo'q, bu sening boshingni qotirayotgan jinoyatga oid ish. Demak, bu holda sen nima qilasan? Sen avval bitta cho'pni turtkilab

25 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

ko'rasan. Keyin boshqasini. Lekin piramidani yiqolmaysan. Chunki piramidaning kuchi mana bu uch qismda. Sen avval mana bu birlashtirib turgan boshni ayirishing kerak. Shunda piramida o'z-o'zidan qulaydi. - Habib Sattorov shunday deb birlashib turgan boshchalarga asta chertgan edi, cho'plar sochilib ketdi. - Xo'sh, nima deysan?

- Umuman... to'g'ri.

- Unda bu g'oyani sen shakllantir. Tuzukroq fikr uyg'onsa, xabar berarsan, aqllasharmiz. Bo'пти, men ketdim. - U shunday deb o'rnidan turdi-yu, stol burchagidagi ikki daftar yodiga tushib, qaytib o'tirdi. Daftarlarni qo'lga oldi-da, varaqlab ko'rib, Zohidga uzatdi: - Bu Anvar ukamning xotira daftari ekan. G'alati narsalarni yozgan. Istanang o'qib ko'r, deb olib keldim. Umuman... uning o'limini sizlar nima deysizlar, "baxt-siz tasodifmi?" Lekin... u jinni emasdi. Kimdir uni majbur qildi... Sizlar ruhan majbur qilgan odamni "qotil" demaysizlar, a?

- Ariza bersangiz, tekshiriladi.

- Yo'q, ariza bermayman. Chunki arizaning oqibati ukam o'ylab topgan formulaning yechimiday bo'ladi.

Habib Sattorov mulozimatni yoqtirmagani uchun Zohid "choy-poy ichib o'tiraylik", deb manzirat qilmadi.

Ustozni katta ko'chaga qadar kuzatib chiqqan Zohid qaytar mahalida uning piramida xususidagi gaplarini bir-bir esladi. "G'oyada jon bor, - deb o'yladi u,- umuman jinoyat olamini piramida desak to'g'riroq bo'ladi. Biz uning bir ulushini cho'kich bilan urib yemirmoqni ixtiyor qilgan nodonga o'xshaymiz. Piramidaning uchi - Asadbekmi? Unga mening kuchim yetarmidi? Gugurt cho'plarini chertib tashlash oson..."

Zohid uyga kirganda xotini dasturxon yig'ishtirayotgan edi.

- O'rtog'ingiz Aliqul aka keldilar, - dedi u erini ko'rib.

- Nima deydi?

- Sizda ishlari bor ekan. Ertalab kelaman, devdilar, uyda bo'lmasalar kerak, moshtabibni olib qishloqqa bormoqchi edilar, dedim.

To'g'ri aytibmanmi, borasizmi?

- Borishim kerak.

- Mashinalarida olib borib kelarkanlar.

Bu gapni eshitib Zohid g'ashlandi. Eridagi o'zgarishni sezgan xotini:

- Ha, gapimning nimasi yoqmadi tag'in? - deb so'radi.

- Men senga mashina gaplashib qo'y, devdimmi?

- Men so'rabmanmi, o'zlari aytdilar. O'rtog'ingiz-ku, xizmat qilsalar yomonmi?

- Yo'q, juda yaxshi, hatto zo'r! - dedi Zohid achchiqlanib, - shu xizmati evaziga sen uning ukasini qamoqdan chiqarib berasan.

- Voy savil, hali dardi bormidi?..

- Senga ming marta aytaman: mening qachon, qaerga borishim haqida birovga hisob berma. Ertaga ishga boramanmi yo qishloqqami, birovning bilishi shartmi? "Ering qayoqqa boradi, anig'ini ayt", deb seni birov zo'rladimi? "Bilmayman" deb qo'ya qolmaysan-mi?

- Xo'p, bo'пти, tavba qildim, - xotin shunday deb dasturxonni yig'ishtirgach, zarda bilan oshxonaga chiqib ketdi.

Ko'ngli g'ashlangan Zohid esa derazani qiya ochib, ko'cha tomonga tikildi, nechundir bu kech ko'cha chiroqlari yonmabdi.

Zohid yotoqxonaga kirgan edi, o'g'li ko'zlarini chirt yumib olib, o'zini uxlaganday qilib ko'rsatdi. O'g'lining odatiga u ba'zan hayron qoladi: mehmon kelsa, boshqa bolalar kabi dasturxon atrofida aylanmaydi. Onasi karovotiga yotqizib qo'ysa, uyqusi kelmasa-da, qarshilik bildirmaydi. Bu holat ba'zan bir, ba'zan ikki soat ham davom etishi mumkin. Bunaqa paytda Zohid o'g'lga achinib, mehmon ketgach, kech kirib qolgan bo'lsa-da, o'g'lini ko'chaga olib chiqardi. Bugun ham "bir aylantirib kelay" deb o'yladi-yu, ko'cha chiroqlari yoqilmagani sababli fikridan qaytib karavotga engashdi-da, o'g'lining yuzidan o'pdı. O'g'li bundan rohatlanib, ko'zini chirt yumganicha qiqirlab kuldi. Keyin otasining bo'ynidan quchoqlab oldi. "Boqchaga bordingmi, nima yeding, nimalar o'ynading?" kabi savollarga biyron javob bergach, bola otasidan ertak aytib berishni so'radi. Zohid bironta ham ertak bilmasdi. O'g'li ham so'raganida bitta ertak kitob topib o'qib qo'yaman, derdi-yu, ko'chaga chiqqach, unutardi. Hozirgi talabdan so'ng ham shunday ahd diliga tugilib, bolasiga "hozir oying kirib aytib beradi", deb oson qutuldi. Bola onasidan ham ertak eshitolmasligini bilsa-da, bu va'daga ishondi.

Oshxonadagi ishlarini saranjomlagan xotini kirgach, mehmonxonaga chiqdi-da, ustozni tashlab ketgan daftarlardan birini qo'lga oldi. Avvaliga daftarni hafsalasizlik bilan varaqlab, ayrim satrlarni "cho'qilab-cho'qilab" o'qidi. So'ng undagi ma'nolar diqqatini tortib, divanga joylashib o'tirib oldi-da, bir boshdan o'qishga tutundi. "Xotira daftari" deb atalmish yozuvlarning boshlanishi unga qiziq ertak kabi tuyuldi:

"Bir mamlakatning odil va dono podshosi qarilik yoshiga yetgach, taxtni o'g'lga topshirib debdiki:

- Ey ko'zimning nuri, umidim chechagi, bu obod mamlakatni senga topshiryapman, aql bilan ish yuritgin va uning xorlanishiga yo'l qo'yma. Men mamlakat boyligidan tashqari o'zimning boyligimni ham senga topshiraman. To jonim bor ekan, sen bu xazinaning bir misqoliga ham tegmagin. O'lohning huzuriga jo'naganimdan so'ng bu xazinani ochasan-da, miskinlarga ulashib chiqasan. Toki ularning duolaridan ruhim bahramand bo'lgay.

O'g'il ham ota kabi dono ekan. Mamlakatni yaxshi boshqarib, yurtni yanada obod qilib raiyat duosini olibdi. Ammo uning bir odati bor ekanki, na saroy ahli va na shahar ahli tushunarkan. Biron bir kishining "Ey podshohim, bu qilig'ingizni tushunmoqqa aqlarimiz qosirlik qilyapti, bizga buning ma'nosini anglatib qo'ying", demoqqa yuragi betlamas ekan. Vaqtiki kelib, keksa podsho sobiq va sodiq mulozimlarini chorlab, o'g'lining hol-ahvolini so'raganida ular yurak yutib, voqeani bayon qilgan ekanlar. O'g'lining qilig'idan hayratlangan podsho darhol uni chorlatib, bu harakatning ma'nosini so'rabdi. O'g'il farzandlik burchiga rioya qilgan holda debdiki:

- Otajon, siz menga xazinangizni vafotingizdan so'ng xalqqa ulashishni vasiyat qilib edingiz. Rosti men bu amrni bajarmoqqa majbur bo'lganim tufayli sizga e'tiroz bildirmoqqa jur'at etmadim. Ammo har tun shaharga chiqqanimda fonus-chiroqni oldinda emas, orqa tomonda olib yurmoqni amr etdim. Sababki, vafotidan so'ng ehson ulashmoq qora tunda chiroqni orqa tomonda yoritib bormoq kabi emasmi? Orqa tomondagi fonus yorug'idan yo'lovchiga na foyda, oldinda yoqib bormoq afzal emasmikin?

Ota o'g'lining bu tadbiridan quvonib, xazinani o'zi ulashgan ekan.

Qissadan hissa: bizning tarix qatlarida yashirinib yotgan qancha boyliklarimiz bor? Ularni xalqqa qachon ulashamiz? Fonusni old tomonda yoqib, yorug' yo'l ko'rsatish kuniga qachon yetamiz? Xolidiyalar chiroqni oldinga olishga yo'l qo'yisharmikin?"

"Bir kar odamning ho'kizi yo'qolib qolibdi. Ko'chada qidirib yurib yana ham karroq odamga duch kelibdi. Ittifoqo bu odam ertalab eshak topib olgan ekan. Kar odam ho'kizi yo'qolganini aytib, uning shoxlari-yu, dumlarining ta'rifini keltiribdi. Karroq odam unga

javoban:

- Ha, to'g'ri, men eshagingni topib qo'rganman, suyunchini berginu olib ketaver, - debdi.

Kar odam esa yana ho'kizining ta'rifini qilaveribdi. Shu holda gap talashib turishganda eshagiga bir juvonne mingashtirib olgan oqsoqol ko'rinishdi. Qarangki, oqsoqol ulardan-da karroq ekan. Yo'lni to'sib, biri ho'kiz, biri eshak haqida tinmay gapirayotgan odamlarga qarab "Xotinni olib qo'yishmoqchi shekilli", deb o'ylab:

- Yaqinda xotinim o'ldi. Bu juvon begona emas, xotinimning cho'risi edi, - debdi.

Xullas, uchovi uch xil gapirib, bahslashib, haqiqat istab qoziga kelibdilar. Xudoning qudratini qarangki, qozi ulardan battar kar ekan. Ramazon oyi yaqinlashib qolgan, agar yangi oy ko'rinsa nog'oralar chalinib, elga ma'lum qilinishi kerak edi. Qozi ularning tinmay, bir-birlariga gap bermayotganlaridan "Ha, ular yangi oy chiqqanini ko'rishibdi-da", degan qarorga kelib, xizmatkorlariga buyuribdi:

«Б»Hoy, nog'oralarni chalinglar, ertaga sahardan ro'za!

Qissadan hissa: Bizning barchamiz kar bo'lib qolganmiz. Birimizning gapimizni ikkinchimiz anglamaymiz. O'zimizning karligimiz kamlik qilganday tariximizni ham soqov qilib qo'rganmiz. Biz tarixning tiliga kishan urganmiz. O'zimizga kerak paytida kishanni yechib, gapirtiramiz, keyin esa yana mahkamlaymiz. Shunaqa paytda karligimizni ham unutimiz. "Eng kichkina ilmiy xodim" mening bu fikrimni qo'llamadi. "Tog'da bir kekxa chinor ko'ruvdim, - deydi u. - Odamlar gulxan yoqaverib daraxtning badanini o'yib yuborishibdi. Uzoqdan qarasangiz daraxt tili sug'urib olingan odamga o'xshaydi. Bizning tariximiz ham shunaqa." Sobirjonning ta'rifida jon bor. Ammo... til o'sib chiqarmikin?.."

"Qayta qurib yotibmiz... Nimani? Buni hech kim bilmaydi. Xalq ashula ham to'qib qo'yibdi: "Mamlakat bo'ylab qilar yurish - Misha, Raya va qayta qurish..." Qayta qurishdan faqat shu ashula qolsa kerak.

Kunlarning birida xo'roz bilan it do'stlashib, o'zlari uchun qishloq qurmoqchi bo'libdilar-da, o'rmonga borib, joy tanlabdilar.

- Men qurishni bilmayman, sen-chi? - deb so'rabdi it.

- Men ham bilmayman, - debdi xo'roz.

- Unda qishloqni qanday quramiz? - deb ajablanibdi it.

- Juda oson: sen vovullayverasan, men tuproq titib qichqiraveraman. U yog'i yana bir gap bo'lar, - debdi xo'roz.

Bu taklif itga ma'qul kelib "ish" boshlashibdi. Bir ozdan so'ng charchashgach, it dam olib, xo'roz poyloqchilik qilibdi. Shu onda tulki xo'rozni ko'rib qolib, unga yaqinlashibdi-da, "nima qilyapsan?" deb so'rabdi.

- Biz bu yerda qishloq quryapmiz, - debdi xo'roz.

- Meniyam ishga olgin, men judayam zo'r quruvchiman, - deb yalinibdi tulki.

- Yaxshi, - debdi xo'roz. - Hov anavi butaning orqasida ishboshi dam olyapti. Borib uchrash, "xo'roz aytdi", desang ishga oladi.

"Ayyor" deb nom olgan tulki shu onda nodonlik qilib itga tashlanib, dumdan ayrilib qochibdi. Bir balandlikka chiqib olgach, "quruvchilar"ga debdi:

- Men-ku, laqmaligim tufayli dumdan ayrildim, endi isnodga qolaman. Sizlarning nodonligingiz oqibatidagi sharmandalik bundan kam bo'lmasov...

Qissadan hissa: Tulki bir ahmoq hayvon, gapiraveradi. Biz ham xo'roz emasmiz. Qayta quramiz, dedikmi, quramiz. Ammo nimani? Qayta qurishga ovora bo'lgandan ko'ra buzib tashlay qolingani afzal emasmikin?

"Bir podsho" hayotni o'rganib kel", deb o'g'lini dunyo safariga yuboribdi. Oradan oylar o'tib, shahzoda saroyga kirib kelib, bir kaftida tuproq, yana birida tosh bilan otasiga ro'para bo'libdi.

- Dunyo kezib topganing shu bo'ldimi? - deb ranjibdi podsho. - Xo'sh, bulardan qanday ma'no uqmog'im kerak?

- Podsho qanchalar ulug', qanchalar qudratli bo'lmasin, u tuproqdan yaralgan va oqibat yana tuproqqa aylangusi. Shunday ekan, to asliga qaytguniga qadar Ollohga maqbul ishlarni qilishi, ya'ni ra'iyatga mehr-muhabbatda bo'lmog'i shart ekan. Toshning ma'nosi esa: xazinadan yaxshilik yo'lida foydalanilmas ekan, undagi oltinu javharlarning qadri bilan bu tosh-ning qiymati bir xildir, - deb shahzoda rivoyat aytibdi:

- Bir odam dalaga chiqib xurjun to'la oltinni ko'mib qo'yibdi-da, xazina ko'milgan yerni har kuni ziyorat qilaveribdi. Qo'shnisi uning bu qiligidan ajablanib, u havas bilan tikilib turadigan joyni kavlab oltinlarni olibdi-yu, o'rnini tosh bilan to'ldiribdi. Boylik egasi kunlarning birida oltinlarini silab, rohatlanish maqsadida yerni kavlasaki, oltin yo'q! Alamdan dod solib turganida qo'shnisi yaqinlashib ne hol yuz berganini so'rabdi.

- Oltinlarimni sarf qilmay ko'mib qo'ygan edim, o'g'irlab, o'rniga tosh qo'yib ketishibdi, - deb javob beribdi boylik egasi.

- Bekorga yig'layapsan, - debdi qo'shnisi. - Sen kuyinmagin-da toshni joyiga ko'mib qo'yaver. Sarf qilmaganingdan keyin bu chuqurchaga oltin ko'milganmi yo toshmi, senga nima farqi bor?"

O'g'lidan bu rivoyatni eshitgan podsho achchiqlanibdi-da:

- Demak, seningcha boylik to'plab, saqlash shart emas ekan-da? - debdi.

- Boylikka ega bo'lmaslik yomon, boylikka ega bo'la turib undan oqillik bilan foydalana olmaslik undan-da yomonroq,- deb javob qilgan ekan dono shahzoda.

Qissadan hissa: Tarix oltindan qimmat boylikdir. Biz o'z oltinlarimizni ko'mib qo'yganmiz. Ovrupolik olimlar esa uni olib istaganlaricha istifoda etyaptilar. Oltinlarimizdan foydalanish o'zimizga ham nasib etarmikin?.."

Zohid bu yozuvlarni o'qib, o'ylanib qoldi. Ko'z oldiga Anvar keldi. Oxirgi uchrashuvlarida Anvar "Jamshidning o'limi bilan shug'ullanadigan odamga tayinlab qo'ying: Elchindan gumon qilib yurmasin, ig'volarga uchmasin, Asadbekdan har baloni kutish mumkinda. Ko'r hassasini bir marta yo'qotar ekan, ko'zi ochiqlar ikki marta yo'qotmasin tag'in..." degan edi. Elchin otildi, Jamshid esa tirik, Anvar o'zini osdi... "Asadbekdan har baloni kutish mumkin..." Zohidga bu uch taqdir iplarida bir bog'liqlik borday tuyuldi. Lekin qancha o'ylamasin, fikrlarini jamlay olmadi.

"Ikki marta jinnixonaga tushgan. Ikkinchisida o'zini osgan... - deb o'yladi u. - Shunday aqlga ega odam jinnixonada o'zini ossa, nima bu, aqllilik balosimi?.."

Zohid bu savolga javob topa olmadi.

XIII bob

1

Jalil "Shorasul aka ikkovimizni o'z o'g'liday ko'rar edi, bel bog'lamasak ham borib turaylik", dedi. Asadbek o'rtog'ining donoligidan g'ashi kelib "Ehtiyot bo'l, aqling oshib-toshib ketmasin", demoqchi bo'ldi-yu, "Gap talashish fursati emas", degan

fikrda tilini tiya qoldi.

- Bir narsaga e'tibor bermagan ekanman, bugun aqlimga kelib qoldi, - dedi Jalil mashinaga o'tirgach. Asadbek "Yana nimaga e'tibor bermabsan?" degan ma'noda unga qarab qo'ydi.

- Shorasul aka ota ulfatdan oxirgilari ekanlar. Adalarimizning oshnalari tamoman o'lib bitdi. Eng ko'p yashagan shu Shorasul aka ekanlar. Eng uzoq umr ham, eng og'ir hayot ham shu Shorasul akaga atalgan ekan.

- Bunaqa uzoq umr bergandan ko'ra Xudo ikkita o'g'il bera qolsa yaxshi edi.

- Sen unaqa dema, Xudoning ishlariga aralashma, tavba qil, - dedi Jalil.

- Xudoning ishlariga aralashayotganim yo'q. Shu odamning ikkita o'g'li yashab qolsa, yaxshi bo'lardi, deyapman. Senga o'xshagan kindigini o'zi kesadiganlardan bo'lsa ham mayliydi.

Bu gapni eshitib Halimjon ko'zgu orqali orqaga qaragan edi, baloga qoldi. Jalil:

- Sen bola menga emas, yo'lga qara, - deb jerkib berdi.

Shorasul akanikiga borishgach, Jalil keldi-ketdi bilan ovora bo'ldi. Asadbek ko'rpacha to'shalgan o'rindiqdan joy oldi. Shorasul akani ko'mib kelganlar uzoq o'tirmay, tarqalishdi. Fotihachilar ham kam keldi. Asadbek siqilib, bir soatga arang chidadi. O'rnidan turib, "ketyapman" degan ma'noda Jalilga imlab qo'ydi. Uch-to'rt qadam qo'ymay To'xtaxonning eri chaqirdi. Asadbek janozada paydo bo'lganidan beri kuyov u bilan gaplashishga fursat izlardi. Asadbek uning besaranjom ko'zlaridan maqsadini anglagan edi. U chaqiriqqa binoan to'xtab, g'ashlangan holda o'girildi.

- Bek aka, kechirasiz, sizdan bir narsa so'ramoqchiydim. - Kuyov Asadbekdan "Nima gapingiz bor, aytavering", degan sado kutdi. Asadbekning norozi qiyofasidan bunday lutf qilinmasligini anglab, maqsadini aytishga shoshildi: - Bek aka, uch kundan keyin uyni bo'shatishsin debsiz?

- Uyning xo'jayini men emasman. Qaynotangning hohishi shunaqa bo'lgan. Uch kunni men qo'shib berdim.

- Bek aka, biz qayoqqa boramiz, bola-chaqa bilan kimnikiga sig'amiz?

Zorlanish bilan aytilgan bu gapdan Asadbekning g'ashi keldi. "Senam erkakmisan!" deb tupurmoqchi bo'ldi. Darvoza og'zida turgan To'xtaxon bilan Jalilga ko'zi tushib, o'zini bosdi-da:

- Qaerdan kelgan bo'lsang, o'sha yoqqa borasan, - deb orqasiga o'girildi. Asadbekning odatini bilmagan kuyov nodonlik qilib yana gapirdi:

- Bu uyda To'xtaxonning ham haqqi bor.

Bir qadam qo'ygan Asadbek bu gapni eshitib to'xtadi-yu, ammo uning basharasiga qarashni, bir nima de-yishni istamadi. Yo'lida davom etib, yana uch qadam qo'ygach, orqadan To'xtaxonning ovozi eshitdi:

- Asad aka, to'xtang, orani ochiq qilib keting.

Asadbek to'xtab, yarim o'girildi-da, juvonning yonida turgan Jalilga qarab:

- Bularga tushuntirib qo'y: to'rt tomonlari qib-la, - dedi.

- Yuringlar, buni keyinroq gaplashamiz, hozir mavridi emas, - dedi Jalil, ziddiyatni yumshatish maqsadida.

- Yo'q, - dedi To'xtaxon bo'sh kelmay, - otamning uyiga bu odam nega xo'jayinlik qiladi? Sadir sariqqa rahmlari kelsa, ana o'zlarining uylari bo'm-bo'sh, xangillab yotibdi, bersinlar.

Asadbek unga g'azab bilan tikildi-yu, bir yutinib qo'yib, teskari qaradi.

- To'xta bo'ldi, yur, bu ishga Asad akangning dahli yo'q, u sira aralashmagan, bu adangning vasiyatlarini.

- Vasiyat bo'lsa qog'oz ko'rsatsinlar.

- Bo'ldi qil-e, buncha shang'illaysan! - Jalil jerkib, juvonning yengidan siltab tortdi: - Bor, uyga kir.

To'xtaxon Jalilning amriga bo'ysinib orqasiga o'girilishga o'girildi-yu, ammo tilini tiymadi:

- Qorinlari to'yib qolgan bularning. Adamning nonlari bo'lmaganida qirilib ketishardi...

Ming'irlab aytilgan bu so'z o'qlarining barchasi Asadbekning yuragiga sanchilib, qalqitib yubordi. Jalil ephillik qilib o'rtaga tushmaganida To'xtaxon shart o'girilgan Asadbekning tepkisini yeb qolishi tayin edi.

- Past ketma! Bular pastkash, sen ularga teng kelma! - deb baqirdi Jalil.

Asadbek g'azabini yutib, o'girildi-da, bu safar tez-tez yurib ketdi. Mashinaga o'tirgach, Halimjonga:

- Akangni chaqir, - deb buyurdi. Jalil kelgach: - Uch kundan keyin bularni shaharda ko'rmay, ko'rsam, uvoli sening bo'yingga, - dedi. Keyin Jalilga bir so'z aytishga ham fursat bermay Halimjonga "Hayda!" deb buyurdi.

Har nechuk To'xtaxon bilan kuyov bolaning taxti bo'lmasa-da, baxti bor ekan. Chol bundan ikki-uch oy avvalroq qaytish qilib, bu mojaro o'shanda yuz berganida ikkovining sho'ri yomon qurirdi. Hozir Jalilning zimmasiga yuklangan vazifa Kesakpolvonga yoki Chuvrindiga aytilardi. Shunda ijro ham boshqacharoq bo'lardi. Asadbek g'azablangan kezlari Kesakpolvonga qay tarzda, qay ohangda amrlar qilgan bo'lsa, hozir o'zi bilmagani holda aynan shu ohangda buyurdi. Mashina bir oz yurib, o'zi sal hovurdan tushgach, "Jalilga bunaqa deyishim kerakmas edi. Baribir eplolmaydi. Lekin gapni ko'paytirib yuboradi. "Shaharga xo'jayin bo'lsang ham bunaqa qilishga haqqing yo'q," deb boshlarimni og'ritadi hali. Buni Jamshidga buyurishim kerak, imi-jimida to'g'irlyadi", deb qo'ydi.

Asadbek o'zicha haqiqat yo'lida bir ish qilib qaytayotgan edi. Ilgarilari ham biron bir masala xususida hukm chiqarsa, yoinki biron bir kishining taqdirini hal etsa "Ish haqiqat yo'rig'icha, vijdonan bo'ldi", deb hisoblardi. Ammo ko'p hollarda u yanglishardi.

Chunki u haqiqat degan narsa aslida haqiqat emas, to'g'rilik degan narsa to'g'rilik ham emasdi. U vijdon deb hisoblaydigan narsa aslida insoniy vijdon emasdi. Chunki zulm bilan vijdon bir tanada, bir qalbdagi yashay olmasligi o'zida ravshan.

Bu safargi zulmga Asadbekni ayblamoq insofdan emasdir. Chunki bu zulmni To'xtaxon bilan kuyovning o'zlari befarosatsizliklari tufayli sotib oldilar. Ular haqlarini talab qilib, nohaqlikning achchiq suvini ichib, qiynalishga erishdilar. Agar oradan uch kunni o'tkazib, keyin "Mayli, otamning vasiyatlariga qarshi bormaylik, uyga da'vovimiz yo'q, lekin bola-chaqamiz bilan ko'chada qolmaylik", deyishganida masalaning boshqacha hal bo'lishi aniq edi.

Insonni har baloga giriftor etuvchi til bir oilani boshpanasiz qoldirdi.

Asadbek uyiga ana shu ko'ngilxiralik bilan qaytdi. Avval o'g'illari, so'ng kelinlari chiqib salom berishgach, bu g'ashlik bir oz ko'tarilgandek bo'ldi. Ayniqsa kelinlarning shirin talaffuzda so'zlashishlari, salomni ham dilni erituvchi ohang bilan berishlari Asadbekning qorong'u ko'nglini yorituvchi chiroqdek edi. Kelinlaridan shodlanishi barobarinda "shunday ajoyib qizlarni uzoq, notanish yurtga uzatgan qudalaridan ajablanardi. Zaynabni uzatganida necha kun bir narsasini yo'qotgan odam kabi garangsib yurgan edi. Zaynabi shundaygina qanoti ostida, istagan onida ko'rib, sog'inch dardiga malham topishi oson edi. Qudalari qanday chidashayotgan ekan?"

Janozadan qaytgan Asadbek kelinlarining salomidan rohatlandi, ammo bu safar qudalarining sog'inchini o'ylamadi. Zaynab kasalxonadan qaytgach, Manzura kirib, yoshlarning shahar aylanib kelish uchun ruxsat so'rashayotganini aytdi. Ijzatdan shodlangan yoshlar ketishgach, Manzura "ovqatni suzaveraymi?" deb so'radi. Asadbek kelgan mahalida xuddi shu savolga "qornim to'q" deb javob bergan edi. Bu safar Manzuraning ovqatlanishni kutayotganini fahmlab, ishtahasi bo'lmasa-da, "hozir chiqaman, suzaver", dedi.

Xotining ra'yini qaytarmaslik uchun qozonkabobdan kichikroq bir qovurg'ani olib ermak qildi. Manzuraning ishtahasi ham erinikiga bog'liq edi. Asadbek ishtaha bilan ovqatlansa, u ham ko'ngli tusaganicha yerd. Bu safar ham odati kanda bo'lmadi, qo'lga olingan qovurg'aning yarmi ham yeyilmadi. "Sen yeyaver, qornim to'q", degan da'vatga "Bolalar bilan yedim", degan yolg'on javob ovqatlanish jarayoniga yakun yasay qoldi.

Asadbek qo'lini sochiqqa artgach, Manzura choy qu-yib uzatdi-da:

- Qamar aka chiquvdilar, - deb "nimaga chiqqanlarini aytaveraymi?" deganday savol nazari bilan qaradi.

- Tinchlikmi, nimaga chiqibdi? - deb so'radi Asadbek.

- Sizda maslahatli ishlari bor ekan.

- Senga aytmadimi?

- Bir uchini chiqarganday bo'ldilar.

- Qani, sen ham o'sha uchini chiqar-chi?

- Uyni sotishmoqchimismi?

- Nega?

- Uchta o'g'ilni uyli-joyli qilishga qiynalishayotganga o'xshashadi. Kenjalarini uylay desalar ortiqcha xona yo'q. Hukumatning uylaridan ikki xona-ikki xonali qilibmi sotib olishsa kerak. Samadingiz gaplashayotgandi. Qamar aka hamma dardlarini unga aytgandirlar, xotin kishiga aytarmidilar.

Asadbek xotining gaplarini eshitib "Bugun faqat uy mojarosi bo'ladigan kun ekanmi?" deb qo'ydi-yu, qo'shning dardiga oid biron so'z aytmadi.

Choy og'ziga bemaza tuyulib, piyolani dasturxon ustiga astalik bilan qo'ydi. Avvalgi davrlari bo'lganda "nima balo, xashak solib damlaganmisan?" deb to'ng'illar yoki piyolani do'q etib qo'yar, yoinki jahli chiqib turgan bo'lsa, choyini sepib yuborardi. Shunda xotin bechora hadik bilan sapchib turib, boshqa choynakda choy damlab kelardi. Ammo yangi damlangan choydan ham ichilmasdi. Chunki aslida choy bemaza emas, kayfiyatning mazasi bo'lmasdi. Asadbek g'azab otidan tushgani bilan ko'ngli na ovqat, na choy tusardi. Er-xotin dam-badam bir-birlariga qarab qo'yib, jimgina o'tirishardi. Asadbek jag'i-jag'iga tegmaydiganlarga toqat qilolmas, xotining kamgaplidan mamnun yurardi. Biroq, hozirgiday hollarda uning gapirib o'tirishini istadi. "Nimani gapirsa ham mayli, javrab tursa bas", deb xotiniga umid bilan qaradi. Yo'q, Manzura javramadi. Mo'minalik libosini yechmadi. Ilgari ham, ayniqsa Zaynabning to'yidan so'ng mana shu tarzda ikkovlon ko'p yolg'iz o'tirishardi. Lekni unda Asadbek yolg'izlik to'rida siqilmasdi. Hozir siqildi, yomon siqildi.

- Adasi, choyingiz sovidi, qaynog'idan quyaymi? - Manzura shunday deb piyolaga qo'l uzatdi.

Asadbek "Yo'q, kerakmas", degan ma'noda kaftini piyola ustiga qo'ydi. Keyin ma'suma xotiniga qaradi-da:

- Manzur, yoshligimizda biz ham shahar aylangani chiqarmidik? - deb so'radi.

Kutilmagan bu savoldan Manzura gangib:

- Voy, shaharning nimasini aylanardik? - de-di.

- Ha endi, mundog' "aylantirib" deyiladimi yo "o'ynatib" deyiladimi, marojniy-parojniy olib berganmanmi? Mana, bolalaring ketishdi-ku?

- Bularning zamoni boshqa, bizniki boshqa edi, adasi.

- Bo'пти, bor, kiyinib chiq. Biz ham yangi zamonn bir ko'raylik.

Asadbek "Manzur" deb gap boshlaganida u bir ajablangan edi. Chunki eri asosan unga "hey" deb murojaat etar, mehmon huzurida esa "onasi" der, juda kam hollardagina erkalaguvchi samimiy ohangda "Manzur" deb chaqirardi. Dastlabki ajablanishi so'nmay turib sayrga taklif etilishi unga g'alati tuyuldi. Eriga "hazillashayapsizmi, adasi?" degan ma'noda qarab, baloga qolay dedi.

- Imillamasang-chi, tur tezroq, - dedi Asadbek po'pisa ohangida.

Bitta mashinani Abdusamad, ikkinchisini Halimjon haydab, yoshlarni sayrga olib ketishgan edi. Manzura amrga itoat etib o'rmidan turdi-yu, "Mashina yo'qligini adasi unutdilmarmikin", degan xayolda:

- Mashina... - deb gap boshlagan edi, "Ishing bo'lmasin", degan qo'pol javobni eshitdi.

Asadbekning bu qiligi Manzuragagina emas, boloxonadagi yigitlarga ham g'alati tuyuldi. Ulardan biri shoshganicha pastga tushdi, ko'chada xotining yonida xotirjam borayotgan xojasi izidan bir oz tikildi. Asadbek hech qachon mashinasiz ko'chaga chiqmasdi. Biror yoqqa ketayotgan bo'lsa darvozadan chiqish oldida ularga nimadir deb qo'yardi.

Yigit picha tek turgach, sodiq mulozimlik vazifasini bajarib, sakkiz-o'n qadamlilik masofani saqlagan holda izma-iz yura boshladi.

Buni sezgan Asadbek to'xtab, orqasiga o'girildi. Yigit ham to'xtagan edi, imlab chaqirdi-da, u yaqinlashgach:

- Izimdan yurma, - dedi. - Halim akang kelsa, ayt, uyiga ketaversin. - Asadbek bir oz o'ylandi-da, qo'shib qo'ydi: - Akalaring kelishganidan keyin senlar ham uy-uylaringga ketaverlaring. Ertalab Haydar akangga uchrashalaring, bundan bu yog'iga nima ish qilishlaringni aytadi.

Yigit "xo'p" dedi-yu, ammo hayronligini yashirmay, qarab turaverdi.

- Ha, gapimga tushunmadingmi? - dedi Asadbek, qoshlarini chimirib.

- Tushundim, Bek aka... Hovli... yolg'iz qoladimi?

- Sen tashvishlanma, ketaver, bizni bo'ri yermidi, akasi.

Yigit iziga qaytgach, er-xotin katta ko'chaga chiqishdi.

- Mashina to'xtat, - dedi Asadbek, keyin kulimsirab qo'shib qo'ydi: - xotinlarga to'xtashi osonroq.

Mashinalarning to'xtashi oson bo'lmasa-da, chetroqda turgan Asadbek g'ashlanmadi. Kuzatib turaverdi. Aksincha Manzura "Noshud!" deb so'kib qolmasalar edi, deb tashvishlandi.

Nihoyat, bir mashina to'xtagach, Asadbek yaqinlashib, manzilni aytdi:

- Anhor bo'yiga.

- Qancha berasiz? - dedi haydovchi.

Asadbek unga javob bermay, Manzura uchun orqa eshikni ochdi-da, o'zi old o'rindiqqa o'tirdi.

- Akajon, kira haqqini kelishmadik-ku? - dedi haydovchi.
- Sen avval olib borib qo'y, kelishaveramiz, - dedi Asadbek eshikni yopib.
- Hisobli do'st ayrilmas, degan gaplar bor.
- Menga do'stmisan hali, unda tekinga olib borib qo'yasan. Men do'stlaringa pul bermayman.
- Endi aka...
- Bo'ldi, mijg'ovlik qilma. Pul ishlaydigan odam shunaqa imijiqi bo'ladimi, e so'tak! - Asadbek achchiqlanib, cho'ntagidan o'n so'mlik chiqardi-da uning tizzasi ustiga tashladi. "So'tak" deyilganiga ichi og'rib bir nima demoqchi bo'lgan haydovchi o'n so'mlikni ko'rib, tilini tishlay qoldi. O'zicha hisobni to'g'rilab qo'ydi, ikki so'mi kira haqqi, sakkiz so'mi "so'tak" deb haqorat qilgani uchun jarima...
Anhor bo'ylab yurish Manzura uchungina emas, Asadbekning o'ziga ham dastlab g'alati tuyuldi. Atrofga qarab yengil tortdi: quchoqlashguday bo'lib bir-birining pinjiga kirib borayotgan yoshlardan tashqari chol-kampirlar ham, bolalarini o'ynatgani olib chiqqan juvonlar ham sayr qilishardi. Birovning boshqasi bilan ishi yo'q... Hech kimning, jumladan, Asadbekning soyadek ilashib yuradigan qo'riqchilari ham yo'q.
Shunday yashasa ham bo'lar ekan-ku?
Erkin hayot deb shunga aytilmaydimi?
- Manzur, bundan bu yog'iga boloxonada odam o'tirmaydi, - dedi Asadbek.
Bu yangilikni eshitib, Manzura beixtiyor "voy" deb yubordi.
- Qo'rqasanmi? - deb so'radi Asadbek.
- Yo'g'-a, nimadan qo'rqaman, - dedi Manzura.
- Endi kelinlar bor, tepadan ko'zlarini lo'q qilib o'tirishi menga yoqmayapti.
- To'g'ri qilasiz, adasi, kelinlaringiz ham "bu-lar nima qilib o'tirishadi", deb hayron bo'lishuvdi.
- Shunaqami? Sen nima deding?
- Bular qarindoshlarimiz, institutga kirishga dars tayyorlab o'tirishadi, dedim.
- Boplabsan-ku, shu paytda institutga kiradimi?
- Nima deyishim kerak edi?
- Ha, mayli, institutga kirmaydigan bo'lib, qaytib ketishdi, deb qo'yasan endi, - dedi Asadbek kulib.
Shundan so'ng gap xaltasi bo'shab qolganday indamay ketishdi. Bunday yurish Asadbekka yoqmay:
- U tomonlarda hayot qanday ekan, aytib ham bermading, a? - dedi.
- Mavridi bo'lmadi-ku, - dedi Manzura aybli ohangda.
- Odamlarining muomalasi qanaqa ekan?
- Tillariga tushunmasam... Lekin qo'ni-qo'shni bir-birini tanimas ekan, oqibat ham qilmas ekan.
- Qo'ni-qo'shnilarning bir-birlarini tanimaganlari ham ma'qul. Tinch yashashadi, g'iybat qilishmaydi.
- Voy qo'ying-e, yomon bo'lsa ham qo'shning bori yaxshi.
- Sen o'sha tomonlarda qolib yashagan bo'larmi- ding? - deb o'smoqchilab so'radi Asadbek.
- O'lsam ham yashamasman.
- Kelinlarning o'yimizga ketamiz, deyishsa, o'g'illaring ularga qo'shilib jo'nashsa-chi?
- Voy, nafasingizni issiq qiling-a, tavba deng, o'zim yuragim hilvillab turibdi. Bunaqa gaplarni boshqa gapirmang, - keyingi so'zlarni aytayotganida Manzuraning ovozi titradi. Asadbek uni ovutish maqsadida yelkasiga qo'lini tashladi. Manzura bundan cho'chib, o'zini chetga oldi:
- Voy, nima qilyapsiz?
- Ha, nima qilibman, - dedi Asadbek, - o'zimning happai-halol xotinimsan. Ana, qara, hamma shunaqa yuribdi.
- Qo'ying-e, qariganda...
- Men hali qarimadim. - Asadbek shunday deb xotinini qo'ltiqhladi. Bu safar Manzura o'zini olib qochmadi.
Kun bo'yi mashriqda ivirsib yurgan qo'ng'ir bulut parchalari shomga yaqin birlashib, quyoshni bag'riga oldi. Shuni kutib turgan izg'irin qo'zg'olib, bahorning totli nafasini bo'g'di. Izg'irin anhor sohili bo'ylab cho'zilgan sayrgohga ham hukmini o'tkaza boshlagach, bolalarini o'ynatgani olib chiqqan juvonlar uylariga shoshildilar. So'ng keksalar ko'rinmay qolishdi. Unda-bunda, daraxt panalarida qorong'u tushishini intiq kutayotgan juft-juft yoshlarga qolishdi.
Erining yonida asta yurib borayotgan Manzuraga bu sayr xush yoqayotgan bo'lsa-da, ko'nglining bir chekkasini g'ashlik so'nasi kemirib yotardi. U eridagi bu o'zgarish sababini bilishni istardi. "Bir tog'ning o'z o'rnidan qo'zg'alib, boshqa yerga ko'chganini eshitsangiz ishonig-u, biroq, odamning fe'l-tabiati, qalbi o'zgaribdi, deyilsa inonmangiz", deyilmish ekan. Shunga ko'ra eridagi bu o'zgarishning yaxshilik nishonasi ekaniga Manzurada gumon bor edi.
Xotinar davra quruvchi ziyofatlarda ayrim juvonlar "Shunday odamning xotini-ya! Yegani oldinda, yemagani ortida, aytgani aytgan, degani degan. Munchalar baxtli ekan-a, bu ayol!" deb havas qilishsa, Manzura chindan ham baxt egasi singari jilmayib qo'yardi. Holbuki, baxtlimi yoki baxtsiz ekanini o'zi ham aniq bilmasdi.
Agar ayolning ustara tig'i ustida yashashi baxt de-yilsa - Manzura rostdan ham baxtli.
Erining har bir xatti-harakatini hadik bilan kuzatish, kechki payt eri ostona hatlab hovliga kirib kelguniga qadar ming turli havotir tikanlari ustida yalangoyoq yugurmoq agar baxt deyilsa - Manzuradan o'zga baxtliroq ayol yo'qdir.
Agar eri uyga qaytmagan tunlari beshikni quchoqlab, tiq etgan tovushga hadik bilan quloq tutish, tong-ni o'zi beva, bolasi yetim holida kutib olmasligi uchun Xudoga nolalar qilib chiqmoqlik baxt deyilsa - haqiqiy baxt egasi aynan Manzuradir.
Agar baxt faqat yemoq, ichmoq, o'ynamoq, kulmoqdan iborat bo'lsa - Manzuraga havas qilsa yarashadi.
Shunday tarozi bo'lsa-yu, uning bir pallasiga yemoq, ichmoq, kiyinmoq saodati, ikkinchisiga turmush tashvishlari-yu, g'am ko'lankalari qo'yilsa balki baxt haqiqati ayon bo'lar?
Agar dunyo aylanib, Manzuraning kelinlik onlari qaytsa-yu, deyilsakim: "Tanla, umring shu eski hovlida o'tsinmi yoinki yangi, dang'illama imoratda, zebu ziynatlar ichida yashashni istaysanmi?"
Manzura shubhasiz, qaynona-qaynotasining umri o'tgan, erining kindik qoni to'kilgan shu eski hovlini, bir tishlam nonni betashvish yemoq baxtini tanlagan bo'lardi. Ne g'amki, insonga, ayniqsa o'zbek ayoliga bunday tanlash huquqi berilmagan...
Hozir ham bu kutilmagan sayrga erining xohishi bilan chiqdi. Qovushmagan suhbat bilan ovunib borayotgan Manzuraning zimiston ko'ngli shomni dog'da qoldirgan qorong'ulikka monand ravishda yanada qararoq chodirga burkalayotgan edi. O'g'illarini

Moskvada qoldirib kelganidan beri tutqun qush singari potirla-yotgan yuragi tag'in ham yorilib ketmaydi. Xudo tag'in ham sabr beryapti. Bugundan e'tiboran hovlilarida poyloqchilarning bo'lmasligi ham uning bezovta yuragini timdalayverdi. U erining gapiga ishonganday ko'rinsa-da, bu harakat zamiriga kutilmagan shumliklar yashiringanini sezib turardi. Asadbek "Sen o'sha tomonlarda yashagan bo'larmiding?" deb o'smoqchilab so'rganida go'yo eri "hozir uyga borib narsalarni yig'ishtir, erta-indin o'sha yoqqa ko'chamiz", deb buyurganday yengil titrab oldi. Qo'shnilarning beoqibatligi xususidagi taassurotidan so'ng gaplari tugab qolganday bir oz jim yurdi. So'ng muhim narsani eslaganday:

- Restoranlarda ovqat yeyishni yaxshi ko'risharkan, - deb qo'ydi.

- Xotinlarini avaylashadi-da, - Asadbek shunday deb Manzuraga qarab qo'ydi. Xuddi xotini "Siz nima uchun meni avaylamaysiz?" deganday bo'ldi. Asadbek qudalaridan farqli o'laroq, restoranlarga Manzurasiz borardi. Restoranda o'tuvchi to'y-hashamga birga kelisha ham ayri-ayri o'tirishardi. Yangi uyga ko'chib o'tishganida Asadbek Manzuraning og'irini yengil qilish maqsadida xizmatchi yollagan edi. Uy tutishda o'zining yo'rig'i bo'lgan Manzuraga, xizmatchi qanchalar chaqqon, qanchalar sarishtalik bo'lmasin, baribir ishlari yoqmadi. Ayniqsa yetti yot begona ayolning uyida ivirsib yurishi malol kelib uch kundan so'ng javobini berib yuborgan edi. Erining "nega bunday qilding?" degan savoliga "Qo'ying, bolalar bilan o'zimiz eplaymiz. Hamma ishni xizmatchi qilsa, bolalar tanbal bo'lib o'sishadi", deb javob qaytargan edi. Zaynabni uzatishgach, Asadbek yana xizmatchi yollamoqchi bo'lganida Manzura rad etdi, Asadbek "mayli, uydagi ishlar bilan ovunadi", deb uning ra'yiga qaradi.

Hozir restorandan gap ochilganidan Asadbek xotinini siylagisi keldi. Ko'prikk yetishganida o'ylab o'tirmay narigi sohilga, undan esa markaz tomonga yo'l boshladi. Restoran sari yurishganida Manzura eriga savol nazari bilan qaradi.

- Qornim ochdi, bir nima yeb olaylik, - dedi Asadbek bu qarashga javoban.

Restoranda odam ko'p emasdi. Ichkari kirgan Asadbek bir zum to'xtab, atrofga nazar tashladi. Yoshlari o'tibroq qolgan bu er-xotinga biron e'tibor qilmadi. Burchak tomondagi stol atrofida davra qurib, sigaret tutatib o'tirgan xizmatchi juvonlardan biri ularga ko'z qirini tashlab qo'ydi-yu, "istagan joylariga o'tirishsin, shunga qarab bittamiz o'rnimizdan jilamiz", deganday yana o'z davrasi bilan mash'ul bo'ldi.

Bu holda turish Asadbekning o'ziga ham erish tuyuldi. Uzoq emas, kechagina restoran ostonasiga yetmayoq uni ta'zim bilan kutib oladiganlar qani? "Bek aka, to'rga o'ting...", "Beka aka, qanaqasidan quyay?", "Bek aka, bedana kabobni olib kelaveraylikmi?", "Bek aka, ashula yoqmayaptimi? Hozir ovozini o'chiradi"... Qani bu izzatu ikromlar? Otdan tushganidan keyingi ahvol shu bo'ladimi bundan bu yog'iga?..

Asadbek g'ashlanganini xotiniga sezdirmaslik uchun uni bilagidan asta ushlab, derazaga taqab qo'yilgan bo'sh stol sari boshladi. O'n daqiqa chamasi vaqt o'tgach, bo'liqqina xizmatchi ayol yaqinlashdi-da, qanday ovqatlar borligini ma'lum qildi. Asadbek tilga olinmagan taomni so'radi.

- Manpar yo'q, umuman suyuq ovqat yo'q, - dedi xizmatchi bir oz ensasi qotgan tarzda.

- Unda toboqi jo'ja olib keling,- dedi Asadbek.

- Bunaqasini uyingizga borganda yeysiz, bizda umuman toboqi bo'lmaydi, - dedi xizmatchi endi qo'rsroq ohangda. Manzura "bu qo'rslikdan erim sachrab ketmasin", degan hadikda unga qarab:

- Kievcha kotlet beraversin, mayli, - dedi.

Xotinining muloyim ohangdagi bu so'rovi bo'lmaganda Asadbek chindan ham bir-ikki "shirin" gap aytishdan o'zini tiymagan, xizmatchi juvon esa shu bahonada onasining qaysi mahluqqa qo'shilishi oqibatida dunyoda kelganini bilib olgan bo'lardi. Asadbek "Umring bo'yi kievcha kotlet yeyishni orzu qilib, endi shu yerda yetishdingmi?" degan ma'noda Manzuraga qaradi-da, xizmatchiga:

- Ikkita kievcha kotlet. Xotinimning boshi shunga qorong'u bo'lgan, - dedi.

Juvon bu hazilga e'tibor bermay, daftarchasiga buyurtmani yozdi-da, "Yana nima?" deb so'radi.

- Bo'ldi, - dedi Asadbek.

- Salat... vino?..

Xizmatchining takliflari chala qoldi. Asadbek qo'pol ravishda:

- Nima kerakligini senga aytdim, - dedi.

Xizmatchi juvon ensasi qotganini yashirmay burilib ketgach, Asadbek so'kinib qo'ydi.

- Uyga bora qolsak bo'lardi, - dedi Manzura, yalinish ohangida.

- Yo'q, kotlet, dedingmi, endi yeysan shu kotletni, - dedi Asadbek.

- Vay, qornim to'q, - dedi Manzura og'ir jazoga hukm bo'lgan odam kabi cho'chib.

Xotinining bu sarosimasini ko'rib Asadbek kulib qo'ydi:

- Ke, endi sen ham bir yayrab o'tirgin. Bizning qudalarindan kamimiz bormi? Biz ham yeb ko'raylik o'sha kotletni. U yoqlardagi xizmatchilar qanaqa ekan, shunaqa lopillagan xotinlarmi?

- Yo'g'a, u yoqda yosh yigitlar xizmat qilisharkan. Shamolday yelib-yugurishadi, baraka topgurlar. Dasturxonga bitta ushoq tushsa darrov tozalashadi. Men o'zimizning odatimizni qilib qoshiqni sochiqqa artsam, Hamidingiz "unaqa qilmang, xizmatchi yigitni baloga qo'yasiz", deydi.

- Nega? - deb ajabladi Asadbek.

- Xo'jayin ko'rib qolsa "qoshiqni yaxshi tozalamay qo'ygan ekansan", deb uni ishdan haydab yuborarkanda...

Nihoyat, kievcha kotlet ham keldi. Asadbek sanchiqda bir tishlam uzib olib, og'ziga soldi-yu, tuflab tashlashni yoki yutishni bilmay, javdirab qoldi. Manzura erining holini fahmlab kuldonni u tomon surdi-da:

- Ko'nglingiz tortmasa yemang, adasi, - dedi.

Asadbek chala chaynalgan qiymani tashladi-da, baland ovoz bilan xizmatchi ayolni chaqirdi. Manzura janjalning hidi kelib qolgani sababli turishga taraddudlandi.

- Adasi, yuring, ketaqolaylik, bolalar ham qaytishgandir.

- O'tir, - dedi Asadbek amr ohangida. - Men bu yerga ovqat yegani kelganman.

Ikkinchi chaqirishdan so'ng xizmatchi keldi-da "Buncha betoqatsiz?" deganday qoshlarini chimirdi.

- O'tir, - dedi Asadbek.

- Mijozlar bilan o'tirish mumkinmas, - dedi xizmatchi.

- Men sening mijozingmasman, o'tir degandan ke-yin o'tir.

Oppoq sochli bu odamning ko'zlarida chaqnayotgan qahr-g'azab uchquni xizmatchini omonat tarzda bo'lsa-da, o'tirishga majbur

etdi.

- Mana shu kievcha kotletni senga ilindim. Ol, ye! - deb amr qildi Asadbek.

- Qornim to'q, yemayman, - dedi xizmatchi.

- To'q bo'lsang ham ye.

- Yaxshi pishmabdimi, sizga yoqmadimi?

- Yeyaver, zo'r pishgan.

Xizmatchi bu mijozdan oson qutula olmasligini fahmlab qiymadan ozgina ushatib oldi. Xuddi totli taom yeyayotganday chapillatib chaynab, tezgina yuta qoldi.

- Xo'sh, yoqdimi? O'lgan eshakning go'shtimidi bu?

- Yomon emas-ku, sizga nimasi yoqmadim? - dedi xizmatchi bir yutinib qo'yib. Taomning yomon emasligiga o'zi ham ishonmagani uchun bu gapni popugi pasaygan tarzda, Asadbekning ko'zlariga qaray olmagan ravishda gapirdi.

- Itga bersang it yemaydi buni, yana yomonmas deysan-a! - Asadbek shunday deb bo'ralab so'kdi-da, likopchani uning oldiga surdi: - Oxirigacha yeysan. Yemasang emchakxaltangga solib beraman, uyga borganingda kechasi bilan kavshab chiqasan.

- Siz menga qo'pollik qilmang, - xizmatchi shunday deb o'rnidan turmoqchi edi, Asadbek uni bilagidan ushlab tortib, joyiga o'tqazib qo'ydi. Bunga ko'zlari tushgan xizmatchilardan ikkitasi yugurib kelishdi:

- Natali, nima gap?

- Grajdanim nega to'palon qilyapsiz?

Asadbek ularga bir xo'mrayib qaradi-yu, indamadi. "Natali" deyilguvchi xizmatchiga esa yana amr qildi:

- Ye!

Ko'zlari javdirab Manzura o'rnidan turmoqchi bo'ldi:

- Adasi...

- O'tir joyingga!

Xizmatchilardan biri tez-tez yurib qalin parda ortidagi oshxona tomon o'tdi. Dam o'tmay o'sha tomonda restoran xo'jayinining muovini ko'rindi. U avvaliga sochlari oqarib ketgan Asadbekni tanimadi. Dadil yurib kelayotib, Asadbekning o'tkir nigohi bilan ko'zlari to'qnashdi-yu, birov oyog'iga o'roq urganday taqqa to'xtadi. Shu nafasning o'zida tizzasiga qaltiroq yugurdi. Ammo turli odamlarni ko'raverib, muomalaning ming bir turini o'zlashtirgan muovin tezda o'zini qo'lga oldi. Noxushlikdan xabar berib, endi ergashib kelayotgan xizmatchiga o'girilib, bir nima deb shivirladi. Xizmatchi "ma'qul" ishorasini qilgach, epchillik bilan oldinga o'tib, dugonalarining himoyasiga shay turgan ikki ayolni asta turti-da, nariga boshladi.

"Nega bir o'zlari? Nega bizni hech kim ogohlantirmadi?" - Muovin shu savollar to'riga o'ralib Asadbekka ro'para bo'lgach, ta'zim bilan salom berdi.

- Bek aka, g'aflatda qolibmiz, uzr...

"Ha, hali ham Bek akangman. Bek akangligimcha qolaman! "Asadbek shu gapni ko'nglidan o'tqazib unga qaradi-yu, tanimadi.

Yaqin uch-to'rt yil ichida bu restoranga kirmagani uchun xo'jayini kim, shotirlari kim bilmasdi. Buni yo Chuvrindi yo

Kesakpolvon yaxshi bilardi.

- Xo'jayin senmisan bu yerga? - deb so'radi Asadbek.

- Yo'q... xo'jayin... o'zingiz bilasiz, Norbo'ta akamgilar. Sal toblari yo'qroq edi, izg'irinda belni oldirib qo'yibdilar.

- Senlarni beldan emas, kalladan olgan.

- Bek aka, bu yoqda joy tayyor edi, o'taylik. Natali, tur, ishingni qil.

Xo'jayini talabi bilan qo'zg'olgan xizmatchini Asadbek qahrli qarashi bilan joyiga mixladi-da, hamon ta'zimda turgan muovinga buyurdi:

- Sen ham o'tir, Natali jononingga qarashib yuborasan. Buning o'zi tirsillab turibdi, yana bo'kib qolmasin.

- Bek aka, joy tayyor edi-ya...

- Senga o'tir, dedim. Shu kotletning bittasini yeb berasan.

Muovin o'tirgach, Asadbek Manzura atalgan kotletni u tomon surib qo'ydi. Muovin "seni deb men ham baloga qoldim-ku, ol ye", degan ma'noda xizmatchiga qaradi-yu, sanchiqqa qo'l uzatdi.

Shu onda Asadbek yanglish fikr yuritayotgandi. Bu fikri o'zi yaxshi ko'rib aytib yuradigan "yo'lbars-yo'lbarsdir, hech qachon qo'zichoq bo'lmas", degan gapiga zid edi. To'g'ri, biron idora rahbari ishdan ketsa, unga poyi patak bo'lib, laganbardorlik qilib yuruvchilar darrov to'nni teskari kiyib oladilar. Ammo shaytanat olamida bunday holat kam uchraydi. Bunda yo'lbars-ning yo'lbarslik, bo'rining bo'rilik "guvohnomasi" olib qo'yilsa ham u beozor jonivorga aylanmasligini barcha biladi. Bu olamda "guvohnoma" shunchaki olib qo'yilmaydi, balki go'rkovga topshiriluvchi "o'lim haqidagi dalolatnoma" bilan almashtiriladi.

Bunday dalolatnoma berilmas ekan, chetga surilgan odamdan baribir qo'rqqulik. Shunga ko'ra "Asadbek o'yindan chiqibdi", degan gap tarqalgan taqdirda ham, "O'qilon"ning avvalgi shuhrati atrofda odamlarni talvasadan qutqarmaydi.

Ham chandir, ham hidlangan go'shtdan tayyorlangan kotletni chaynayotgan muovin ham bundan mustasno emas. Ayni damda birov kelib unga: "Jinni bo'lmasang-chi, bu odam endi hech kim emas", desa ham u "Shu qiymani yeb o'lmasman, lekin yemasam o'lishim ehtimoli bor", degan ehtiyotda Asadbek amridan baribir bo'yin tovlamasdi.

Likopcha bo'shagach, muovin ichkarida joy tayyor ekanini yana eslatdi. Manzura esa "adasi ketaqolaylik" degan ma'noda yalinib qaradi. Asadbek har ikkala taklifni e'tiborsiz qoldirib indamay o'tiraverdi. U bezatilgan dasturxon uchun past ketib, joyni o'zgartirishni istamadi. Muovin dasturxon shu yerda bezalishi shartligini uqib, ta'zim bilan iziga qaytdi.

Avval dasturxon almashtirildi. Ular kirganda e'tiborsiz ravishda sigaret tutatib, bez bo'lib o'tirganlarning barchasi chaqqon tarzda xizmatga kirishdi. Faqat Natali deganlari ko'rinmadi. Muovin "seni ko'rsalar Bek akamning g'ashlari keladi", deb uni oshxonadagi xizmatga qoldirgan edi.

O'ziga oro berib kiyingan uch yigit dasturxon usti noz-ne'matlar bilan bezalayotgan paytda restoranga bepisandlik bilan kirib kelib o'rtada to'xtashdi. Oldinroqda turgani o'tirganlarga bir-bir qarab, kimnidir qidirganday bo'ldi. So'ng to'rdagi stol atrofida o'tirgan uch erkak, ikki juvondan iborat davra sari yurdi-da, uni ko'rib sarosima bilan o'rnidan qo'zg'olgan chiroyli juvonga tarsaki tushurdi. Buni ko'rgan Manzura cho'chib yoqasini ushlaganicha najot ko'zlari bilan eriga qaradi. Asadbek xotining xavotirini sezmagandek, xuddi zerikarli kinoni esnab tamosha qi-layotgan odam singari bamaylixotir o'tiraverdi.

Tarsaki urgan yigitning ikki sherigi davradagi erkaklarning orqasiga o'tishganida juvon:

- Bular bilan birga ishlaymiz, bugun mening tug'ilgan kunim edi, - deb ularni himoya qilmoqchi bo'ldi. Yigit o'rnidan jilishga,

ayolni himoya qilishga urinmayotgan erkaklarga qaradi-yu, sheriklariga "urlaring", deb imlamadi. Juvonning bilagidan mahkam ushlab, barmog'idagi uzukni tortib oldi. Keyin "soatni yech!" deb buyurdi. Juvon titroq barmoqlari bilan soatni yechib uzatgach, yana tarsaki yedi. Bu safar zarba qattiqroq bo'lgani uchun qalqib ketdi. Yigit uni yana urmoqchi bo'lib xezlanganida oshxona tomondan yugurib chiqqan xizmatchi oraga tushib, unga nimadir dedi. Yigit shu onning o'zida shashtidan tushib, Asadbek tomonga qarab oldi-yu, shoshqich ravishda iziga qaytdi. Urushga shay turgan sheriklari nima voqea yuz berganini anglamay taajjub bilan unga ergashdilar.

Bu tomosha Asadbekka yoshlik yillarini eslatdi.

Restoranga kirgan paytlarda Kesakpolvonning shunaqa qiligi bo'lardi. Ba'zida o'ziga yoqqan juvonga ega chiqishni istab qolardi. Ko'cha-ko'ydami yoki bozordami ovi yurishmagan kezlari esa restoranga o'ynashlari bilan kirganlarni shilib olish harakatini qilardi. Restoran, mehmonxona atroflariga in qo'ygan fohishalarning ko'pini yaxshi biluvchi Kesakpolvon xuddi hozirgiday tamoshani ko'rsatardi. Kesakpolvon bilan til birlashtirgan fohisha bir-ikki tarsaki yerdi-yu, keyin ulushni olgach, mukofotiga uning to'shagini obod qilardi. Asadbek, o'sha kunlarni eslab "bu tamoshani hozir ham bor ekan-da", deb o'yladi.

Dasturxon shohona ko'rinish olgach, muovin yana ta'zim bilan paydo bo'lib, shishalarning qopqog'ini ochmoqchi bo'ldi.

- Ochma, - dedi Asadbek.

- Odamdan aziz bo'libdimi, Bek aka. Tabarruk qilib bering, o'zimiz otamiz, - Muovin shunday deb turib qadahlariga konyak quydi. Asadbek uzatilgan qadahga qo'l uzatmagach, nima qilishini bilmay noqulay ahvolga tushdi. Asadbekning:

- O'zing ich, - deyishi uni bu ahvoldan qutqardi. Qadahni Bek akasining sog'lig'i uchun ko'tarib, yana oshxonaga qaytdi.

Ko'p o'tmay ikki kosada manpar keldi. Asadbek xotiniga "ko'rdingmi, bularni", degandek qarab, istehzo bilan jilmayib qo'ydi, biroq, qo'lga qoshiq olmadi. Manzura ham "endi bu yog'i nima bo'larkin" deb harakatsiz o'tiraverdi. Manpar sovuşga ulgurmay toboqi jo'ja ham keltirilib, yoqimli hidi ishtahani qitiqladi. Ana shundan keyin Asadbek cho'ntagidan pul chiqarib sanagach, dasturxon ustiga tashlab ustiga kon'yak shishasini bostirib qo'ydi-da, o'rnidan turdi. Asadbekning bu qiligidan talvasaga tushgan muovin:

- Bek akajon, bizni uyaltirmang, - deb yalindi.

- Haligi yigitlarni taniysanmi? - deb so'radi Asadbek uning gapiga parvo qilmay.

- Birinchi ko'rishim... tanimayman, - dedi muovin dovdirab.

- Cho'tal berishmaydimi senga, shunaqa laqmamisan? Ertaga Jamshid degan yigit keladi, o'sha bolalar shu yerda bo'lishsin.

Kuzatib chiqqan muovin ularning piyoda ketishayotganini ko'rib ajablandi, lekin "mashina chaqiraymi?" deyishdan qo'rqib, indamay turaverdi.

2

Ertalab Asadbek nonushta qilib bo'lgach, Manzura to'ydan gap ochdi:

- Mahmudning qirqi o'tgandan keyin deganman-ku? - dedi Asadbek unga javoban.

- Yigirmalari o'tdi... Mayli, siz nima desangiz shu. Lekin.. kunini belgilab, to'yga aytaversak bo'larmidi... bilasiz-ku, odamlar tillari bilan yuradigan bo'lib ketishgan...

- Yaxshi... Bor, Samadingni chaqir.

Manzura gapni ko'paytirmay o'rnidan chaqqon turdi-da, o'g'lini boshlab qaytdi. U to'yning maslahati bo'lar, degan fikrda yana erining ro'parasidan joy oldi. Lekin Asadbek hozirgina to'y haqida gap bo'lganini unutmagan o'g'lidan butunlay boshqa narsani so'radi:

- Kecha Qamar amaking chiqibdilarmi? Nimalarni gaplashding?

Manzura Abdusamadni boshlab kelayotganida yo'l-yo'lakay "adanglar to'y kunini belgilamoqchilar, tortinmay gapingni aytaver", deb shipshib qo'ygan edi. Shu sababli o'g'il otasining savolidan ajablanib, onasiga qarab qo'ydi. Manzura "qaydam, o'zim ham hayronman, bu kechagi gap edi..." deganday pastki labini asta tishlab, nigohini olib qochdi. Abdusamad esa mujmalroq tarzda:

- Uyni sotmoqchimislar, puldan qiynalib qolishganmish, - deb javob qildi.

- Sen nima deding?

- Adamlar bilan maslahatlashaman, dedim.

- Durust... - Asadbek shunday deb o'g'luga sinovchan tikildi. - "Sotaman", deb boshqalarga ham aytibdimi?

- Yo'q. Birinchi biznikiga chiqibdilardir. Gaplarining mazmunidan bizga sotmoqchiga o'xshaydilar.

- O'zing nima deysan?

- Siz nima desangiz...

- Men sening fikringni bilmog'chiman. Senam bitta oilaga bosh bo'lyapsan. Chetning hayotini ko'rding. Qani, bir nima degin-chi? Bu gapdan so'ng ona-bola ko'z urishtirib oldilar.

- Oyingga qarama, men sendan so'rayapman, menga qarab gapir.

- Sotishga astoydil ahd qilishgan bo'lsa... olganimiz ma'qulroqmikin?

- Sen unaga mijg'ovlik qilma. Kechadan beri o'ylangandirsan, aniq bir fikrga kelgandirsan? Sotib olganimiz ma'qulroqmi yo sotib olishimiz kerakmi?

- Adasi, bunaqa gaplarni bilmaydi hali... - shunday deb oraga tushgan Manzura "Sen aqling yetmagan ishlarga aralashma", degan tanbeh bilan jim bo'la qoldi.

- Oying senlarni hali ham yosh bola fahmlaydi, - dedi Asadbek o'g'luga, so'ng xotiniga yuzlandi: - baloni bilishadi bu bollaring. Chetda o'qiganlarni sen anoyi dema.

Asadbek keyingi luqmasini jindak mehr bilan ayt-gan bo'lsa-da, Abdusamad aniq fikrini bildirishga jur'at etolmadi. Otasi talabini yana qaytargach:

- Olganimiz yaxshi, - dedi.

- Qamar amakingga shunday dedingmi?

- Yo'q, "adam biladilar", dedim.

- Yaxshi, yaxshi... uy sotilsa biz olishimiz kerak... - Asadbek o'g'lidan ko'z uzmagan holda piyolaning chetiga chertib qo'ydi. -

O'g'lim, uyimiz torlik qilib qoldimi, sig'mayapsizmi?

Sizlashga o'tilishi yaxshilik alomati emasligini bilgan Manzura bezovtalanib, erini chalg'itish maqsadida:

- Adasi, choy quyaymi? - deb so'radi.

Asadbek bu gapga e'tibor qilmay, o'g'liga qattiq tikilganicha javob kutdi:

- Sizdan so'rayapman, sig'mayapsizlarmi? Boshqa uy-joy qilib beraymi?

Abdusamad boshini eggan holda o'zini oqlamoqchi bo'ldi:

- Ada, unaqa deganim yo'q-ku...

- Bitta qoringa siqqan aka-uka bitta uyga sig'masligini bilaman. Siz o'qishingizni bitirib kelguningizcha bundan yaxshiroq uy-joy qurdirib qo'yaman. Ammo yon qo'shnimizning uyini sotib olmaymiz, o'g'lim. Nimagaligini bilasizmi? Bilmaysiz. Chunki juda-juda kalta o'ylaysiz. Hali onangiz "odamlar tillari bilan yuradigan bo'lib ketishgan", dedilar. O'sha tili bilan yuradigan odamlar "Asadbek qo'shnisining mushkulini oson qilibdi", deyishmaydi. "Asadbek - zolim, yon qo'shnisini chiqishtirmay, siqib chiqarib, o'g'liga joy solibdi, erta-inda butun mahallani egallaydi", deb nog'ora-karnay chalishadi. Shunaqami? Nega indamaysan, gapir?

- Ada, kechiring, buni o'ylamabman.

- Ha, ana, endi o'zingga kelding. Ilmning izidan tushganing yaxshi, lekin hayotning g'alamis tomonlarini unutishga haqqing yo'q. Bizga ta'zim qilib, tirjayib turganlarning qo'llariga qara, sal teskari bo'ldingmi, panjalarida changallab turgan loyni basharamizga chaplashadi. Germaniyada balki bunaqamasdir, sen ilmni o'sha yoqda olginu hayotni bu yerda o'rgan. Tushundingmi?

- Tushundim, ada.

- Tushungan bo'lsang, bor, Jalil amakingni olib kel. Uyiga quruq kirib borma, bozorga tushib mayda-chuyda olvol.

Abdusamad tobelik bilan o'rnidan turib chiqib ketgach, Asadbek Manzuraga qarab:

- Hamid haliyam uxlayaptimi? - deb so'radi.

- Ertalab turuvdi. Sal mazasi yo'qroq.

- Nima bo'пти?

- Shamollaganga o'xshaydi, "badanim qaqshayapti" deydi. Asal choy ichirib yotqizdim.

- Sen Qamar akani chaqirchi.

Manzura amrni bajarish uchun qo'zg'olganda Asadbek uni to'xtatdi-da, "o'zim chiqa qolaman", deb o'rnidan turdi.

Bu hovli sotib olinib qurilish boshlanayotganida o'zini o'zi ishboshi qilib tayinlagan Kesakpolvon shu qo'shning hovlisiga ham xaridor bo'lgan edi. "Hech bo'lmasa yarmisini soting", degan taklifni Qamariddin "O'g'illar birin-ketin yetilay deb turishibdi.

Ularga uy qursak, hovli katalak bo'lib qoladi", deb unamaganda Kesakpolvonning g'ashi kelgan edi. Oshnasi "shu qo'shningni iniga kirg'izvomasam yurgan ekanman..." deganida Asadbek "Tinch qo'y uni, menga shu hovli ham yetadi", deb qaytargandi.

Kesakpolvon xojasining gapini ikki qilmay, Qamariddinni tinch qo'ydi-yu, biroq, bu yondagi qo'shnini avray-avray avval hovlisining yarmisini sotib oldirdi. Keyinroq "ikki qizingiz bilan hovlida nima qilasiz qiynalib", deb yurib, qolgan yarmini shahar markazidagi to'rt xonali uyga almashtirdi-yu, so'ng ko'ngli orom topdi. Asadbekning "bekor qilding shu ishni", degan gapiga "Sening obro'ying mening obro'yim, sen bilan bir ish qiladigan odam avval uyingga qaraydi. Katalakda o'tirsang birov aftingga boqmaydi", deb javob qaytargan edi.

Kecha Manzura "uyni sotishmoqchimishmi..." deganida Asadbek Kesakpolvonning o'sha paytdagi ahdini esladi. "Bu maraz yana menga yaxshi ko'rinish uchun Qamar akani siquvga oldimikin?" deb o'yladi. O'g'lining fikridan g'ashlanishining ikkinchi sababi shu edi.

Asadbekning qo'shnichilik burchini bajarishi to'y-ma'rakalarga birrov chiqib qo'yishdan iborat edi. Ko'chada ko'rishib qolishgudek bo'lishsa ham asosan salom-alik bilan kifoyalanardi. Asadbekning hovliga kirib kelishi Qamariddin uchun kutilmagan bo'lgani bilan maqsadi ma'lum edi. Darvozaxonaga taqab chol-kampir uchun solingan pastak uyga kirib o'tirishgach, duoyi-fotihadan so'ng Asadbek gapni cho'zib o'tirmay muddaoga o'tib qo'ya qoldi. Bir paytlar hovliga xaridor bo'lgan odam, bugun yo ertaning o'zida sotib oladi, degan ishonchdagi Qamariddin ham chaynalib o'tirmay, niyatini ayta qoldi:

- Shu hovli begona bo'lmasin, o'zingiz oling, - dedi u.

- Mening uyim bor, - dedi Asadbek.

- Men o'g'illaringizning biriga vatan bo'larmikin, devdim.

- Sizning o'g'illaringizga vatan kerakmasmi?

- Keraklikka kerak... qo'l kalta-da, Bek aka.

- Qamar aka, sizga bu ishni birov o'rgatdimi, yo bitta-yarimta zo'r "sotasan", deb zo'rladimi?

- Meni kim zo'rlardi, hayotning o'zi majburlab qo'yarkan.

- Zavodda necha yildan beri ishlaysiz? O'ttiz yil bo'lgandir, a?

- O'ttizingiz nimasi, qirq besh yil bo'ldi. Urush vaqtida o'n to'rt yoshimda boshlaganman ishni. Dastgohga bo'yim yetmasdi, oyog'imning tagiga g'isht qo'yib berishardi.

- Shuncha ishlab qo'yibsiz, uy so'ramaysizmi?

- Vaqtida navbatga turib qo'ymagan ekanman. Omi odamman-da.

- Hozir navbatingiz bormi ishqilib?

- Borlikka bor-ku, lekin ellikning naryog'ida. Bu yil zavod bitta uy quruvdi, navbat yaqinlashib qolarmikin, desam, Rossiyadan ishchilar keladigan ekan, uy o'shalarga berilarmish. Katta o'g'lim ham ishxonasida navbatda turibdi. Tunovinda hisoblasak, navbati o'ttiz yilda kelarkan.

- Ota-bola ikkita uy olsalaringiz masala hal-mi?

Qamariddin Asadbekning maqsadini anglab o'ng'aysizlandi:

- Bek aka, shu joyni olib qo'ya qolganingiz yaxshi edi bizga.

- Menga uy kerakmas, - dedi Asadbek qat'iy tarzda, keyin samimiy ohangda qo'shib qo'ydi: - Menga qo'shni kerak.

- Rahmat, Bek aka, o'zi... sizning oldingizda hijolat edim.

- Nega hijolat bo'lasiz? Siz bilan bizning oramizda gap-so'z bo'lishi mumkinmas.

- O'rtanchamni yaxshi somsaxonaga joylab qo'yuvdingiz. Tirikchilik tuppa-tuzik o'tib turuvdi. Bola tushmagurning somsapazlikka sirayam toqati yo'q-da. Mendan bemaslahat avtobazaga borib ishga joylashib olibdi. Bir shalaq aravani berib qo'yishgan, bir kun yursa o'n kun qora moyga belanib tuzatadi. Shunda ham shashtidan qaytmayapti. Juda o'jar-da.

- Karate bilan shug'ullanadigani shu bolamidi? Tashlab yuborgandir?

- Be, qayoqda! Karate degani uning joni-ku! Ikkita bolali bo'lding, qo'y endi, desam ham "otammisan sen, kimga gapiryapsan" demaydi.

- Shu o'g'lingizni menga bering, menda ishlasin.

Bu taklif Qamariddin uchun ham kutilmagan, ham yoqimsiz bo'ldi. Shu sababli hamsuhbatiga bir oz tikilib, darrov javob qaytarmadi, so'ng:

- Qanaqa bo'larkin... avtobazasiga ancha o'rganib qoluvdi, xo'jayinlari "yangi moshin kelsa, sen olasan", deb va'da qilishibdi...

Asadbek bu mujmal gapning asosida qanday xavotir yashiringanini fahmlab, afsus bilan kulimsirab qo'ydi:

- Qamar aka, shu gapingizga qoyil qolmadim. Necha yillik qo'shnimiz-u, lekin siz ham boshqalarga o'xshab har xil mish-mishlarga ishonasiz. Xuddi men o'g'lingizning qo'lga bolta berib jallodga aylantirib qo'yadiganday qo'rqasiz-a?

- Unaqa emas, Bek aka, sizni hurmat qilaman.

- Hurmat qilasiz-u, lekin qo'rqasiz. Sizga aytmagandirman, o'zingiz odamlardan eshitgandirsiz balki, men bolaligidan boshlab qimorning xadisini olganman. Gapning dangalini, naqdini, halolini, xullas, o'g'il bolasini yoqtiraman. Ilgari ham bolalaringizni bering, deganimda mijg'ovlik qiluvdingiz. Men pul topishni bilaman. Agar xohlasangiz o'g'lingizga kooperativ taksildan bittasini berib qo'yay, istasangiz uzoqqa qatnaydigan KamAZlar bor.

- Bek aka, uzoqning ishi qiyin. Borib kelguncha xavotirdan yorilib ketarman.

- Unda o'zinning moshinamni haydaydi. Doim ko'z oldingizda bo'ladi. O'ylab ko'ring, ko'nglingizda ozgina gumonmi, xiralikmi bo'lsa - men taklif qilmadim, siz eshitmadingiz. Orada ginalik yo'q. Men "uyni sotmang", deb chiqdim, siz shunga ko'ndingiz - boshqa gap-so'zimiz yo'q.

Asadbek shunday degach, o'rnidan turdi.

Ko'chaga qadar kuzatib chiqqan qo'shnisini taomilga ko'ra uyiga taklif qildi. Qamariddin bu lutfga "Xudo xohlasa to'ylarda chiqarmiz", deb yaxshi niyat bilan javob qildi.

Erining hovliga kirib kelayotganini ko'rgan Manzura oshxonadan chiqdi-da, "Haydar aka kelganlar", deb mehmonxona tomonga qarab qo'ydi. Asadbek Kesakpolvonning bugun albatta kelishini bilardi. Shu bois xotini aytgan yangilikdan ajablanmadi. Eri bilan Haydar akasi orasida qanday gap o'tganidan, oxiri ikkovidan birining yoki ikkovining o'limi bilan yakunlanuvchi yo'lga qadam qo'yanlaridan bexabar Manzura Kesakpolvonning kirib kelishida g'ayri tabiiy holatni sezmedi, uning qaymoq, issiq non ko'tarib kirib kelishini odatdagi tashriflardan deb bilgani sababli eriga aytgan xabarida taajjub ohangi yo'q edi.

Mehmonxonadan chiqib kelayotgan Mushtariyga ko'zi tushgan Asadbek xotiniga "kelining nega kirdi u yoqqa?" degan ma'noda savol nazari bilan qaradi.

- Choyini olib kira qoling, devdim, - dedi Manzura.

- Bu uyda erkak zoti yo'qmi, xizmat qiladigan?

Manzura "Samadjonga o'zingiz ish buyurdingiz, Hamidjonning tobi yo'qligini aytdim-ku", deb o'zini oqlashga jur'at qilolmay, eriga mo'ltillaganicha qarab turaverdi. U erining so'kib berishini kutgan edi. Mushtariy yaqin kelib qolgani uchun Asadbek xotini siquvga olmadi. Keliniga:

- Qizim, bizda kelin begon erkak o'tirgan uyga kirmaydi. Mehmonga atalgan narsani shunday ostonaga qo'yib sekin ovoz beradi. To'g'ri aytyapmanmi, onasi, sen shunaqa qilarding, a?

- Ha, begonalarga shunaqa qilinadi. Haydar aka amaki qatori bo'lganlari uchun...

Erinnig avzoyi birdaniga o'zgarganini ko'rgan Manzuraning gapi og'zida qoldi. Asadbek "Bularga amaki bo'ladigan ukam o'lib ketgan", deb to'ng'illamoqchi edi-yu, kelin huzurida noqulay ahvol yuzaga kelishi mumkinligini fahmlab, indamay qo'ya qoldi.

Kesakpolvon derazaning o'ng tomonida, har doim o'tiradigan joyida yonboshlaganicha qaymoqxo'rlikni boshlab yuborgan edi. Kosadagi qaymoqqa botirilgan non bo'laklarini choy qoshiqda bittadan olishga qanoat qilmay beminnat barmoqlarini ishga solib qo'ya qolgandi. Asadbek ostonada paydo bo'lishi bilan Kesakpolvon qaymoq yuqi barmoqlarini yalab o'rnidan turdi-da, ko'rishmoq uchun bilagini tutdi. Asadbek kayfiyati durust bo'lsa, Kesakpolvonning bu qiligi e'tiborisiz qolar, bir nimadan g'ashlanib, yoki achchiqlanib turgan bo'lsa, "Qo'lingni artsang o'lib qolasanmi", "Burninggacha qaymoq chaplabsan-a, buncha isqirt-san", "Kuchuk bolaga o'xshab chappillataverma" kabi zaharli tanbehlarni eshitardi. Eshitardi-yu, "qaymoqxo'rlikning asl mazasi shunda-da", deb o'z bilganidan qolmas edi.

Kesakpolvonning barmoqlarini yalab, ko'rishmoq uchun bilagini tutishi Asadbek uchun yangilik emasdi. Ilgarilari buni befarosatlik ramzi sifatida qabul qilgan bo'lsa, hozir mensimaslikning bir ko'rinishi deb bilib g'ashlandi. Qandaydir ovoz (balki shayton alayhila'nadir) "zaharli so'zlaringni sanchib-sanchib olsang-chi, indamay qo'yaverasanmi", dedi. Boshqa ovoz esa (balki Yaratganning farishtalaridir) "Sen endi bu bilan o'chakishma, sir berma, o'zingni bir pog'ona past ol, kam bo'lmaysan. Shunday qilki, uni g'aflat bossin..." deb shashtidan qaytardi, ko'ngil g'ashligini sezdirmedi.

Kesakpolvon go'yo qaymoqxo'rlik bilan band bo'lsa-da, oshnasining ko'z qarashlaridan, so'zlaridan bir nimani ilg'ab olishni istardi. Ayni choqda kecha boloxonadagi yigitlarnig qo'ng'irog'idan keyin uyg'ongan navbatdagi talvasasini oshnasiga sezdirmaslikka tirishardi. Faqat o'zigagina ma'lum o'tda qovrilayotgan Kesakpolvon choydan bir-ikki xo'plab xo'rillatib ichdi-da, oshnasidan hol so'ragan bo'ldi:

- Qayoqda yuribsan, birga qaymoqxo'rlik qilarmiz devdim.

- Shunaqa niyati bor odam ertaroq keladi, - dedi Asadbek unga javoban.

- Vaqtli kelmoqchiydim, - Kesakpolvon shunday deb og'zini qaymoqli nonga to'ldirdi-da, kosani Asadbek tomonga salgina surib "Ol, ye" deb manzirat qildi. Keyin luqmasini chala-chulpa yutib izoh berdi: - Bugun uyqudan kechroq tursang kerak, deb o'ylabman.

- Kun yoyilguncha biqsib yotganimni ko'rganmiding?- dedi Asadbek zardali ohangda.

- Restorandan keyin boshing og'rib yotgandirsan, debman-da, - Kesakpolvon "qoyilmisan" deganday ayyorona kulimsirab qo'ydi. Boshqa odam bo'lganida balki "Ie, shundan ham xabar topdingmi!" deb ajablangan bo'lardi. Asadbek esa bu gapni e'tiborsizlik bilan tingladi.

Muovinning restoran xo'jayinini topib noxush voqeadan xabardor qilishi, uning esa yarim kechadami yoki erta tongdami Kesakpolvonga uchrab, "Bek akalari huzurida uzrli bo'lib qolganlari"ni aytmog'ini Asadbek hisobga olib qo'ygandi.

Kesakpolvonning bugun albatta kelishiga ishonchi borligining birinchi sababi shu edi. Ikkinchi sababi esa, garchi boloxonadagi yigitlar "Ertalab Haydar akalaringga uchrashlaring, bundan bu yog'iga bajardigan ishlarini aytadi", degan amrni olsalar-da, ertani kutib o'tirmay o'sha zahotiyuq akalaringa sim qoqib, "uydan chiqlaringu Bek akalaringga sezdirmay ko'chada poylalarini", degan buyruqni olishlari aniqligi edi.

Asadbek kechqurun restorandan qaytganida avval boloxona derzasiga boqdi: hamisha yonib turuvchi chiroqning o'chirilgani

yigitlarning yo'qligidan darak edi. Shunday bo'lishini o'zi xohlagan bo'lsa-da, yuqoridagi chiroqning o'chishi davru davroni, shuhrati mash'alasining so'nishidan darak berganday yuragi bir uvishdi. Ayni nafasda muyulishda ikki kishining qorasini ko'rib, Kesakpolvondan amr bo'lgani, oshnasining ertalab yetib kelajagini angladi.

- Bo'tavoy qashqani pichoqsiz so'yib kelibsanku, - dedi Kesakpolvon, dasturxonga tomgan qaymoqni jimjilog'i bilan yalab.

- Qashqang kim? - deb so'radi Asadbek.

- Tanimaysanmi? - Kesakpolvon "rostdanam tanimaysanmi yo meni laqillatmoqchimisan?" deganday unga sinovchan boqdi. Hatto lablari bir pas chaplashdan to'xtadi.

- Restoranning xo'jayinini tanimaysanmi? Mahmud oraga tushib qo'ydiruvdi-ku?

- Esimda yo'q... nima, oldingga emaklab bordimi?

- Emaklaydigan odamni uchib boradigan qilib qo'yibsan-ku. Yomon ezibsan bola paqirni. Agar ovutib qo'ymasam unga ishton chidamay qolardi.

Kesakpolvon shunday deb kuldi, oshnasidan "nima qilibmanki, bunchalar ezilsa", degan mazmunda gap kutdi. Asadbek esa oshnasining gapini uqmaganday javob qaytarmadi.

Uzoq yillar mobaynida oralarida sir bo'lmagan, bir-birini do'st deb bilgan, qilingan gunohlarga teng sherik hisoblanmish bu ikki odamning o'zga-o'zga olamga chekinib o'tirishi ajabtovur edi. Sharaflari hadisda aytilmish ekanki, "birovga haddan ziyod ishonch bilan sirdosh do'st tutinmangki, vaqti kelib u dushmanga aylanishi ehtimoli bordir, dushman hisoblanmish kishi bilan haddan ziyod yovlashmangkim, vaqti kelib u sizga do'st bo'lib qolar..."

Dushmanga aylanish alhol ehtimol emas, haqiqatga aylandi. Bu haqiqatni ikkovi ham yaxshi biladi. Ammo bir-biriga sir boy bermaydi. Dushmanliklarini, bir-birlaridan xavotirlari mavjudligini gap-so'zlari oshkor qilib qo'ymasligi uchun tillariga ehtiyot bo'ladilar. Kesakpolvonning xoinligiga shak-shubhasi qolmagan Asadbekning hukmi tayin, faqat ijro uslubi va vaqti aniq emasdi.

Aslida Asadbek uchun uning izini quritish murakkab muammo emasdi. Yo bittagina o'q bilan, yo yarim quloq chilvirimi yo bigizmi, yoki uch-to'rt tomchi zahar bilan bu masalani yechishi mumkin, faqat yigitlardan biriga ishora qilib qo'yisa kifoya:

Kesakpolvon Xumkallaning taqdiriga sherik bo'lib ketaverardi. Lekin qaymoq yuqi barmoqlarini yalayotgan Kesakpolvonning taqdiri faqat Asadbekning hukmiga emas, Xongireyning marhamatiga ham bog'liq edi. Nas-roniylarning ta'biri bilan aytilganda,

Xongirey - cho'qintirgan ota - tutingan o'g'lini o'lim changaliga osongina topshirib qo'ymasligini Asadbek yaxshi bilardi. O'rtada o'zining emas, farzandlarining taqdiri garovda ekani uni har qanday ochiq hamladan tutib turardi. U "tutingan o'g'il"ning "cho'qintirgan ota" qo'lidan o'lim topishini istardi. Buning uchun esa fursat kerak. Ana shu fursat ichida barmoqlarini yalab, chapillatib chaynab g'ashiga tegish nima ekan, yelkasiga chiqib olib, tahorat ushatib yuborsa ham chidaydi. Boshqa iloji yo'q. Oshnasining payt poylayotganini sezib yurgan Kesakpolvon Asadbekning sodiq yigitlaridan hadiksirardi-yu, zarbaning Moskva tomondan kelajagini taxmin ham qilmasdi.

Kosa bo'shab, qaymoq yuqlari barmoqlar vositasida yalangach, choy quyilib, xo'rillatib ichildi-yu, bir tomonning nafs o'rom oldi, ikkinchi tomonning esa ko'ngli aynidi. Kesakpolvon barmoqlari, so'ng labini sochiqqa artgach, yon cho'ntagidan pul chiqarib Asadbekka uzatdi. Asadbek pulga qo'l uzatmadi, "nima bu?" deb so'ramadi ham.

- Restorandagi ziyofatning haqqini tashlab ketgan ekansan, - deb izoh berdi Kesakpolvon, pulni dasturxon ustiga qo'yib, so'ng yonida turgan gazetaga o'rog'lik taxlamni ochib bir dasta pulni ko'rsatdi: - Bunisi suyunchi. Anchadan beri bu restoranga kirmay yurib birdan borib qolganingga quvonib ketishibdi. Sening nomingdan ularni o'zim kechirib qo'ya qol- dim, - Kesakpolvon bu pullarni ham dasturxon ustiga qo'yib, tepasiga sochiq tashladi. - Bugun ikkalamizni ziyofatga chaqirishyapti. Sasigan kotletni bergan befarosatning shkalat qizi bor ekan, senga ilinib turishibdi, bir tabarruk qilib berarkansan.

Kesakpolvonning "sasigan kotlet"ni tilga olishi "mensiz yursang kuning shunaqa sassiq taomlarga qoladi", degan ma'noda jaranglab, Asadbekning izzat-nafsiga tegdi. Indamay o'tiraverish o'ziga ham malol kelib:

- Qizi shkalat ekanmi? - deb so'radi.

- Shkalatki, u yoq bu yog'i yo'q, - deb ta'rif berdi Kesakpolvon.

- O'zing tabarruk qilib bergandirsan?

- Qo'ysang-chi, men senga shilta narsani ilinamanmi? Hali soat oltida o'zim kelib olib ketaman. Sen o'zingni u yoq bu yoqqa tashlab, noz qilma. Bitta do'xtir aytdi: uzoq yashayman degan odam onasi o'pmagan marjalar bilan muomala qilib turishi kerak ekan. Men sening yuzga kirishingni istayman, oshnam.

- O'zing boraver, mening ishlarim bor, - Asadbek bu haqda gaplashishni istamaganini ma'lum qilish maqsadida butunlay boshqa mavzuga ko'chdi: - Idorabop joy tanladingmi? Kechagi kun xonamizga kiruvdim, meni yam yutvoray deyapti, Mahmudning o'rni bilinib turibdi.

- Joy qidirayman, markazdan ko'ngilga yoqadigani chiqmayapti.

- Markazga yopishaverma, chetroqdan bo'lgani tuzuk.

- Bir-ikkita joyni ko'z ostiga olib qo'yuvdim, bir borib ko'rsang bo'larmidi?

"Bu ham bir o'yin-da. Menga ko'rsatasan-u, o'z bilganingni qilasan. Menga ma'qul joyga ikki dunyoda kelmayman. Men orqandan ergashib yurib, laqillab qolaveraman. Sen esa men bilan yaqinligingni o'zingcha isbot qilgan bo'lasan, a?" Asadbek shunday deb o'yladi-yu, ammo tili boshqa gapni aytdi:

- Yaxshi. Avval so'rab-surishtirib bir qarorga kelavergin-chi... Endi senga maslahatim: bir gap bo'lsa oson qutulib ketish yo'lini ham hisobga ol. Bu idoramizda hisobini olmagan edik, qopqonga tushgandek o'tirardik. Zamon bizga tinch edi, bilinmadi, xavotirimiz yo'q ham edi. Avvalo Xudo asrasin-u, lekin ehtiyotini o'ylab qo'y.

Bunday jo'yali maslahatni ayamay aytishiga asosiy sabab: oyog'i ostidagi tikonni ko'rmay qadam bosuvchi sobiq a'yonini hukumat ta'qibidan asrash edi. Agar Kesakpolvon nodonlik qilib shu tikonni bossa, hukumat tuzog'iga ilinsa, Xongirey "Ha, o'zi ahmoq ekan", deb qo'ymaydi, aksincha Asadbekdan ko'radi. Fursatdan foydalangan Asadbek bu maslahati bilan yana nishonga urdi: mehribon do'st libosini hali yechmaganini, unga nisbatan dushmanligi yo'qligini bildirib qo'yimoqchi edi. Kesakpolvon maslahatni sobiq xo'jasi istagan tarzda qabul qilib, iyib ketdi:

- Bu gapingda jon bor, - dedi u. - O'rni kelib qoldi, endi yana bitta maslahating kerak Mahmudning bollariga javob berib yuborsammikin? Bu yoqda Hosilning bollari ham laqillab yurishibdi. Shunga nima deysan?

Asadbek sobiq a'yoniga sinovchan tikildi: "Ularga qo'shib menga sodiq yigitlarning ham dumlarini tugarsan?" dedi uning ko'zlari. Kishining ko'ziga qarab dilidagini bilib olish qobiliyatidan mahrum Kesakpolvon "savolim kutilmagan bo'ldi, oshnamni qiynab qo'ydi", deb o'yladi.

- Dushmanlaring kammi, yana ko'paytirmoqchimisani? - dedi Asadbek undan ko'z uzmay.

- Nega unday deyapsan?

- Bollarni qo'yib yuborsang, keyin ular nima qilishadi? Bitta zo'rrog'i, farosatlirog'i chiqib qolganlarni atrofiga to'plasa-chi? Hosilboyvachchani o'rniga yana o'ntasi paydo bo'ladi. Keyin bu yog'i urchib ketaveradi.

- Sen hamma narsadan cho'chiyverma. Hosildaqasidan mingtasi menga ro'para kelsin, jig'ini ezib, dabba qilib qo'yarman, - Kesakpolvon shunday deb o'rnidan turdi.

- Katta ketma, - Asadbek boshqa gap aytmay, uni kuzatish maqsadida o'rnidan turgan damda hovlida Jalilning ovozi eshitildi.

- Akaxon keldilar-ku,- dedi Kesakpolvon piching bilan. So'ng bir narsani eslaganday ostonada to'xtadi:- Ha, aytmoqchi, yigitlarga bir nima debsanmi?

Asadbek Kesakpolvonning shu ondagi ustaligiga tan berib, jilmaydi:

- Meni bo'ri yermidi... - Bu javob Kesakpolvonni qoniqtirmay, ensasini qotirdi, shu sababli Asadbek Manzuraga aytgan gapini qaytardi: - Kelinlik uyda tepadan baqrayib turishlari menga yoqmayapti. Sen bilan meni Xudo asrayman, desa shu poyloqchilarsiz ham asraydi. Xudoning joniga tekkan bo'lsak, atrofimizni ikki ming qo'riqchi bilan o'rasak ham azroil jonimizni sug'urib olaveradi.

- Xudoning joniga tegmaslik uchun odam o'zini ehtiyot qilishi kerak, - tiliga kelib qolgan bu falsafasidan Kesakpolvonning o'zi ham mamnun bo'lib boshini g'oz ko'targanicha ayvonga chiqdi-da, gapini davom etdi: - Bu bahonang o'tmaydi oshna, ko'changga bitta uycha qurdirib poylataman. Dod desang ham, faryod desang ham shu, oshnagon. Ildizimiz bittaligini unutayotganga o'xshaysan. Bilib qo'y: sening tinchliging - mening tinchligim, sening obro'ying - mening obro'yim.

Jalil ayvon zinasidan ko'tarilayotgani uchun Kesakpolvon gapini tugatib, unga jilmayib qaradi:

- Akaxon, qaynonasi suygan odamsiz-da, sal vaqtliroq kelganingizda billalashib qaymoqxo'rlik qilardik. - Kesakpolvon shunday deb Jalilga qo'l uzatdi. Jalil noxushlik bilan ko'risha turib:

- Sen bilan bir-ikki marta hamtovoq bo'luvdimmi? - deb to'ng'illab qo'ydi.

- Formadasiz akam, formadasiz, bitta chaqib olmasangiz ko'ngil tinchimaydi, a? - dedi Kesakpolvon o'zini hushchaqchaq tutishga intilib, keyin Asadbekka o'girildi: - bo'ldi, kuzatma, shu yerda xayrlashamiz.

U ko'chaga chiqib ketguncha ikkovlari ham izidan qarab turdilar.

- Uyingda pashshaxo'rda bo'lmasin, devdim-ku, aytmovmiding? - dedi Jalil uning qorasi o'chgach.

- Men ham senga "bu bilan o'chakishma, sassiq gaplaringni yig'ishtir", devdim shekilli? - Asadbek o'rtog'ining tanbehiga tanbeh bilan javob berib, uni ichkariga boshladi. Jalilning dasturxon ustidagi pulga qarab qo'yganini sezib taxlamni olib ko'rpacha ostiga qo'ydi.

- Tinchlikmi o'zi, nega sening obro'ying uning obro'yi bo'lib qoldi? - dedi Jalil to'rga chiqib joylashgach. Asadbek javob o'rniga "qo'yaver uni", deganday jilmayib qo'ya qoldi. Manzura kirib dasturxon ustini sarishta qilib chiqib ketgach, Jalilning donoligi tutib gap boshladi:

- Bitta shaharda ikkita imom-domla bo'lgan ekan It bilan mushuk murosa qilsa qilarkanki, bular ittifoq bo'la olishmas ekanlar. Ulardan bittasi senga o'xshagan marjavozi ekan. O'shanisi bir kech o'ynashi bilan qo'lga tushib, zindonga solinibdi. Bundan xabar topgan ikkinchi imom-domla uning xotiniga borib voqeani tushuntiribdi. Oh-voh qilgan xotinni tinchitib, zindonga boshlab kelibdi. Zindonbonning jig'ildonini moylab, ovqat berish bahonasida xotinni erining yoniga kiritibdi, o'ynash esa xotinning chodiriga o'ralib zindondan chiqibdi. Ertasiga ertalab marjaboz imomni qozining oldiga olib kelishibdi. Qozi uni toshbo'ron qilishga hukm qilaman, deb turganida ikkinchi imom "Qozi pochcha, odam o'z shar'iy xotini bilan qo'shilsa ham zino hisoblanadimi, shunga jazo o'limmi?" debdi. Qozi xotinni chaqirtirib qarasaki, imomning gapi to'g'ri. U mirshablarni so'kib, urishibdi, marjabozni esa ozod qilibdi. Shunda marjaboz xaloskoridan:

- Meni ko'rarga ko'zing yo'q edi, nega qutqarding? O'lib ketsam o'zingga yaxshi emasmi? - deb so'rabdi.

O'shanda xalokori:

- Sen ham imomsan, men ham. Agar sening buzuqliging isbotini topsa, odamlar orasida "imomlarning hammasi ham shunaqa", degan tushuncha tarqaladi. Men sening hayotingni emas, o'zimming obro'yimni saqlab qoldim, - degan ekan. Shunga o'xshab kessaging obro'yini senga yuklayaptimi?

- Be, unda obro' degan narsa bormi o'zi?

- Bo'пти, tilimni qichitma, qo'y o'sha so'xtasi sovug'ingni. Bo'ladigan gapingni gapir, nega chaqirtirding, tushingga kirdimmi?

- Tushimga kirsang qo'rqqanimdan lablarimga uchuq toshardi. Aka bo'lib o'zing maslahatga kelmasang, chaqirtiraman-da. Mening to'yimga kim bosh bo'lishi kerak?

«Hali men to'yboshimanmi? Tuzuk, odam qatoriga qo'shilib qolibman-da, a? Tur, xotiningni chaqir.

- Avval o'zimiz maslahatni pishirib olaylik.

- Maslahatni Manzura bilan birga pishiramiz. Sen ikkita o'g'il tug'dirib qo'ydim, deb boyvachcha bo'lib kerilib yurgansan.

O'g'illaringni Manzura odam qildi. Mana endi to'y uning ko'ngliga qarab bo'ladi. Chaqir. Gapimga ko'nmasang, ana, kessagingni to'yboshi qilib tayinlaginu o'shaning bilan maslahatni pishiraver.

- Obbo... chumak ari ham senchalik jizzillatmay-di,- Asadbek shunday deb tobelik bilan o'rnidan turdi. O'tirgan yerida "Onasi!" deb baqirib chaqirmay o'rnidan turganini ko'rgan Jalil "suyak-suyagiga qadaladigan qilib gapiribman-da", deb o'zidan o'zi quvondi.

Maslahat deganlari uncha cho'zilmadi. Jalil Manzuraga "To'y sen istagancha bo'ladi", degan edi, u "adamiz nima desalar shu", dedi-yu, vakolatini eriga opa-osongina topshirib qo'ya qoldi. Shundan keyin to'yning qay tartibda o'tishi lozimligini Jalil erinmay bayon qildi, Asadbek esa siqilmay, sabr bilan tingladi. Jalilning maslahatlari o'zining qarichiga mos edi. Uning nasihati qarindoshlari-yu, yor-do'stlari yig'ilganda sanog'i yuztadan oshmaydigan xonadonga to'g'ri kelardi. Asadbekning o'ttiz, nari borsa qirq kilo guruch damlab, elga osh tortish, to'yni katta restoranlarda emas, shu hovlida o'tqazishi lozimligi kulgili hol bo'lsa-da, Asadbek kulmadi, oshnasidan ranjimadi ham. Nasihatlar poyoniga yetgach, to'y kuni belgilandi.

Maslahat majlisi "nasihatlarni tinglayvergin-u, bilganingdan qolma" degan yashirin shior ostida o'tdi. "Oshnamga ancha nasihat qildim, u qulog'iga oldi", degan to'xtamga kelgan Jalil esa uyiga mamnun qaytdi.

XVI bob

I

Birovlar taqdir yozug'iga ishonishadi. Boshqa birovlar esa "Bo'lmagan gap!" deb qo'l siltab qo'yishadi. Kimdir taqdiridan noliydi,

yana kimdir tobora boyib borishini taqdiridan deb biladi, "peshonaga yozilgan ekan, to o'lgunimcha shunday farog'atda yashayman", deb ishonadi. Bulardan tashqari yana shunday toifa borki, shoir: "Yo Rab, loyimni-ku qorgan o'zingsan, o'rish-arqog'imni o'rgan o'zingsan, yomonmanmi-yaxshi, men qandoq qilay, taqdir manglayini bergan o'zingsan", deb aytganiday barcha gunohlarini, yomonliklarini, zulmlarini, fasodlarini taqdirga to'nkab qo'ya qoladi.

Eron gilamlari bilan bezatilgan keng xonada sigaret tutatib, navbatdagi zulm rejasini tuzib o'tirgan uch kishi ana shu toifadan hisoblanadi.

Bular o'zlariga o'xshash minglab, balki undan-da ko'p inson bolalari kabi bilmaydilarki, taqdir yozug'idagi tug'ilmoq va o'lmoqqa doir muammolarni inson hal etmoqqa qodir emas, ammo halol yoki harom yashamoq uning izmidadir. Yaratgan tug'ilmish inson bolasining taqdirida ikki yo'lni belgilab berdi: biri - Rahmon, yana biri shayton yo'li. Bu ikki yo'lni bir-biridan farqlamoq uchun unga zehn, aql, idrok, fahm-farosat kabi fazilatlar ham berdi. Ayni choqda har ikkala yo'lning oxiri nimalardan iborat ekanini ham ma'lum qilib qo'ydi. Odam bolasining taqdiriga faqat buzuqlik, faqat zolimlik, faqat va faqat fosiqlik yozib qo'yilsa-da, shafqat, mehr-muruvvat, umuman yaxshilik ko'chalari esa tamoman berkitilib tashlanishi mumkinmi? U holda banda mahshar kuni hisob-ki tob qilinyotganda "menga to'g'rilik yo'lini tanlash imkoniyati berilmagandi, shayton yo'lidan yurmakdan o'zga choram yo'q edi", desa-chi?

Eron gilamlari bilan bezatilgan keng xonada sigaret tutatib, navbatdagi zulm rejasini tuzib o'tirgan bu uch kishining shunday demog'i tayin. To'g'ri, ular hozir, ertaga, undan keyin ham - to jonlari chiqquniga qadar mahshar kunida hisob bermoqliklari shart ekanini o'ylamaydilar, unga tayyorgarlik ham ko'rmaydilar.

Bu uch odamni ayni damda bir maqsad qovushtirib turgan bo'lsa-da, uchavi uch olam edi. To'plagan boyliklari umrlarining oxiriga qadar yetib-ortgani kabi to'plagan gunohlari ham do'zax o'tida abadiy kuymoq uchun yetib ortadi. Iblis ularning taqdir iplarini bir-biriga tugib, shu xonada uchrashtirdi.

Bir buzuq ayol faxsh yo'lidan qaytmoqqa niyat qilibdi. Ammo nafs qurg'urning "So'nggi marta safarga chiqib, ayshingni surib qol, tavbangni keyinroq qilaverasan", degan maslahatiga kirib dengiz sayohatiga chiqibdi. Ittifoqo, kema falokatga uchrab, cho'ka boshlabdi. Shunda fohisha tavba qilib debdiki: "Ey Xudoyim, to'g'ri, gunohim ko'p, lekin bitta meni jazolayman, deb shuncha odamni suvga cho'ktirasanmi?" Uning nolalariga javoban: "Ey gunohkor banda, sen "bular mening kasrimga qolishdi", deb kuyinma, bu kemaga xuddi senga o'xshaganlar to'plangan", degan ovoz kelgan ekan...

Bu uch odam ham shunday. Ularning hayot kemalari allaqachon falokatga uchrab cho'ka boshlagan, ammo g'ofillar sezmaydilar. Fohishaga-ku, insof kirib, tavba qilibdi, ammo bularning qotgan tillariga tavba kalimasi o'limdan bo'sa olgunlariga qadar kelmas... Uch odamning biri - Kesakpolvon. U Asadbeknikidan chiqib, mashinasini qozixonona tomon burdi. (Qozini ko'rib Asadbek g'ashlanmasin, degan fikrda uni choyxonada qoldirib, mashinani o'zi haydab kelgan edi.)

Qozining ichkarida emas, choyxonaning panjarali darvozasi yonida turishi Kesakpolvonni sergaklantirdi. "Bir gap bo'lganov" degan fikrda mashinadan tushmay o'tiraverdi. Qozi ildam yaqinlashib, "Nima gap?" degan savolni kutmay hisob berdi:

- Selim degan odamdan xabar keldi. Maskovlik mehmon bilan kutishayotganmish.

- Maskovlik? - "Xongireymikin?" - Kesakpolvon xayoliga kelgan gumonini haqiqatga aylanishini istab: - Kim ekan? - deb so'radi. - Otini aytmadi.

- Otini aytmadi, deb og'zingga pashsha qo'ndirib o'tiraver, - Kesakpolvon so'kinib, qozi uzatgan bir parcha qog'ozga ko'z tashladi.

Qog'oz parchasiga qing'ir-qiyshiq xarflar bilan bir uyning manzili yozilgan edi. "Mehmonxonada turibman, devdi, bunisi qanaqa uy bo'ldi?" Kesakpolvon shu xayol bilan eshikni yopmoqchi bo'lganida Qozi xushxabar aytdi:

- Bolalar do'xtirni topishibdi. Siz aytganday tuxum bosib o'tirgan ekan, tuxumini quritib qo'ya qolishibdi. Xumkalla bilan achom-achom qilib yotishibdi. Kecha kechqurun axlatxonadagi itlarning bazmi bo'lgan, - Qozi shunday deb suyunchi ilinjida tirjayib qo'ydi. Kesakpolvon bir nafas o'ylandi-da, bosh chayqadi:

- Bekor o'ldiribsanlar, bizga xalaqit bermas edi.

Qozi "o'zingiz buyurgan edingiz", demadi. Yuzidagi sovuq kulgi yo'qolib, "aybdorman" deganday bo'ynini qisdi.

Kesakpolvon qog'oz parchasiga yozilgan manzildagi uyni qiynalmay topdi. Tashqi ko'rinishi diqqatni tortmaydigan bu uyda kim yashashini o'zicha taxmin qilib "Selimning shotiri tursa kerak", degan to'xtamga keldi. Ichkaridagi hashamni ko'rgach esa fikridan qayt-di. U manzilga yetib kelgunicha ham "Mehmon - Xongireydir", degan umidda edi. Nazarida Xongireyning keluvi uning obro'-martabasini ancha yuqori ko'tarib qo'yuvu mumkin edi.

Hatto Kesakpolvonning xushini o'g'irlaydigan tarz-da shohona bezatilgan keng xonada Selim bilan Mamatbey qahva ichib o'tirishardi. Kutgani, umid qilgani Xongirey o'rniga Mamatbeyni ko'rgan Kesakpolvonning xafsalasi pir bo'ldi.

- O'-o', jan qardash, yo'llaringga ko'z tikib, ko'zlarimiz to'rt emas, to'rt yuz bo'lmish. Omonmisan, qardosh, qaylarda yuribsan?

- Bek bilan choyxo'rlik qiluvdik, - dedi Kesakpolvon gapni aylantirmay.

- Asadbek bilanmi? - deb ajabladi Selim.

- Men bitta bekni bilaman, - dedi Kesakpolvon.

- Oh, go'zal, g'oyat go'zal, - dedi Mamatbey kulimsirab. - Bekning ahvol-ruhiyasi nechukdir? O'g'li sog'-mi?

- Hammasi soppa-sog', - Kesakpolvon Mamatbeyning bu savolidan ajablansa-da, "Nega o'g'ilning sog'-lig'i bilan qiziqib qolding?" deb so'ramadi.

- Asadbek bilan uzilishib ketmadilaringmi? - deb so'radi Selim.

- Nega uzilishamiz? Hamma ish oppa-oson hal bo'ldi. Xongirey oshni yaxshi pishirib yuborgan ekan. Bekning o'zi suzib berdi. -

Selimning xo'jalarcha savolga tutishi yoqmagani tufayli Kesakpolvon Mamatbeyga qarab gapirdi. Asadbek bilan bo'lgan savdoning bayonini eshitgan Mamatbey ayyorona kulimsiradi.

- Sening o'q ilonni unutmog'ing mutlaq lozim emas, - dedi u. - Bek sendan ham mendan ham ayyor. Uning jon bermog'i mushkul.

- Ayyorlikka ayyor, - dedi Kesakpolvon, - u meni ahmoq qilaman, deb poyloqchilariga javob berib yuboribdi. Men esam uning ro'parasidagi uyni sotib olib, poyloqchi qo'yaman. U shoxida yursa, men bargida yuraman. Oshiq tepib, yutqizib, mishig'ini oqizib yurganida uni men odam qilganman. Bu yog'idan xotirjam bo'lavering.

- Xongireyning senga muhabbati juda yuksakdir. Borliq yumushlaringni shunga yarasha qilaver, - dedi Mamatbey unga sigaret uzatib. Selim esa yoqqichni yoqib tutdi. Bu marhamatdan iyigan Kesakpolvon oromkursiga yastandi. Uning bu qiligi Mamatbeyga malol kelib, Selim bilan ko'z urishtirib oldi.

- Bugun seni ancha qidirdik. Bundan bu yog'iga qaerdaligingni aniq bilib turishimiz kerak. Bizning ishimizda bir daqiqa ham

joningni yo nari, yo beri qilib qo'yishi mumkin.

Bu tanbeh Kesakpolvonning qonini qaynatdi.

Asadbek ba'zan og'ir gap qilganida u jirillab berardi, xojasi bunga javoban yana zahrini sochar yoki indamay qo'ya qolardi, uning erkalgini ko'tarardi. Kechagina Hosilboyvachchani ko'rganida dumini qisib yuruvchi, endi esa Xongireydan vakolat olib o'zini xo'jayin hisoblayotgan Selim ham, Xongirey nomidan ish ko'ruvchi Mamatbey ham uning erkalgini ko'tarmasligi aniq. "Ikkovi ham mikrofondga yopishib chiranuvchi ovozi yo'q ashulachiga o'xshaydi. Mikrofonini tortib olsang, bu ashulachining bahosi sariq chaqa. Bularning qo'lidagi ko'zir Xongirey. Ertaga ko'zirdan ajralishsa mikrofondashulachining o'zi bo'la qolishadi. Bu xaromilar bilan o'shanda gaplashaman." - Kesakpolvon shu qarorga kelib, tobelik libosida "xo'p" dedi.

- Xongirey bizga muhim topshiriq berdi. Krasnoyadagi xaridorlarimizning ishtaholari yaxshi. Lekin ularning so'ragan narsalarini darrov yuborib bo'lmaydi. Avval ozrog'ini yuborish kerak. Kurerlikka yaraydigan ishonchli odam bormi?

Kesakpolvon o'ylab o'tirmay "bor" deb javob berdi. Bular uchun eng ishonchli odam uning nazarida Jamshid edi. Bular balki Jamshidni o'zlaricha belgilab qo'yib, sinash maqsadida so'rashayotgandir? Agar shunday bo'lsa, Jamshidning yolg'iz o'zini yubormaydi, Qozini yoki boshqasini yoniga qo'shadi. Kesakpolvon shu to'xtamga kelib turganida Selim "Odam ishonchli bo'lsin, lekin yo'qotsang, achinmagin", deb fikrini buzib yubordi.

- Angladingmi, qardosh? - deb so'radi Mamatbey.

- Ishning xatari bor, - dedi Selim Kesakpolvonning javobini kutmay. - Lekin oqib keladigan foyda bitta-ikkita odamning joniga arziydi. Bugun kech o'nda odaming Krasnoyarga uchishi kerak. Mol anavinda, - Selim shunday deb eshik yonidagi yangi jigarrang diplomatni imlab ko'rsatdi. - Qulfini ochishni xaridorning o'zi biladi. Odaming ertalab xaridorga telefon qiladi. "Bir soatda yetib boraman", deydi. Lekin bir soatda ham, o'n soatda ham bormaydi. Ertasiga telefon qilib, ana undan keyin boradi, - Selim yon cho'ntagidan surat chiqarib, Kesakpolvonga uzatdi, - Xaridor shu odam. Turadigan joyi, ismi, telefoni orqasiga yozilgan.

Kesakpolvon bir suratga, bir Selimga qarab, ajablandi:

- Kozlov-ku? - dedi taajjubini yashirmay.

- Ha, Kozlov, - dedi Selim xotirjam ravishda.

- Buning izi yo'qolgan, deb eshituvdim, - dedi Kesakpolvon Mamatbeyga qarab.

- Biz iz yo'qotmaymiz, biz izni quritmagimiz mumkin, - dedi Mamatbey. - Kozlov Xongirey huzuriga bosh egib bordi. U endi Krasnoyarda bizlarga xizmat etajak, angladingmi?

Kesakpolvon bu reja asosida bir shumlik yotganini sezib, "tushundim", deb gapni kalta qila qoldi. "Kozlov bosh egib borsa Asad bilardi. Yo u xabarsiz qoldimi? Yo bilsa ham menga aytmadimi? Axir bizning Kozlovda anchagina olarimiz bor-ku?"

Kesakpolvon bu muammoga javob topmay turib, Mamatbey:

- Qardashing bugun uchmagi lozimdur, - deb ta'kidladi. Bu bilan u borajak kurerning kimligini hozir bilishni istayotganini ma'lum qildi.

- Uning ko'p narsani bilishi shart emas. Buning ichida nima borligini aytma. Omonatni Kozlovga yetkazishi shartligini bilsa kifoya.

Shu onda, Kesakpolvon uchun kutilmagan tarzda xayoliy bir fikr keldi-yu, bundan o'zi ham quvonib ketdi. "Xitlarning odami" deb gumon qilinayotgan Halimjonni sinab olish uchun ayni vaziyat yetilganini anglab, uning nomini tilga oldi-da, o'zgina ta'rif ham berdi.

Maslahat pishgach, Kesakpolvonga, ijozat berildi. U xo'jalaridan topshiriq olgani kelgan malay holidi o'rnidan turdi. Selim uni xona eshigiga qadar kuzatib, diplomatni qo'lga tutdi. Nari borsa to'rt-besh kilodan oshmaydigan diplomat Kesakpolvon uchun g'oyat og'ir tuyuldi. Mamatbeyning kam gapirib, kuzatib o'tirish, asosiy topshiriqni Selim aytishi, nihoyat, yukni tutqazishi "Bu yerda men xo'jayinman, sen esa dastyorimsan", degan ishora edi. Kesakpolvonning Selim bilan birinchi uchrashuvidagi xavotiri amalga oshdi - u bekklik tojini kiymay, yugurdaklik chorig'iga munosib ko'rilganini angladi-yu, o'zining peshonasiga qarsillatib urgisi keldi.

Ko'chaga chiqqach, o'zicha bir kashfiyot qildi: "Asad shuning uchun ham Xongirey bilan ishlagisi kelmay, meni ro'para qilibda..."

2

Krasnoyarga uchajagini Halimjon havoalaniga kelganda bildi. U Kesakpolvon bilan yo'lga chiqqanida "Yangi xo'jayinni kuzataman shekilli", - deb o'ylagan edi. Chuvrindining o'limidan so'ng ikki oshna munosabatlarini kuzatib, oralarida jarlik paydo bo'layotganini sezgan, Asadbekning idoraga kam borishi, ishlarga aralashmay qo'yishidan amal kursisi Kesakpolvonga o'tganini taxmin qilib, bundan kerakli joyni boxabar etgan edi. Shu taxminiga asoslanib Kesakpolvonni o'zicha "yangi xo'jayin", deb atayotgandi.

Qo'lga diplomat bilan surat tutqazilib, vazifa topshirilgach, nima deyishini, nima qilishni bilmay garangsib qoldi.

- Ha, nimaga dovdarayapsan? - deb so'radi Kesakpolvon.

- Uyga aytmay ketaveramanmi? - dedi Halimjon.

- O'zim aytib qo'yaman. Sen bola o'zingni taroziga solma. Bizda "uyim-puyim" degan gap bo'lmasligini hali ham bilmaysanmi? Esingdan chiqqan bo'lsa ikkala qulog'ingga quyib ol: bizda "nega?" deb so'ralmaydi. Biz "xo'p" deyidiganlarni yaxshi ko'ramiz.

Seni ikkita jonga qarz qilib qo'yanmiz, a?

Bunisi Halimjon uchun yangilik bo'ldi:

- Ikkita jon deysizmi?

- Balki uchta... - dedi Kesakpolvon yon tomoniga qarab chirt etib tupurib. - Manqangni oqizib kelganingni unutdingmi? Biz qutqarmaganimizda g'ilay qoningni icharmidi, joningni Hosil tabarruk qilib berganidan keyin qo'lma-qo'l bo'lib ketarmidi? Agar xotining hozir ikkiqat bo'lsa, uchinchi jon o'sha-da.

Hali tug'ilmagan go'dakning jonini ham garovga osongina, huddi oddiy gapni aytayotgandek tirkab qo'yishi Halimjonni seskantirib yubordi. "Uchta jonning taqdiri shuni egasiga yetib borishiga bog'liqmi?" deganday ko'zini Kesakpolvondan olib qochib, qo'lidagi diplomatga qaradi.

Pattani belgilatish uchun yurishgan damda qoshu ko'zlariga qadar malla bir yigit xuddi qadrondanlarini uchratib qolganday kulimsirab kelib ular bilan ko'rishdi.

- Haydarbek aka, omadni qarang, bu oshnam bilan birga ucharkanmiz, - deganidan so'ng Kesakpolvon uning kim tomonidan yuborilganini angladi. Halimjonning "Kim bu?" degan ma'nodagi qarashiga javob bermadi. "Kerak bo'lsa yo'lda tanishib olarsanlar", deganday u bilan ko'z urishtirib oldi. Halimjon yolg'iz emasligini, kerakli joyga xabar qilib qo'yish imkoni yanada og'irlashganini bilib, g'ashlandi.

Uchoqqa chiqib o'tirishgach, malla o'zini "Safter" deb tanishtirdi-da:

- Sizga ham aytishgandir, biz bir-birovimiz bilan ko'rinmas zanjir ila bog'langanmiz. Ovqatni ham birga yeymiz, sartirga ham birga boramiz. Siz buni - ga, - Safter Halimjonning tizzasidagi diplomatga shapatilab qo'ydi, - javob berasiz, men sizning eson-omon qaytib borishingizga.

- Gap yo'q, kemaga chiqqanning joni bir, - dedi Halimjon taqdirga tan berib.

Avvaliga "diplomat ichi pul bilan to'ladir", deb o'ylagan edi. Lekin uning yengilligi, ehtiyot chorasining esa g'oyat kuchliligi "qoradori" degan to'xtamga olib keldi. "Atrofidagi sodiq yigitlariga topshirmay, nega menga yukladi?" degan muammoni esa Kozlovning uyini qidirib borgach, yechdi.

Safter vazifasini yashirmay, to'g'risini aytgan edi. Halimjon uchuvchilar xonasiga kirib, ikki og'iz gap aytib chiqish evini ham qilolmadi. Krasnoyarga yetib borishgach esa Safter adashib qolishdan qo'rqib onasining etagidan ushlab olgan boladay qariyb izma-iz yurdi. Vazifada belgilanganday birinchi kuni Halimjon xaridor bilan bog'lanib, ikkinchi kuni bordi. O'n ikki qavatli uyning sakkizinchi qavatiga chiqishgandagina Safter undan uzildi. Halimjon qo'ng'iroq tugmasini bosganida "Men yettinchi qavatda liftni ushlab turaman. Bir ishkal bo'lsa o'zingni shu yoqqa qarab otaver", deb zina tomon yurdi.

Eshikni keksa bir ayol ochib "Kiravering, o'g'lim vannada, hozir chiqadi", deb Halimjonni ichkariga taklif qildi. Halimjon ostona hatlab o'tishi bilan eshik qarsillab yopilib, shu onning o'zida gaprdaniga to'pponchaning sovuq og'zi tiraldi-da "qimirlama!" degan qat'iy buyruq yangradi. Ro'parasida to'pponcha o'qalgan ikki yigit ko'ringach, "diplomatni asta qo'yib, qo'lingni orqaga qil", degan buyruq berildi. Itoatkorlik bilan buyruq bajarilishi hamonoq Halimjonning bilaklariga kishan solindi. Shundan keyin yigitlar chekinishib, militsiya polkovnigi kiyimidagi o'rta yashar kishi ko'rindi. U qo'llarini orqasiga qilganicha asta yurib kelib Halimjonning ro'parasida to'xtadi-da, go'yo uning yuzlariga nimalardir yozib qo'yilgan-u, shu yozuvlarni o'qiyotganday obdon tikildi.

Gardaniga to'pponcha tiralganida "tuzoqqa ilinganiga" ishongan Halimjon polkovnikni ko'rgach "Hayriyat, o'zimizniki ekan", deb yengil nafas oldi. Uning tikilishida yomonlik ko'rmay o'zini yengil tutdi. Lekin kutilmaganda qornidan musht yeb bukchaydi.

Keyin gardaniga tushgan to'pponcha dastasining zarbidan hushini yo'qotdi.

Xushiga kelganida o'zini keng xonada ko'rди. Uni deraza ostidagi qovurg'asimon po'lat isitgichga suyab qo'yishgan edi. O'rtadagi stol ustida diplomat turibdi. Polkovnik to'rga o'tirib olgan, yonida esa eshikni ochgan kampir bilan yana bir yoshroq juvon turishardi.

- Ana, botir janoblari o'zlariga keldilar, - dedi polkovnik piching bilan. So'ng yonidagilarga qarab olgach, gapini davom ettirdi: - Leytenant, guvohlar huzurida yozib qo'ying: qo'lga olish paytida qarshilik ko'rsatdi, qochmoqchi bo'ldi. Shunaqa, a? - ayollar polkovnikning bu savoliga javoban ishonchsiz ravishda bosh iring'ab qo'yishdi. - Ana endi qulfning raqamlarini ayt, janob Kozlovga qanday sovg'a olib kelganingni ko'raylik.

- Men bilmayman, - dedi Halimjon. - Kozlovning o'zi bilarkan.

- Kozlov bilarkanmi? Qani o'sha Kozel? Sen Kozlov bilan oxirgi marta qachon va qacda uchrashgan eding?

- Men uni tanimayman, bugun telefonda gaplashgan edim.

- Dovdirama, kecha ham gaplashuvding. Kelishga va'da beruvding, a? Nega kelmading? Biz seni kutdik. Ayt, nega kelmading?

"Topshiriq shunaqa edi", desa gap chuvalashib ketishini bilgan Halimjon "Yo'lda charchagan ekanman, ikkita pivo ichib uxlab qolibman", deya qo'ya qoldi. Polkovnikning ishorasi bilan xonadagi yigitlardan biri diplomatning raqamli qulfini bir-ikki buragan bo'ldi-da, osongina ochdi. "O'zimni tanitsammikin?" deb ikkilanib turgan Halimjon bu tezkorlikdan ajablanib, tilini tiydi. Bular chinakamiga militsiya xodimlarimi yo kiyimini kiyib olib nayrang qilish-yaptimi - buni aniq bilmay turib o'zini fosh qilishi mumkin emasdi. Bular haqiqiy militsiya xodimlari bo'lsalar ham biron bir to'da bilan bog'lanmagan deb aytish mumkinmi? Harholda bularni bu yerda tasodifan uchratmadi. Malla Safter ham bekorga o'zini olib qochmadi. Bular kimlar? Maqsadlari nima? Gardanidagi og'riqdan azoblanayotgan Halimjon bu savollarga javob topishga ojiz edi.

Diplomat ichi g'ijimlanib tashlangan gazeta parchalari bilan to'la edi.

- Bu botir yigit shahrimizga gazeta olib kelibdi. Nima, sen pochtachimisan? - Polkovnik Halimjonga shunday savol berib, diplomatni ochgan yigitga buyurdi: - Yaxshilab qara, nahot faqat gazeta olib kelgan bo'lsa?

G'ijimlangan gazetalar stol ustiga sochilgach, ixcham kitob hajmidagi o'ram ko'rindi. Polkovnik buyurmasa ham yigit o'ramni ochdi.

- Bu nima, bilasizlarmi? - deb so'radi polkovnik ayollardan. - Ha, bilmaysiz. - Bu - qoradori! Mana shu ko'rib turganlaringiz kamida yuzta yigitni til tortirmay o'ldiradi. Yoki nogiron qilib qo'yadi. Ha, bu botir yigit pochtachi emas ekan, yanglishibmiz. Buning mansabini "narkokurer" deyishadi. Yuzta yigitning joni evaziga bu janob mana bundaqa diplomatdan ikkitasini pulga to'latib olib ketishi kerak edi. Pulni esa muhtaram qo'shnilaringiz Kozlov janobi oliylari to'lashlari shart bo'lgan.

Dastlab Halimjonga achinish bilan qaragan ayollarning ko'zlarida endi nafrat zohir bo'ldi. Polkovnik buni sezmaganday Halimjonni so'roqqa tutdi:

- To'g'ri aytyapmanmi, qanchaga kelishgan edilaring?

- Mening vazifam faqat mana shuni berish edi.

- Ha, albatta, sen diplomat ichida nima borligini bilmagansan, a? Narkokurerlarning hammasi shunaqa laqma bo'lishadi. Molning hammasi shumi?

- Men mol haqida hech nima bilmayman.

- Leytenant, boshqarma bilan bog'laning, qo'shimcha kuch yuborishsin. Mehmonxonani bosamiz. Men sezib turibman. Men katta ovni hamisha oldindan sezaman. Xonimlar, sizlar ham biz bilan birga borasiz. Rad etishga haqqingiz yo'q. Men xavfsizliklaringizni to'la ta'minlayman.

Polkovnik shunday deb o'rnidan turdi. Bu orada suratkash ham ishini bitirgach, Halimjonni sudraguday qilib tashqariga olib chiqishdi.

Mehmonxonada, Halimjon egallagan karavotning bosh tomonidagi javoncha ichida bir xil hajmdagi, bir xil rangdagi yana ikkita diplomat turardi. Ular ochilganda biri pul, ikkinchisi qoradori bilan to'ldirilgani ma'lum bo'ldi.

Leytenant yengil-elpi tarzda bayonnoma yozgach, ayollarga imzo chekdirildi-yu, "katta ovni oldindan sezish qobiliyatiga ega" polkovnik amri bilan qamoqxona sari yurildi.

Halimjon bunday holatdagi odamning haq-huquqlarini yaxshi bilsa ham, masala talashmadi. Ikki kungacha uni tergovga chaqirishmadi. Keyin esa nomi tergov deb atalgan, aslida qiynoqdan iborat jarayon boshlandi. Poyabzalini yechib qo'yib tovoniga rezina tayoq bilan har urishganda joni miyasidan chiqib ketay derdi. Ammo "Birodar, men ham o'zingizdanman, ishonmasangiz qo'ng'iroq qiling", deyishdan o'zini tiyardi. Bularning jinoyat olami bilan aloqasi borligiga shubhasi yo'qligi uchun ham o'zini tanitmadi. U yoqdagi ishlarning ostin-ustin bo'lib ketishidan xavotirlangani sababli emas, balki joni ko'ziga ko'rinayotgani uchun o'zining kimligini fosh qilolmasdi. Agar maxsus topshiriq bilan jinoyatchi to'daga kirib ishlaganini bilib qolishsa, bu azamat hamkasblari tovoniga urib, lazzatlanib o'tirishmaydi. "ChoysHabni yirtib, o'zini osibdi", degan xulosani yozib, "yirik narkokurer"ning "Ish"ini yopib qo'ya qolishadi.

3

Manzura "kuyovingizni bir marta ham borib ko'rmadingiz-a", deb xarxasha qilaverganidan keyin Asadbek kasalxonaga otlandi. Avvaliga o'limini istagan, so'ng rahmi kelib olib qolgan odamni yo'qlashni o'zi uchun past ketish deb hisoblayotgan Asadbek kasalxona darvozasiga yetmayoq iziga qaytgisi keldi. Garchi "shu odam yashasin", deb marhamat qilgan bo'lsa-da, kuyovining gunohini hali kechmagan edi. Suyukli qizi Zaynabning qora kunlari uchun Elchinni kechirish mumkin ham emasdi. U taqdirning qora o'yinlari bilan murosa qilishga majbur edi. Orada qizining taqdiri bor ekan, har qanday ablahning mal'unliklariga chidashdan o'zga chorasi ham yo'q edi.

Hamshira bilak tomirini topolmay igna sanchaverib Elchinning tinkasini quritgan damda Asadbek boshtabib kuzatuvida kirib keldi. Hamshira ularni ko'rib, ishini chala tashlaganicha chiqdi.

Qaynота bilan kuyovning ko'zlari to'qnashdi.

- Bilib turib atay qildingiz-a? - dedi Elchinning ko'zlari. - Bunchalik makkorligingizni hisobga olmagan ekanman. Bir qo'lingiz bilan boshimni silab, ikkinchisi bilan jonimni sug'urib olmoqchi bo'ldingiz-a?!

- Sen bola bundan battar azoblarga loyiqsan, - dedi Asadbekning ko'zlari. - Men umr bo'yi azob tortgin, deb seni o'limdan saqlab qoldim. Sen mening yuragimni tilib, tuz sepgansan. Bu yara o'lgunimcha meni azoblaydi. Sen ham o'lguningcha qaqshaysan.

Shunda hisob-kitobimiz to'g'ri bo'ladi...

Ko'zlarining suhbatil tilga ko'chmadi. Boshtabib huzurida bunday tikilib turaverish noqulay bo'lgani uchun Asadbek:

- Qalaysiz hofiz, opoqmisiz? - dedi. U mehribon ota kabi hol so'ramoqchi edi, ammo mehrdan mahrum dildan tilga shirin so'z chiqmas ekan.

Elchin lablarini behol qimirlatib "rahmat" deganday bo'ldi. Qaynота bilan kuyovning suhbatil asosan shu bilan cheklandi.

Bularning o'rniga boshtabib gapirib "Elchinbekning ahvol-ruhiyasi yaxshi tomonga o'zgarayotganini" ta'riflab ketdi. Hatto tabobat tarixidan ozgina gapirib o'tdi. Bir-biriga unsiz ravishda tikilib turgandan ko'ra bu odamning sayrashini ma'qul deb bilgan Asadbek luqma ham tashlamadi, gapini kesib ham qo'ymadi. Elchin horigan tarzda ko'zlarini yumgach, Asadbek o'rnidan turdi.

Qaytishda shahar markazidagi uch qavatli imorat yerto'lasiga joylashgan, "videobar" niqobidagi idorasiga kirdi. Dahlizda Bo'tqa bilan Jamshid televizor ko'rib o'tirishgan edi. Eshikka orqa qilib o'tirishgani uchun ikkovlari ham Bek akalarining kirib kelganini sezishmadi. Asadbek:

- Birov kelib dastmoyalaringni kesib ketsa ham bilmaysanlar-a! - deb baqirib bergach, baravariga sapchib turdilar. - Bo'tqa, bu yer idorami, yo amma-xolangning tavonxonasimi?!

O'zini oqlashga urinish, kechirim so'rashning foydasizligini bilgan Bo'tqa "Bek aka..." deganicha boshini egib turaverdi.

Asadbek xonasining eshigini ochib, orqasiga qaramay "Jamshid" deb chaqirdi-da, ichkari kirdi.

Chuvrindinining o'limi, Kesakpolvonning xiyonatidan so'ng Jamshid Asadbekning eng yaqin odami martabasiga ko'tarilgan bo'lsa-da, xojasining yonida o'tirish u yoqda tursin, o'zini erkin tutishga ko'nika olmayotgan edi. Hozir ham Bek akasining izidan kirib "Buyuring, xizimatingizga tayyorman", degan mulozim ko'rinishida qo'l qovushtirib turaverdi. Divanga o'tirgan Asadbek unga bir qarab qo'ydi-da, yonidan joy ko'rsatdi.

- Halimdan darak bormi? - deb so'radi Asadbek, Jamshid o'tirgach.

- Aniq bir gap yo'q. Qozining aytishiga qaraganda Haydar akam bilan aeroport tomonga ketishgan ekan. Surishtirib bilsam, u Krasnoyarga uchgan. Haydar aka kuzatib qo'rganlar.

- Krasnoyarga? Haydar akam kuzatibdimi? - Asadbek shunday deb o'ylanib qoldi: "Xongirey Kozlovga taalluqli biron ish topshirdimi". - Xalimning xitlar bilan aloqasini surishtirdingmi?

- Surishtirdim. Iz bor.

- Akangga ham shunaqa dedingmi?

- Hali aytganimcha yo'q. Haydar akam gumonsiragan bo'lsalar baribir tinch qo'ymaydilar. Yana bir-ikki bolaga "o'ldirasan" deb qo'ygandirlar.

- Ha, qiladi bu ishni. Sen yana surishtir, ish aniq bo'lsin. Halim o'lmasligi kerak. Men bilan ko'rishib turganingga akang g'ashlanmayaptimi?

- Sezdirmayaptilar. Lekin oldingiday yaqinliklari yo'qqa o'xshaydi. Hozir akaxonning eng yaqinlari - Qozi.

- Sen Qozidan uzoqlashma.

Eshik ochilib, Bo'tqa ko'rindi:

- Bek aka, Petrenko degan o'ris so'rayapti. Ertalab ham bir so'rovdi, - dedi.

"Petrenko" deyishi bilan Asadbek Bo'tqaga yalt etib qaradi. Petrenko - Kozlovning oz odamlargagina ma'lum bo'lgan laqabi edi.

- Ertalab telefon qilgan bo'lsa, nega darrov aytmading? - Asadbek shunday deb unga o'qrayib qaradi-da, telefon go'shagini ko'tarib, qulog'iga tutdi: - Men - Asadbekman, eshityapman.

- Salom Bek, gaplarimni eshitgin-u, savol berma. Yaqin kunlarda senga ashxabodlik Durdi "quyon" odam yuborishi yo telefon qilishi mumkin. U menga tegishli narsalarni so'raydi, unga ishonma. Ikkalamizga qadrdon odamga va'dasi bor uning.

- Bilaman, uch kun oldin kelib ketdi. U so'ragan narsa biz tomonlarda yo'q.

- Bek, senga bugun bir odam uchrashadi. Qolgan gaplarni o'shandan eshitasan. Xayr.

Asadbek go'shakni joyiga qo'yib, "bu yog'i qandoq bo'ldi?" deganday Jamshidga qarab oldi.

Asadbek Ashxabodda Durdi "quyon" degani borligini eshitgan, biroq o'zini ko'rmagan edi. Durdining o'smirlik chog'i o'g'irlikka

41 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

borganida sheriklarini tashlab qochgani uchun "quyon" laqabini olgani ham unga noma'lum edi. Uning tap tortmay, to'g'ridan to'g'ri uyga chaqirib kelishi Asadbekka yoqmasdi. Ilgarigi vaqti bo'lganda Kesakpolvonga bir ishora qilib qo'yardi, uning esa "sapchadek boshgingandan akang aylansin sening, avval o'zing kimsanu kimga ro'para kelmoqchisan, yaxshilab bilib ol.

Ashxobodning zo'ri bo'lsang ham sendaqa ellikta Durdi bitta Asadbek bo'la olmaydi. Bor akasi, ashulangni aytib, kelgan joyingga qarab ketaver", demog'i aniq edi.

Asadbek mehmonning hurmatini qilib ichkariga taklif qildi. Durdi "quyon" Kozlovdan, uning oilasidan gap ochib, maqsadini oshkor qildi. Yaqinda Kozlovni ko'rgani, "oilamdan xabar olib tur", deb undan iltimos qilganini ham aytdi.

Asadbek uning gaplarini eshita turib o'zicha "Shu farosating bilan Ashxobodda kerilib yuribsanmi? Xongirey senga o'xshagan ahmoqlarni yaxshi ko'rarkan. U yoqda sen, bu yoqda Kessak..." deb qo'ydi. Durdi "quyon" Asadbekni ishontirganiga shubha qilmay "Kozlovning oilasi qaerdaligini aytasangiz, xabar olib ketardim", dedi.

- Kozlov degan odam bilan qarindosh-urug'chiligim yo'q, - dedi Asadbek, - Ozgina oldi-berdi ish qilganmiz, hisob-kitobimiz to'g'ri bo'lib ketgan. Bir yilning nari-berisida uni ko'rganim yo'q.

Durdi "quyon" yana bir oz gapni aylantirib o'tirgach, ketishga ijozat so'radi. Asadbek "osh tayyor edi-ya" deb manzirat qilmay, darvozaga qadar kuzatib qo'ydi.

U Durdi "quyon"ning tashrifi tavakkalchilik bilan olib borilayotgan qidiruvning bir ko'rinishimidi yo is olishdimi, degan savolga javob topishga harakat qildi.

Muhiddin ota Kozlovning oilasini boshlab kelib Marg'ilondagi oshnasinikiga joylashtirganini aytgan kuniyoq Chuvrindi ularni bexavotir yerga ko'chirish haqida buyruq olgandi. Asadbek Abdurahmon tabibnikiga borganda Kozlovning oilasi Olmaliqdagi uch xonali uyga joylashib ulgurgandi. Bu uyni faqat Chuvrindi-yu, Asadbekkina bilishardi. Qo'shnilar diqqatini tortmasligi uchun, Asadbekning taklifiga ko'ra, Kozlovning xotini kimyo zavodiga ishga ham kirgandi. Undan Chuvrindining o'zi xabar olib turardi. Uning o'limidan so'ng Asadbek o'zining tashvishlari bilan ovora bo'lib, Olmaliqqa borolmadi. Durdi "quyon" kelib ketgach, borishni rejalashtirib turganda Kozlovning o'zi qo'ng'iroq qildi.

Asadbek bu yerga kelayotganida idorada uzoq o'tirmay uyga ketishni o'ylagandi. Kozlov tomondan odam kelishini bilgach, kutishga qaror qilib, Jamshidga ruxsat berdi. Jamshid ostonaga yetganda uni to'xtatdi:

- Sen uyga kirib o'tgin, Hamidning isitmasi tushsa ham lanjligi ko'tarilmayapti. Erkajonovmi degan professorlarning bo'lardi-ku, o'shanga olib borgin, bir ko'rib qo'ysin. To'yga aytadigan odamlarini yo'l-yo'lakay taklif qilaverlaring.

Jamshid vazifani olib, chiqib ketgach, yolg'izlik dardi qo'zg'oldi. Devorlar xuddi siljiganday, xona torayganday tuyulib, Asadbekning yuragi bexalovat ura boshladi. Chap ko'krigida yaralangan qushcha potirlaganday bo'ldi. Ana shu potirlash asnosida go'yo yuragidan danakday parcha ajralib chiqdi-yu, bo'g'ziga kelganda qadalib qoldi. Asadbek chuqur-chuqur nafas olib o'rnidan turdi-da, Bo'tqa o'tirgan xonaga chiqdi. Xojasining tanbehidan keyin sergak turgan Bo'tqa uni qo'l qovushtirgan tarzda qarshi olib, "choy qaynab turibdi-ya, damlaymi?" deb so'radi. Asadbek televizor qarshisidagi oromkursiga cho'kib o'tirib:

- Choyingni qo'y, oqidan ellikta quy-chi, - deb buyurdi.

Bo'tqa bo'tqa bo'lib shu dargohga kelibdiki, Asadbek hali biron marta bu xonada o'tirmagan, o'zi "ellikta quy", deb so'ramagan edi. Shu sababli Bo'tqa amrni anglamaganday xojasiga qaradi.

- Nimaga angrayasan, oqidan ellikta quy, deya pman.

- "Napoleon" yaxshimasmi, Bek aka, o'n ikki ming tomirdagi qonlarni yurg'izvoradi.

- Yo'q, yuragim sal o'ynaganday bo'lib turibdi, oqi durust. Qani, tuzukroq tomoshangdan qo'y-chi.

- Qanaqasidan bo'lsin, qitiqlaydiganlaridanmi? Buyam bir ko'ngil-terapiyada, Bek aka. Nozik tomirlaringizni o'ynatib yuboradi. Asadbekning bu taklifga qovoq uyub qarab qo'yishi Bo'tqaga kifoya qildi. Karatechi bolalarning sarguzashti haqidagi tamoshani qo'yib, Bek akasi xush ko'radigan gazakni tayyorlagach, billur qadahga, aytilganday ellik emas, yuz gramm aroq quyib ehtirom bilan tutdi.

Shom qorong'usiga qadar vaqt shu tarzda o'tdi. Asadbek ketishga chog'langan paytda eshik ochilib, bir yigit shim kiygan qizni boshlab kirdi-da:

- Videobar ishlaydimi? - deb so'radi.

- Ishlamaydi, bo'ldi, yopildi, - dedi Bo'tqa unga javoban.

Yigit bu gapdan keyin iziga qaytish o'rniga Asadbekka qarab olib, yana oldinga yurdi. Bo'tqa o'rnidan turib, uning yo'lini to'sdi:

- Berk deya pman-ku!

- Bitta qahva bering, sovubroq qolgan bo'lsa ham mayli.

- Qahvani Braziliyaga ekib qo'yishibdi, pishganda kelasan.

Yigit yana Asadbekka qarab oldi:

- Bu amakimizdan bir narsa so'rasam maylimi?

- Maylimas, amakingning boshi og'rib turibdi, bo'ldi, chiqqlaring, - Bo'tqa shunday deb yigitning yelkasidan tutdi.

- Xo'p, ketamiz, - yigit shunday deb yana Asadbekka qaradi: - Amaki, men sizning suratingizni uyimizdagi albomda ko'rganman.

Men Petrenkoning o'g'liman. Esleysizmi, armiyada birga xizmat qilgan ekansiz.

Bu gapni eshitib Bo'tqa "Ertalab telefon qilgan senmiding yo adangmidi?" deganday qarab qo'ydi. Asadbek esa kutgan odami kelganini anglasa ham sezdirmaslikka harakat qilib bosh chayqadi:

- Petrenko? Bunaqa tanishim yo'q. Armiyada ham bo'lmaganman. Lekin sening yuz-ko'zlaring menga kimnidir eslatyapti. Qani, bu yoqqa o'tib o'tir-chi. Qizing ham o'tirsin.

- Ular o'tirgach, Asadbek ajablanib turgan Bo'tqaga muloyim ovozda buyurdi: - Rasul, bular mehmonga o'xshashyapti, qahva qaynatib bergin, - Bo'tqa amrga itoat etib oshxona tomon yurgach, yana yigitga qaradi: - Xo'sh, mehmonlar, qaerliksizlar?

- Biz mehmon emasmiz, shu yerlikmiz, aylanib yurib bir qahva ichmoqchiydik. Dadam hozir Tomskdagi qarindoshlarnikida dam olyatuvdilar. Men ham ertaga o'sha yoqqa ketyapman. Safardan oldin Yulya bilan sayrga chiquvdik. Siz Tomskda bo'lganmisiz?

- Yo'q, bunaqa shahar borligini endi sizdan eshit-yapman.

- Voy, - deb ajablandi qiz, beixtiyor suhbatga qo'shilib, - geografiyadan o'qimaganmisiz?

- Men maktabda ikkichi edim, - dedi Asadbek kulimsirab.

- Axir...

- Yulya, iltimos, aralashmay turgin. Amaki, siz Tomskka albatta boring, zo'r shahar! Dadam u yerda tug'ilmagan bo'lsalar ham "ikkinchi vatanim" deydilar, - yigit shunday deb pidjagining ich cho'ntagidan bir nechta foto surat chiqardi: - mana qarang-a,

chiroylimi?

Asadbek shahar manzarasi aks etgan suratlarni qiziqib tamosha qilganday bo'ldi.

- Bular sizga esdalik, - yigit shunday deb suratlarni Asadbekka uzatdi.

Yigit sergap ekan, qahvani ichib bo'lgunicha ham gapdan tinmadi. Bo'tqa uni gardanidan changallaganicha ko'chaga sudrab chiqqisi keldi. Asadbek esa uning quvligiga tan berib, kulimsirab o'tiraverdi. Yigit mehmondorchilik uchun rahmat aytib, qizini yetaklab chiqib ketgach, Bo'tqa:

- Bir siltovi kamroq-ku bu bolaning, qandoq chidab o'tirdingiz? - deb so'radi.

- Bunaqa almoyi-aljoyi gaplarni anchadan beri eshitmovdim. Gapi nima bilan tugashiga qiziqib o'tiraverdim.

- Qizi shkalat ekan, bitta imo qilganingizda bolani chiqqan joyiga kirg'izvorardim.

- Qo'y, boyaqish ertaga otasining oldiga ketayotgan ekan. Sen bilan meni Tomsk degan shaharga taklif qildi, boramizmi?

- Be, sovuq joylarda nima bor, iliklarni to'g'natib nima qilamiz. Bizga Yalta yarashadi. "Puling bo'lsa xaltada - boravergin Yaltaga, puling bo'lmasa xaltada - pishirib qo'yibdimi senga Yaltada?" - Bo'tqa shunday deb huzurlanib kuldi.

"Ilgari ro'paramda titrab turishardi. Tuzuk-ku, maqolni ham bilarkan. Yana ozgina bo'shshamsam boshimga chiqib olar?" Bu fikrdan g'ashlangan Asadbek qovoq uydi. Quyushqondan chiqib noo'rin hazil qilganini ang-lagan Bo'tqa darrov lab-lunjini yig'ishtirib oldi.

- Bo'tqasanda bola, haqiqiy bo'tqasan, - Asadbek shunday deb zaxarli tarzda kuldi-da, o'rnidan turib eshik tomon yurdi.

XV bob

1

Deyilmishkim, aqlan oliy maqomga yetishganlar uch narsaga: Tangri taolo belgilamish taqdirga, o'zi kabi va o'zidan ulug'roq kimsalarga, donolarning so'zlariga bosh egarmishlar. Maydakash odamlar esa taqdir yozug'i nima ekanini fahm etmaydilar, undan qo'rqmaydilar, ulug'larni mensimaydilar, donolarning so'zlarini eshitib, ularni masxara qiladilar.

Dunyodagi har narsa o'z jufti bilan, yana o'z muqobili bilan yaralmish ekan. Ya'nikim, oqning muqobili qora, shirin ro'parasida achchiq, mehning ziddida qahr, shafqat qarshisida zulm mavjud. Eng ulug' muqobillik esa - o'lim va hayotdir.

Olamda aqlli odamlar bor.

Aqlsizlar kam emas.

Ajab haqiqat shuki, hech kim o'zining ahmoqligini tan olmaydi.

Aqllilik va aqlsizlik... Buning o'lchovi bormi? Me'yori mavjudmi?

Hayot ne'matlaridan har ikki toifa ham bahramand bo'ladi.

O'lim sharbati har ikki toifaga nasib etadi.

Odamlar aqllilarning uzoqroq yashashlarini istashadi.

Lekin aksi bo'lib chiqaveradi:

Tor bo'lib qoladi zamon donoga...

Baloga aylanib qoladi aqllilik...

Zohid Anvarning kundaliklarini o'qib shu fikrga keldi. Anvarning fikrlari uni bir necha kun davomida ta'qib etib yurdi. Ayniqsa kundalik so'ngidagi bir to'rtlik xotirasiga osongina muhrlanib qoldi:

"Afsuskim, bekordan bekor so'ldik biz,

Falakning dastidan kukun bo'ldik biz.

Ko'z ochib yumguncha ko'rgan alamdan

Tilakka yetolmay, oxir o'ldik biz..."

"Falakning dastidan kukun bo'ldik..." Aslida bu har bir odamning qismatida bor. Tuproqdan yasalmish odam bolasi oxir-oqibat tuproqqa qorishmagi aniq. Ammo unga qadar... Bekordan bekorga so'lish bor.

Anvarning yozuvlaridan ta'sirlangan Zohid ko'proq o'sha "bekordan bekor so'lish" haqida o'ylardi.

Yuzakiroq qaraganda Zohid bilan Anvarning yashamoqdan maqsadlarida yaqinlik bordek ko'rinadi. Unisi ham bunisi ham adolat, holi hayotda haqiqat izlab sarsari kezuvchilardan edi. Ajab-ajabki, birovining orzusidagi adolat va haqiqat ikkinchisirikiga uncha o'xshamasdi. Yana ajabki, birovi haqiqatni sirtmoqda ko'rdi, ikkinchisi kurashdagi azobda, orzudagi rohatda deb bilib, hamon sarob sari odimlaydi. Tilakka yetolmay o'tib ketishini anglab tursa ham qaysarlik bilan qadam bosadi.

Yana ajab-ajabki, dunyo dunyo bo'lganidan beri hali hech kim "tilaklarimga yetib jon beryapman", demagan. Chunki tilak deganlari hamisha homilador. Biriga yetilsa, ikkinchisi urchib, bolalab turadi. Hidoyatda yurganlarning so'nggi tilagi bir-biriga o'xshaydi. Fosiqlarniki esa o'z nafslari darajasiga mos ravishda turlicha bo'ladi.

Zohid haqiqat tilagida o'tgan Anvarni o'ylaganda uni jinnixonaga tiqish qudratiga ega odamni ko'rgisi kelaverdi. Anvarning ma'rakasida Elchin bilan uchrashganda u Xolidiy degan odamni aytgan edi. Ustozi Habib Sattorov garchi uning nomini tilga olmagan bo'lsa-da, ukasining o'limida bu odamning qo'li borligiga shama' qilgan edi.

Do'stining janozasida o'sha odam xuddi o'sha hojatxonaga osilishi kerak deb qasd qilgan Elchin harakatsiz yotibdi. Habib Sattorov zimdan ayblangani bilan unga qarshi chora ko'rishga urinmaydi. Zohid esa chorasiz. Elchinning ham, Habib Sattorovning ham gaplari, pichinglari o'rinni: Xolidiyning qotillikda ayblay olishmaydi. Demak u ayshini surib yashayveradi. G'ashini keltirgan odamni pashshani yanchgandek yanchaveradi. Shunday edi...

Nahot yana shunday bo'lib qolaversa?

Axir zamon o'zgaryapti-ku?..

Adolat istovchi Zohidning hayot haqidagi tushunchasi zaif edi. Yamoq to'nni yechib tashlab, yangisini kiygan odamni yaxshi bo'lib qoladi, deb hisoblardi. Gap odam ustidagi to'nda emas, ko'krak qafasidagi qalbda ekani haqidagi oddiy haqiqatni anglashiga picha fursat bor edi.

Anvarning ma'rakasidagi uchrashuvda Elchin "yana Xolidiy ichburug'dan o'lib qolsa, mendan ko'rib yurmang", deb piching qilgan edi. O'shanda Zohid bu gapga yetarli e'tibor bermagandi. Anvarning yozuvlarini o'qigach, o'sha suhbatni bexos esladi.

Chindan ham Xolidiy yuqori qavatdan yiqilib o'lsa yoki murdasi suvdan chiqsa tekshir-tekshir boshlanadi. Necha-necha odam shubha to'riga o'raladi. Bu to'rga Elchin ham ilashib qolishi hech gapmas. Bu sohadagi haqiqat yuzaga chiqquniga qadar qancha odamning halovati buziladi.

Xuddi Mirkarimovning ishiga o'xshab...

Kim biladi, murdasi suvda irigan Mirkarimov ham tiriklik chog'ida necha-necha odamning yuragiga zaharli so'z xanjarlarini

sanchgandir?

Kim biladi, uning o'ligi suvdan topilganda necha-necha odam quvongandir, "battarroq bo'lsin edi", degandir.

Kim biladi, balki Mirkarimovning zaharli so'z xanjaridan o'lim topganlar uning boshiga guvala qo'yilib, lahad og'zi berkilganda do'zaxning olov toshlari bilan qarshilagandirlar.

Kim biladi, balki Xolidiyning qismati ham shunday bo'lar...

Balki hammasi aksinchadir...

Agar Zohid niyatini amalga oshirib, Xolidiy huzuriga borsa-da, aytarki: "Siz bilan Mirkarimov bir xildasizlar". Bu gapdan, shubhasizki, Xolidiy ajablanar, to'g'rirog'i g'azablanar va aytarki: "Bu qanday nodonlik! Men olim odamman, jamiyatga falon miqyos-da foydam tekkan. U esa puldan boshqa narsani o'ylamagan odam..." Xolidiyning fatvosida zohiran jon bor. Kasb, turqu tarovat - ko'zga ko'rinishi jihatlar farqlanadi. Ammo nazarga tushmas bir illat borki, uni "nafs" deydilar. Aynan shu nafs bir-biriga zoxiran o'xshamagan odamlarni botinan bir xil ko'rinishga keltiradi. Mirkarimovning nafsi maishatni istardi. Buning uchun u hayotini pul topishga sarf etdi. Xolidiyning nafsi ham maishat istardi. Buning uchun u hayotini amal egallashga sarf etdi. Bunda biron farq ko'rinadimi?

Zohid o'ylab-o'ylab farq topmadi.

Ko'p masalalarda Anvar bilan hamfikir bo'ldi. Faqat... So'nggi chorani aqlsizlik deb baholadi.

2

Zohid Said Qodirovning bu safargi yo'qlovidan asosiy maqsadni durust anglamadi. U odatdagiday Mirkarimovning o'limi asadbeklar to'dasiga bog'lanyaptimi yo yo'qmi, deb qiziqdi. Zohid gumonlarning biri zaif bo'lsa-da, hamon shu to'daga bog'lanib turganini ayt- di-yu, biroq yangi tug'ilgan shubhalarini bayon qilib o'tirmadi.

- Mahmud Ehsanovning o'limidan keyin to'dada biron o'zgarish sezilmayaptimi, mish-mishlar nima deydi?

Zohid Said Qodirovning bu ilmoqli savoliga darrov javob bermadi. "Meni mish-mish yig'ib yuradi", deb eshituvdingizmi, demoqchi ham bo'ldi-yu, tilini tiydi-da:

- Asadbeklar bilan shug'ullanmay qo'yganman, - deb qo'ya qoldi.

- To'da ichida qora mushuk g'imirlab yurganga o'xshaydi, - dedi Said Qodirov xuddi o'ziga-o'zi gapirayotganday. So'ng "Nahot qiziqmay qo'ydingiz?" degan savol nazari bilan qaradi-da, gapini davom etdi: - "KamAZ"ning haydovchisidan foyda yo'qqa o'xshab turibdi. Boshi katta, bo'yi kalta odam esa izziz yo'qolgan. Mirodil Boyqo'zиеv deganini eshitganmisiz?

- Yo'q.

- Uning xotini militsiyaga arz qilgan: eri yo'qolibdi. Ehsanovning janozasidan keyin uni hech kim ko'rmagan. Hozircha tirik odamlar orasidan qidirish-yapti. Bugun umid bor... bilmadim... ertaga balki qab-ristonlardan izlashga to'g'ri kelar... Ularning orasidan yana kimlar yo'qolayotgan ekan...

Said Qodirov aslida shu savolga javob topish maqsadida Zohidni yo'qlagan edi. Doimiy ravishda ma'lumot yetkazib turuvchi Halimjonning to'satdan yo'qolib qolishi uni xavotirga sola boshlagan, ehtiyot chorasi sifatida Xalimjonning oilasini boshqa joyga ko'chirtirgach, "biron gap eshitgandir", degan umidda Zohidni chaqirgandi. Chaqirishga chaqirdi-yu, "to'dadagi odamimiz yo'qoldi, surishtiring" demadi. Xalimjonni oshkor etishga hali fursat bor, deb o'ylab, suhbatini chuchmal tarzda yakunladi. Zohid mana shundan ajablandi.

Moskvadan javob keldimikin, degan ilinjda shahar prokuraturasidagi xonasiga kirdi. U Oysanam Erkaeva bilan akasining ko'rsatmalaridan shubhalanib Moskvaga so'rov yuborgan, Mirkarimov yo'qolgan kecha bolalarga qanday multfilm ko'rsatilganini aniqlab berishlarini iltimos qilgan edi. Bundan avvalroq shahar elektr tarmoqlari idorasi bilan bog'lanib, o'sha kech Mirkarimovning mahallasida elektr quvvati o'chirib qo'yilgan yoki o'chirilmaganini surishtirgan edi. Shaharni elektr quvvati bilan ta'minlashda qiyinchilik mavjud bo'lgani sababli mahallalarda navbatma-navbat chiroq o'chirib qo'yilardi. O'sha hafta Mirkarimovning mahallasida chiroq o'chirilmagan haqidagi ma'lumot Zohiddagi bitta shubhani yo'qqa chiqardi. Ikkinchi shubhaning isboti Moskvadan kelajak ma'lumotga bog'liq edi.

Zohidning sezgisi aldamabdi: Moskvadan xabar kelibdi. Unda yozilishicha, o'sha kech rasmiy majlisdagi Gorbachevning ma'ruzasi kutilgandan ko'proq cho'zilgani sababli bolalar uchun ertak ko'rsatuvi umuman efirga chiqmagan, multfilm ham ko'rsatilmagan... "Bu yog'i qandoq bo'ldi", - deb o'yladi Zohid, - shuncha paytdan beri Erkaeva to'qigan ertakka ishonib yurildimi? Endi... hammasini boshidan boshlash kerakmi?.."

Zohid ishni qanday davom ettirishni o'ylay-o'ylay birinchi galda Oysanam yashayotgan uyni kuzatish kerak, degan qarorga keldi. Shu qarori bilan rahbariyat huzuriga kirib, ijozat oldi. Yaqin kunlarda Mirkarimovning uyida tintuv o'tkazish niyatini esa oshkor etmadi. Uyni kuzatish bo'yicha militsiya idorasi bilan bo'ladigan rasmiyatchiliklarni bajargach, Zaripova bilan uchrashish uchun shahar turmasiga bordi.

Zaripova - chiroqda Oysanamdan qolishmaydigan xushro'y ayol - so'roq xonasiga kirib "hamma gaplarni aytib bo'lganman, yana keldingizmi?" deganday Zohidga bir oz qarab turdi. So'ng uning qarshisiga o'tirib, iboli ayollarga xos bo'lmagan tarzda oyoqlarini chalishtirib oldi. Avvalgi uchrashuvdagi suhbat asabiy ravishda tugagan edi. Bu safar samimiyroq tarzda gaplashishni istagan Zohid:

- Kelaverib joningizga tegdimmi? - deb kulimsirashga harakat qildi.

- Kelib turganinglar yaxshi menga, - dedi Zaripova. - Kelsalaring qamoqda chirimasligimga ishonaman.

- Gapingizga uncha tushunmadim?

- Kelaversalaring bittalaring bo'lmasa, ikkinchilaring begunohligimga ishonarsizlar? Oddiy narsani tushunishni nega istamaysizlar?

- Tushunishni istaganimiz uchun kelamiz.

- Bo'lmagan gap! - Zaripova shunday deb qo'l siltadi. - Har safar yangi sirtmoq yasaysizlar. Kelaverib, kelaverib sirtmoqni tortaverasizlar. Oxiri bo'g'ilib o'lay deganimda "Mavlon akani men o'ldirganman", deb tan olishimni xohlaysizlar. Lekin shunaqa deganim bilan darrov ishona qolmaysizlar. "O'ldirishga bir o'zingning kuching yetmaydi, o'ynashing yordam bergan, o'sha o'ynashingni ayt!" deb yangi sirtmoqlar yasaysizlar. Mayli, siquvga olaveringlar, bir boshga - bir o'lim. Hammasiga chidayman. Men siz kutayotgan iqorni aytmayman, - Zaripova xo'rsinib, oldi-da, qalin panjarali darchaga qaradi: - Oldin so'roq qilgan odam qo'rsroq edi. Siz ishni madaniychasiga yuritar ekansiz. Ikkovlarning ikki olamga o'xshaysizlar. Lekin maqsadlaring bir. Nahotki shuncha oydan beri shubhalanadigan boshqa odam topilmagan bo'lsa?

- Zaripova, tushunadigan ayolga o'xshaysiz. Biz shuncha oydan beri nima ish bilan shug'ullanayotganimiz bo'yicha sizga hisob berishga majburmasdirmiz?
- Albatta majbur emassiz. Jahlingiz chiqmasa sizdan bir narsani so'rasam.
- So'rang.
- Siz... mantiq degan fan borligini hech eshitganmisiz? Men atay "o'qiganmisiz?" deb so'ramayapman. Mantiq ilmini o'qigan odam bunaqa bo'lmaydi.
- Qiziq... - Zohid beixtiyor ravishda stolni chertib-chertib qo'ydi: - Mantiqdan bexabarligimni isbot qilib bera olasizmi?
- Albatta. Lekin siz so'roq qilgani kelgan odamsiz, falsafadan masala so'qishga toqatingiz yetmas?
- Yetadi, tashvishlanmang, gapiravering.
- Yaxshi, unda eshiting: dunyodagi barcha narsalar, hodisalar "mantiq" degan ko'rinmas zanjir bilan bog'langan, degan fikrga qo'shilarsiz? - Zaripovning savoliga javoban Zohid bosh iring'ab qo'ydi. - Lekin hamisha ham shunday bo'lavermaydi. Faqat bizga hamma harakatda mantiq borday ko'rinaradi. Biz mantiq bilan mantiqsizlikning aniq chegarasini ajratib ololmaymiz, bunga nima deysiz? - Zohid "qani, davom etavering-chi", deganday yelka qisib qo'ydi. - Mana, masalan, siz bilan mening bu holda o'tirishimizda mantiq bormi?
- Yo'q deb o'ylaysizmi?
- Albatta yo'q. Siz "haqiqatni oydinlashtirish uchun mantiqiy majburiyat bor", dersiz? Men esam aynan shuni eng katta "mantiqsizlik" deyman. Agar begunoh bir ayolni ikki yuz o'ttiz kun qamoqda ushlab turishni "mantiqiy majburiyat", hisoblasangiz, xafa bo'lmangu, hech narsa bilmas ekansiz.
- Siz o'zingizni begunoh hisoblayapsiz. Bu yerda o'tirganlarning deyarli barchasi shu fikrda.
- Bu masalada siz bilan bahslashmayman. O'zimga tegishli gapni aytay: jinoyat o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi, a? Kutilmaganda, to'satdan yuz berdi, deb hisoblangan fojia ham aslida ancha ilgari boshlangan bo'ladi. Misolga Mavlon akaning taqdirini olaylik: o'sha kuni bexos suvga tushib ketib o'ldilarmi yo o'ldirildilarmi? Agar o'ldirilgan bo'lsalar, qotil o'sha kuni qasd qilib o'sha kuniyoq maqsadiga yetmagandir? Tasavvur qilaylik, sizning shubhangiz to'g'ri chiqdi, qo'til - menman. Mantiqan olib qarasaq, Mavlon akani o'ldirishga tayyorgarligim u kishi bilan tanishgan kunimizdan boshlangan bo'ladi. Bir-birimiz bilan uchrashganda atrofimizda hech kim yo'q, deb o'ylardik. Aslida oramizda o'lim bor ekan-u, sezmaymiz. Kunlar, oylar ichi ana shu o'limning qachon va kimning qo'li bilan yuzaga chiqishi masalasi beixtiyor ravishda hal etilgan. Shunaqa desak mantiqqa to'g'rimi? Ha, - Zaripova ayanchli tarzda kulimsiradi. - Bu bir taxmin. Yana haqiqat deb yopishib olmag. Lekin gapimda ozgina haqiqat ham bor. Mening bu ko'rguligim, gunohlarimga yarasha tuhmat bilan mukofotlanishim Mavlon aka bilan tanishgan daqiqamdan boshlangan ekan, - Zaripova boshini egib bir oz sukut saqladi. So'ng Zohidga qarab kulimsiradi: - Gapni ham rezinkaday cho'zib yubordimmi, ajablanmang, men azaldan ezmaroqman. Xo'p, yana ozgina toqat qiling, asosiy gapni aytvolay: Meni qotil deb gumon qilganingizda "bu xotin shunday boy o'ynashini nega o'ldirdi?" deb o'zingizga o'zingiz savol berib ko'rmadingizmi? Bu yerda mantiq qani? Mavlon akaning o'limidan ko'proq men jabr chekdim-ku?
- Moddiy manfaatni nazarda tutyapsizmi?
- Faqat bu emas. Mavlon aka meni... yaxshi ko'rardilar. Yolg'iz ayol uchun bu yaxshi ko'rishning qadri qandayligini siz his qila olmaysiz. Siz xuddi shu nuqtada menga mantiqni topib bering-chi? Agar Mavlon akaning o'limidan biron foyda olsam, bu ishga qo'l urishim mumkin edi. Bu gapim ham taxmin, men bironing o'limidan foyda kutadigan ablah emasman.
- Savolingizga hozir javob berishim shartmi?
- Mutlaqo shart emas. Gapdan gap chiqqani uchun ozgina ezmalik qildim, kechirasiz.
- Fikrlaringiz menga ma'qul. Savolingizga esa albatta javob qaytaraman, faqat bugun-erta emas, qotilni aniqlagan kunim.
- Shunday deyishingizni bilardim. Savolimga javob bersangiz ham, qotilni topib jazolasangiz ham mening bu yerda chirigan kunlarimni qaytarib bera olmaysiz, bu yerdan chiqib men texnikumdagi o'quvchilarimga dars o'ta olmayman, bu shaharda, umuman bu hayotda bosh ko'tarib yurishim mumkin bo'lmay qoladi.
- Sizdagi ilm, farosat bilan bu azobni yengish mumkin, deb o'ylayman.
- Yo'q, yengish uchun ilm bilan farosatning o'zi kifoya qilmaydi. Hatto irodaga ham ishonib bo'lmaydi. Mening kelajagim - o'zimning bosh og'rig'im, siz o'ylamay qo'yavering. So'raydiganingizni so'rang.
- Zohid, prokuratura tergovchisi, gumondagi shaxsdan "so'rang" degan ijizatni olsa-da, darrov so'roqqa tutmadi. "Zaripova hayajonini bosib olsin", deb sukut saqladi, xuddi savol axtarayotganday ko'rsatgich barmog'i bilan chakkasini siladi. Zaripovaga bu sukut yoqmay "so'ramaysizmi?" degan ma'noda tikilgach, Zohid dastlabki savolini berdi:
- Eshpo'latovning aytishicha, xo'jayinini olib kelganida siz yolg'iz bo'lgansiz. Siz esa odam bor edi, Eshpo'latov hech kimni boshlab kelmagan, deyapsiz. Kimning gapiga ishonishim kerak?
- Eshpo'latovning o'zi ham, xo'jayini ham kelmagan.
- Uyingizdagi o'sha odam buni tasdiqlashi kerak. O'sha odam kim, ayting. Aytsangiz o'zingizga foyda.
- Men uning kimligini aytolmayman.
- Qo'rqasizmi?
- Ha, qo'rqaman, oilasining buzilib ketishidan qo'rqaman.
- Oilasi buzilib bo'lgandir balki?
- Nega unday deyapsiz?
- Ayollar tabiatan sezgir bo'lishadi. Erlaridagi o'zgarishni tez fahmlashadi. Ularda gipofiz yaxshi shakl-langanday, deyishadi. Gipofiz nimaligini bilasizmi?
- "Uchinchi ko'z" demoqchimisiz? Bilmadim, siz bu gapni qaerdan oldingizikin. Balki siz aytganday shakl-langanday, lekin bu ko'rinmas uchinchi ko'zda aql bo'lmaydi. Erkak bilan ayol uchrashsa o'sha gipofiz xuddi siz kabi ahmoqona xayolga boradi.
- Aniqroq gapira olasizmi?
- Anig'i shuki, men bugun Mavlon aka bilan, ertasiga boshqasi bilan yotadigan fohisha emasman. Mavlon aka bilan munosabatimiz quruq nafsdan iborat emas edi. O'sha kuni uyimga kelgan odam siz o'ylagan ilinjda o'tirmagandi. Samimiy do'st sifatida, hatto aka-singil sifatida gaplashib o'tirganimizga siz ham ishonmaysiz, boshqalar ham. Shuning uchun uning kimligini aytmayman. Gaplarimga ishonsangiz ishonib, ishonmasangiz - o'zingiz bilasiz. Mening boshqa so'zim yo'q, ayting, olib ketishsin.
- Shoshilmang, o'zingizni bosing. Sizning aytadigan so'zingiz bo'lmasa, mening so'raydigan savollarim bor. Bu yerga shu maqsadda kelganman. Falsafadan dars eshitish uchun emas, - Zohidning keyingi gapi sal dag'alroq chiqib, o'ziga ham erish

tuyuldi.

Bu dag'allik Zaripovaga ham ta'sir etdi. U "Ana endi asl qiyofangga kirding, boyatdan beri mo'min o'quvchiday o'tiruvding", deganday Zohidga bir oz tikildi-da, so'ng mutelik bilan boshini egdi. Zohid uning ko'ngli og'riganini sezsa ham, sir boy bermay, rasmiy ohangidan chekinmay so'radi:

- Agar gapingizga to'g'ri tushungan bo'lsam, Mirkarimov bilan munosabatingiz asosida nafs yotmas ekan. Unda... oralaringizda, shoirlar tili bilan aytganda... muhabbat bo'lganmi? Mirkarimov sizga uylanmoqchimidini?

- Shunday fikr bor edi. Lekin qaror darajasida qat'iy lashmagandi.

- Nega? Biron to'siq bormidi?

- Bor edi.

- Oilasimi?

- Yana qanday to'siq bo'lishi mumkin? Ikki marta uylangan. Ikkinchisini qo'yib, uchinchisiga uylansa partiyadan o'chadi.

- Partiyadan o'chsa - ishdan haydaladi, - Zohid shunday deb Zaripovaning gapini davom ettirdi: - Yog'lik joy qo'ldan ketadi.

Bunaqa er kimga kerak?

- Men Mavlton akaning boyliliklariga uchmaganman.

- Lekin Mirkarimov sizga tilla taqinchoqlar sov-g'a qilib turgan. Avvalgi tergovchiga shunday degansiz.

- Deganman. Tintuv qilib taqinchoqlarimni olib qo'ygansiz. Xohlasangiz davlatga topshirishim mumkin.

- Shaxsan men xohlamayman. Ularni o'g'irlamangansiz, sizga sovg'a qilingan, o'zingizga buyursin.

Zaripova "chin dildan, samimiy aytyapsizmi?" deganday unga savol nazari bilan qaradi. Keyin yana boshini quyi egib, avvalgi gapini takrorladi:

- Men boyliliklariga uchmaganman.

Ikki marta turmush qurib, ikki marta og'zi kuygan, ishxonadagilari, qo'shnilari "halol, pokiza", deb ta'rif bergan ayolning bu gapiga Zohid shubha qilmadi. Agar kun ora bo'lmasa-da, hafta yoki oy oralab o'ynashlarini almashtirib turganida buni qo'shnilar sezishar va bu voqeadan so'ng "asli buzuq edi", deb ta'rifini o'n chandon oshirib bayon etib berishardi. Bir ayolni, ayniqsa yolg'iz bevan qo'shni ayollar buzuqlikda ayblashmadimi, demak, u chindan pokiza ekan. Beva ayol, ayniqsa chiroyli juvonning har bir qadami, har bir so'zi, har bir kulgusi qo'shni xotinlarning ziyrak nigohi ta'qibida bo'ladi. Qo'shni xotinlarning har biri erini undan qizg'anadi. Agar tanish erkaklar, Zaripova aytganday, to'g'ri ma'noda tez-tez kelib turishsa ham u allaqachon yomonotliqqa chiqib bo'lardi. Xotinlarning bu qiliqlari ma'lumligi uchun Zohid "Zaripova Mirkarimovning o'ynashi", degan yozuvini qora to'rtburchak chiziq orasiga olib qo'ygan edi. Shu bois ham "uyingizdagi begona erkakni ayting", deb qiyin-qistovga olmadi. "Agar mening samimiyatimga ishonsa, ertami-kechmi, o'zi aytadi", degan ishonch bilan boshqa narsalarni so'rayotgan edi.

- "Bunaqa erkak kimga kerak?" deganimda faqat sizni nazarda tutganim yo'q. Mirkarimov "ayollarga mening boyligim kerak, pulsiz erkakning kimga keragi bor?" deb o'ylagan bo'lishi mumkinmi?

Bu savolni eshitib, Zaripova "Voy Xudoyim-ey", deb xo'rsinib qo'ydi. Keyin boshini ko'tarmagan tarzda, xuddi o'ziga-o'zi gapirayotganday dedi:

- Nima uchun hamma narsani boylilik bilan o'lchaymiz? Boylikdan boshqa o'lchov yo'qmi bu dunyoda? Bir sidra kiyim-kechak, kunlik yeyish uchun bir burda noni bilan odamning baxtli bo'lishi mumkinmasmi? Bo'yni tilla zanjir ko'rmagan ayollar baxtsizmi? Qo'sha-qo'sha tilla bilakuzuk taqib yurganlarning hammasi baxtlimi?

Zaripova yana xo'rsinib, jimib qoldi. Uning xasratli gaplari Zohidga ma'qul kelgani bilan suhbatni bu mavzuda davom ettirishni istamadi. Boshqa joyda, ayblanuvchi va ayblovchi martabasida emas, ikki ozod inson sifatida ko'rishishganida balki hayot falsafasi xususida uzoq suhbatlashgan, ayolning ma'noli fikr-laridan bahra olgan bo'lardi. Alhol... ayol tutqun. Uning dardli falsafasi ham tutqun.

Bunday paytlarda tergovchi - Zohid bilan inson - Zohid o'rtasidan farq chizig'i o'tishi natijasida inson - Zohid qalbida uyg'ongan mehr-shafqat yo'li to'silib, u rasmiy muomala qiluvchi, qonunning qattiqqo'l himoyachisiga aylanishga majbur bo'lardi. O'zidagi ikki xil bu ko'rinishdan qiynalib ustoziga noliganida mayor Soliev "Kasbimizning eng nozik tomoni ham shu. Jinoyatchining oh-vohiga quloq solib, rahming kelsa, unga shafqat ko'zi bilan qarasang undan jabr ko'rgan odamga xiyonat qilgan bo'lasan", degan edi.

Zohid "Zaripova yana gapirarmikin?", degan xayolda sabr qildi. Ayol bosh egib jim o'tiravergach, so'roqni davom ettirdi:

- Siz Oysanam Erkaevani tanisangiz kerak. U bilan hech ro'para kelganmisiz?

Bu savoldan keyin Zaripova boshini ko'tardi:

- Ro'para kelib, er talashib, yulishganmisizlar, demoqchimisiz? Yo'q, bunaqa bo'lmagan. Men Mavlton akaning birinchi xotinlari bilan ko'rishib turardim.

Bunisi Zohid uchun yangilik bo'ldi. Sobiq xotin bilan xotin bo'lish orzusidagi ayol orasida qanday yaqinlik bo'lishi mumkin?

Sobiq va bo'lajak xotinlarning Oysanam Erkaevaga qarshi ittifoqimi bu? Zohid xayoliga kelgan bu savolni tiliga ko'chirmay, boshqacharoq qilib so'radi:

- Qanaqasiga?

- Men oldingi tergovchiga aytganman, Mavlton akaning katta qizlari bizda o'qirdi. Anavi qog'ozlaringizga yozilmadimi? Mavlton aka bilan shu qiz o'qishga kirayotganida tanishganmiz. Ajrashib ketgan bo'lsalar ham bolalaridan xabar olib turardilar.

- Buni Erkaeva bilarmidi?

- Bilmasa kerak.

- Bilsa... g'ayirligi kelarmidi, janjal ko'tararmidi?

- Buni o'zidan so'raysiz.

- Birinchi xotin... albatta alamzada bo'ladi, kundoshi haqida nima derdi?

- Biz g'iybat qiladigan darajada yaqin emasdik. Keyin... u xotindan shubha qilmang, iltimos. U farishtadek sabrli, pokiza ayol.

Ochig'ini aytsam, shunday xotinni xo'rlagan uchun Mavlton akadan ba'zan nafratlanib ketardim. "Seni yaxshi ko'raman", deganlariga ishongim kelmay qolardi. Agar yaxshi ko'rish kerak bo'lsa, erkak odam "uyim-joyim, erim-bolam", deydigan o'shanaqa xotinni yaxshi ko'rishi kerak.

- Erkaeva "uyim-joyim" demasmidi?

- Bilmayman.

- Balki eriga kundoshidan ko'ra mehribonroq bo'lgandir?

- Bilmadim.
- Mirkarimov xotini haqida hech gapirmasmidi? Masalan, Erkaeva bir nima bahonasida janjal qilsa, siqilib, sizga yorilgandir?
- U kishi hasrat qiladigan erkaklardan emas edilar.
- Erkaeva erining siz bilan uchrashib turishini bila turib indamagan, deb o'ylaysizmi?
- Buni ham o'zidan so'raysiz.
- Mirkarimovning haydovchisi Erkaevaga kim bo'lardi, bilarmidingiz?
- Ha.
- Singlisini boshlab kelib, g'avg'o ko'tarar, deb cho'chiasmidingiz?
- Yo'q.
- Nima uchun?

- U yigit o'lgur qaynog'a emas, malay edi. Malayning ahvolini o'zingiz bilarsiz.
- Har xolda singlisining taqdiriga befarq qaramagandir?
- Befarq qaramagani aniq. Kallasi baloday ishlaydi uning. G'avg'o ko'tarilsa singlisiga qiyin bo'lishiga aqli yetardi.
- Singlisiga... nega qiyin bo'ladi?

Zaripova "shunga aqlingiz yetmayaptimi yo meni laqillatib o'tiribsizmi?" deganday Zohidga tikilib qaradi. Zohid Oysanam Erkaevaga nima uchun qiyin bo'lishini taxmin qilayotgan bo'lsa-da, chin sababini ro'parasidagi mahkuma ayoldan eshitishni istadi.

- Agar g'alva qilsa, singlisi boy erdan, o'zi ham boy kuyovdan, ham ishdan ajralib, quruq qolishi mumkin edi.
- Siz Mirkarimovning yaqin tanishlarini bilarmidingiz?
- Yo'q.
- Hech gapirmasmidilar?
- "Kimlardan norozi bo'lib gapirgan?" deb so'ramoqchimisiz? Oldingi tergovchi ham so'ragan buni. Javobini aytganman: Mavlon akaning noliydigan odatlari yo'q edi.

Zohid stol ustidagi qog'ozga so'roqqa berilgan javoblarning mazmunini yozgunicha Zaripova uning barmoqlaridan mo'jiza kutganday tikilib o'tirdi. U yozuv nihoyasiga yetishi bilan so'roq ham tugaydi, yana qamoqdagi joyimga qaytaman, deb o'ylab yanglishdi. Zohid yozuvni tugatgach, unga tikildi. Ana shunda Zaripova kutgan mo'jiza yuz bermadi, balki kutilmagan savol eshitildi:

- Noil Zaripov ukangizmi?
- Ha... - Zaripova "Yigit o'lgurning fisqu-fasodiga ishondingizmi? Endi ukamdan ham shubha qilyapsizmi? Uni ham qamadingizmi yo endi olib kelasizmi?" degan savol nazari bilan tergovchiga qaradi.

- Mirkarimovning qo'lida ishlagan ekan. Mirkarimov uni nima uchun bo'shatib yubordi?
- Bilmayman, men ularning ishlarini tushunmayman.
- Balki biron qing'ir ish qilib qo'yib, Mirkarimovning jahlini chiqargandir?
- Beton zavodida qanaqa qing'ir ish bo'lishi mumkin?

Bu javobni eshitgan Zohid miyig'ida kulib, stol ustini chertib qo'ydi.

- Mantiqdan yaxshi o'qibsiz-u, hisobdan qoqilgan ekansiz-da, a? Axir qing'ir ish qilmasa Mirkarimov shunchalik boyirmidi? Ukangiz ham yomon yashamagandir?
- Bu ishlarga rostdanam aqlim yetmaydi. Ukam adashgan bo'lishi mumkin, lekin qing'ir ish qilmaydi. Dadam bunga yo'l qo'ymaydilar.

- Dadangiz uyda to'g'rilik haqida nasihat qilib o'tirsalar ehtimol. Lekin uydan to zavodga yetib borilgunicha bu nasihatlar tushib qoladi. Dadangiz "o'g'lim, "nol yetti jiguli"ni qaysi pulga olding" deb hech so'ramaganmilar? Siz-chi? Siz so'raganmisiz?
- Men uning topar-tutariga qiziqmaganman.

- Nega qiziqmaysiz? Mirkarimov ukangizni ko'chadan topib kelib, daromadli o'rniga o'tqazib qo'ymagandir? Biologiya o'qituvchisini hamma ham beton zavodiga joylamas, a? Har holda orada sizning iltimosingiz ham bo'lgandir? Shu yerga kelganda mantiq yopishmay qolyapti, Zaripova.

Ayol bir narsani izlaganday ko'zlarini javdiratib, panjarali darchaga qaradi. Uni siqindilikdan qutqaruvchi najot aynan shu darchadan oqib keladiganday bir necha nafas tikildi.

- Zaripova, Mirkarimov bilan xotini haqida gaplashmagan ekansizlar, do'st-dushmanlarini ham tilga olmagan haqiqatdir. Ukangiz haqida ham gaplashmaganmisizlar?

- Balki... gaplashgandirmiz... umumiy gaplar...

- Ukangizni ishdan bo'shatgandan ham indamaganmidi? "Ukang beton plitalarini sotayotganida ikki marta qo'lga tushdi, falon ming berib qutqarib oldim, endi bu yog'iga chidash qiyin", ham demaganmidi?

- Siz yigit o'lgur Eshpo'latovning gaplariga ishonib shunday deysizmi?

- Biz Eshpo'latovning gapiga emas, dalillarga ishonamiz. Bu dalillarni qaerdan olganimni sizga aytib o'tirmayman. - Zohid "bu ish bo'yicha militsiyadagi o'rtoqlar shug'ullanishyapti, Mirkarimovdan pora olib, ukangizni qo'yib yuborgan OBXSS vakili hozir so'roq beryapti", demasa ham Zaripova ukasining ahvoli yaxshi emasligini anglab bir titrab oldi. "Ukamni ishga oling" deb iltimos qilgan tillarini chaynab tashlagisi keldi. Ukasi ko'p qatori maoshiga qanoat qilib yashab yuruvdi. Kelini ham yetishmovchiliklardan ko'p qatori nolib, g'ashlanib, ba'zan g'alva ko'tarsa-da, oxir-oqibat qanoatga bandi bo'lib yashayatuvdi. Ikki yil avvalmikin, er-xotinning g'alvasi ustidan chiqqan Zaripova ukasiga rahmi kelib, uning puldor odamga aylanib qolishini istab qolgan edi. U paytda ozod edi. Boylikning totli nafasidan mast edi. Endi mahkuma holatida o'sha totli kunlarini la'natlaydi.

- Mirkarimov yo'qolgan kuni uyingizda ukangiz bilan birga emasmidingiz?

Bu savol yashin kabi urilib, Zaripovaning vujudini parchalab, ko'mirga aylantirib yuborganday bo'ldi. U tergovchining qay tomonga burilganini aniq fahm etdi: "O'sha kuni ukang ikkoving o'ldirgansanlar, demoqchimi? Ukang ishdan haydalgani uchun alamdan o'ldirgan, deb ayb qo'ymoqchimi?.."

- Ukam yo'q edi... Ukam menikiga kam kelardi. Umuman... Mavlon aka uni ishdan bo'shatib, ko'chaga tashlab qo'yganlari yo'q.

- Bilaman, kooperativ limonad tsexiga joylaganlar. Biologiya o'qituvchisi uchun beton zavodidan ko'ra shunisi tuzuk. Ukangizning yangi xo'jayinini bilarmidingiz?

- Yo'q.

- Mahmud Ehsanov degan odam. Xudo rahmat qilsin uni.

- O'libdimi?

- O'ldirib ketishibdi, - Zohid "nahot bu yangilik panjaraning u tomonida qolib ketgan bo'lsa, nahot bu ayol eshitmagan?" degan xayolga unga sinovchan tikildi.

Zaripova "Voy bechora, Xudo rahmat qilsin", deb pichirlab, titray boshlagan barmoqlariga tikildi. "Buni nega menga aytyapti? O'ldirib ketishibdi..." Ukamning bunga nima aloqasi bor?"

Zohid bu xabarni aytish bilan so'roqni yakunladi. "Keyingi so'roqqa qadar bu ayol ko'p narsani o'ylaydi, aytgisi kelmayotgan gaplarni endi aytadi." - Shu fikrda ayolning izidan qarab qolgan Zohid garchi undan biron yangi gap eshitmagan bo'lsa-da, so'roqdan ko'ngli to'lib qaytdi.

XVI bob

1

Asadbek o'g'li Abdusamad bilan tong qorong'usida yo'lga chiqib, Kozlovning oilasidan xabar olib qaytganda maydalab yomg'ir yog'ayotgan edi. Abdusamad mashinani darvozaga to'g'rilab to'xtatishi bilan qo'shni eshik ochilib, Qamariddin chiqib keldi-da, Asadbek bilan ko'rishib, uyiga taklif qildi:

- Bir piyola choyimiz bor edi, - dedi u iltijoli ohangda.

Asadbekning bu kunga mo'ljallagan ishlari ko'p edi, shu sababli iltimosni rad etdi. Qamariddin yana bir yalingach, "atay kutayotgan ekan, gapi zarurdir", degan fikrda unga ergashdi. Chol-kampirga mo'ljallangan xonadonga dasturxon usti shoxona bo'lmasa-da, qo'l uchida kun ko'ruvchi xonadonga xos ravishda tuzalgan edi. Shoshib kirib, shoshib chiqib ketish mensimaslik alomati sifatida qabul qilinajagini bilgan Asadbek hurmati uchun sindirilgan patirdan bir chimdim ushatib oldi. Achchiq choydan uch-to'rt ho'plagach, vaqti ziq ekanini pisanda qildi. Ana shunda Qamariddin ozgina hijolat, undan sal ko'proq qo'rqish holatida chaqiruvdan maqsadini bayon qildi.

- Qo'shni bo'lganimizdan beri sizdan ko'p yaxshiliklar ko'rdik, baraka toping, ota-onangizni Xudo rahmat qilsin, jannatlardan joy bersin, - Qamariddin gapni duzo bilan boshladi-yu, maqsadga yaqinlashganda tilning aylanishi qiyinlashdi.

- Qamar aka, nima gapingiz bo'lsa aytavering, orada hijolatlik yo'q,- deb Asadbek unga dalda berdi.

- U kungi gaplarni maslahat qiluvdik. Maslahat shu bo'ldiki... hovli-joyni sotish zarurati bor ekan. O'g'limning ham avtobazadan bo'shagisi yo'q, bir nima deyshga hayronman, boshim qotib qoldi. Qariganda ota-bolaning gapi to'g'ri kelmasa qiyin ekan, - Qamariddin shunday deb og'ir dard azobida to'lg'anayotgan odam kabi xo'rsinib qo'ydi.

Asadbek qo'shnisining bunday be'mani xulosaga kelishini sira kutmagan edi. Shu paytga qadar undan marhamat ko'rganlar hamisha ta'zimda bo'lganlar. "O'la-o'lgunimcha qulingizman", deydiganlar ham uchrab turardi. Asadbek ularning qulliklariga muhtoj bo'lmasa-da, ana shunday minnatdorchiliklarga o'rganib qolgan edi. Qilajak yaxshiligi uchun bu qo'shnisidan qullikni talab qilmovdi.

Xo'rsinib, qarashga botinolmay boshini xam qilgan Qamariddinga tikilgan Asadbekning qoni qaynadi: "Bu gaplar o'zining kallasidan chiqdimi yo biron ahmoqdan aql o'rgandimi? Bundaqalarga yaxshilik qilaman, deganning o'zi ahmoq. Battar bo'li!" - Asadbek shu g'azab bilan o'rnidan turib ketmoqchi bo'ldi-yu, g'arib holida o'tirgan qo'shnisiga rahmi kelib, o'zini o'zi bosdi. Bu safar rahm g'azabni yengib, bosiq va mehrlil ovozda dedi:

- Bu bollar siz ko'rgan qiyinchilik-azoblarni ko'rishmagan. Shuning uchun uyni sotish - og'izlarining bir chekkasidan chiqib ketaveradi. Siz o'zingizni siqmang. Men "soting", desamu siz "yo'q" desangiz hijolat bo'lsangiz yarashardi. Ko'ngilga qarab ishingizni qilavering. O'g'lingiz ham istaganidan qolmasin. Siz bilan biz yaxshi qo'shni edik. Xudo xohlasa yaqinligimiz uzilmaydi. Men uy masalasida bir-ikki odamga tayinlab qo'yganman. Chaqirib "navbatingiz keldi", desa ajablanmay, tortinmay olavering.

- Rahmat, baraka toping.

- Bu mening xizmatim emas, uy olishga xappai-halol haqqingiz bor. Siz "uy sotiladi", deb ovoza qilavering.

- Siz... olmaysizmi?

- Ovoza qilaveringchi, odamlar kelib ko'rishsin, baholashsin. Oxirgi qarorga kelishingizdan oldin menga xabar bersiz.

Asadbek "maslahat yakuniga yetdi, qani, duo qiling", degan ma'noda qo'llarini fotihaga ochdi.

Asadbekning qaytishini kutib nonushta qilishmagan ekan. Barchalarining jam bo'lib o'tirishlari, ayniqsa Abduhamidning tetiklashib, ishtahaga kirayotganidan Asadbekning ko'ngli ravshanlashdi. Dasturxon atrofida to'yga taalluqli ayrim gaplarni ham gaplashib olishdi.

Kelinlar dasturxonni yig'ishtirishayotganda Asadbek ikki kunga Tblisiga borib kelajagini ma'lum qilib, Manzurani hayron qoldirdi.

- Voy o'lmasam, - dedi Manzura hayratini yashirmay. - To'yni o'tqazib, keyin bora qolmaysizmi?

- Sulikoning bobosini borib aytmasam bo'lmaydi. To'yning tashvishini qilmay qo'yaver, hammasi tayyor. Samad bilan billalashib to'yga aytib chiqsang bo'ldi. Hamidga ish buyurma, damini olsin. O'zing hadeb u-bu deb tashvishlanaverma. Meniyam yuragimni siqaverma. To'y bir kunda o'tib ketadigan narsa. O'zimizning to'yimiz esingdami? ZAGSga yangang bilan birga tramvayda kelgan eding. Taksida kuzatib qo'yganimga hayron bo'luvdilaring.

Eslamay bo'ladimi? Ayniqsa kelinposhshaning taksida qaytishi qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug' orasida gap-so'z bo'luvdi. Birovlar "taksida kuztgan bo'lsa, kuyovning topar-tutari yaxshi ekan", deb ozgina g'ayirlik ham qilishgan edi. Kuyovning topar-tutari nimadan iborat ekanini u paytda hech kim bilmasdi...

- Bitta sandiq, to'rtta ko'rpa bilan kelin bo'lib tushuvding. Mebeling yo'q ekan, deb haydaganim yo'q- ku? - dedi Asadbek tegishib.

- Voy, adasi u paytda mebel degan narsa yo'q edi,- dedi Manzura o'zini oqlab. Uning soddaligidan Asadbek kuldi.

- Shuni aytaman-da. Mebel-gilamsiz ham to'ylar bo'lardi, kelin-kuyovlar rohatlanib yashashardi. Endi taraqturuqlar ko'payib ketdi. Qo'yib bersang ertaga kelin-bilan kuyovni filga o'tkazib ZAGSga olib borish kerak, degan gap chiqarishadi. Bu ham bir oliftagarchilik-da.

- Ming urinsangiz ham odamlar to'ydan bir kamchilik topib gap qilishadi.

- Shuni bilarkansan, hadeb tirishaverma. Dabdabani o'ylama.

Asadbek shunday degach, telefon go'shagini ko'tarib, raqamlarni terdi. Erining bu harakatidan "qarorimni muhokama qilishning hojati yo'q", degan ma'noni uqqan Manzura sekin o'rnidan turdi.

Telefonda Bo'tqaning ovozini tanigan Asadbek salom-alik qilmayoq buyurdi:

48 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

- Bugun Tblisiga uchaman, tayyorgarlik ko'rib qo'y.

Bo'tqa "tayyorgarlik ko'rish"ni o'zicha tushunib:

- Men ham birga boramanmi? - deb so'radi.

- Senga nima bor? - dedi Asadbek qo'rslik bilan.- Sen hozir aeroportga bor.

Asadbek bu ishni Jamshidga topshirsa ham bo'lardi. Yoki hech kimga indamay yo'lga o'tlanishi ham mumkin edi. Uning aynan Bo'tqaga vazifa topshirishi bejiz emasdi. Asadbek undan gumonsiramasi, lekin Kesakpolvon surishtirguday bo'lsa gap yashirolmashligini aniq bilardi. Bo'tqa Asadbekni yoqtirmagani yoki unga nisbatan hiyonati uchun emas, xojalariga sadoqati tufayli ham shunday qilardi. Agar Bo'tqa biron masalada Kesakpolvonga hisob berib bo'lgach, Asadbek tomonidan so'roqqa tutilsa, yangi xo'jayini haqida bilganlarini yashirmay aytishi aniq edi. Bu odatini u "gap tashish" deb emas, xojalariga xolis xizmat qilish deb bilardi. Asadbek uning aynan shu odatidan foydalanish uchun vazifa topshirib turardi.

Hovlida Jamshidning ovozi eshilib, Asadbek deraza orqali tashqariga qaradi. Yomg'ir tinib, parcha-parcha bulutlar yorug'idan quyosh ko'rinayotgan edi. Shiypon zinasi yonida kelinayalari bilan suhbatlashib turgan Zaynab darvozaxonada turib ovoz bergan Jamshidni ko'rdi-yu, gapirayotgan gapini ham chala qoldirib, oshxonaga yo'naldi. Bundan ajablangan kelinlar ovoz kelgan tomonga qarab, Jamshidga salom berdilaru gap nimadaligini bilmasalar-da, Zaynabga ergashdilar.

Bu holatni deraza orqali kuzatib turgan Asadbekning ko'ngliga sovuqlik oraladi. Ayollar oshxonaga o'tib, hovli bo'shagan bo'lsa ham Jamshid ichkari tomon dalil yurib kelmadi. Uydan shoshilib chiqqan Abdusamad qarshilagandan keyingina unga ergashib, Asadbek o'tirgan xonaga kirdi. Xojasi bilan ko'rishdi-yu, "o'tir" degan taklifga javoban:

- Ko'chada Samatoxun aka turibdilar, - dedi.

- Boshlab kiravermadingmi?

- Unamadilar. "Bek akamiz uydamlar, avval bilib chiq", deb ajablanib turibdilar.

- Nega ajablanadi?

- "Ilgarilari yigitlar kutib olishardi, endi nega hech kim yo'q", deydilar.

- Bo'пти, bor, chaqir.

Bashang kiyingan Samatoxun hovliga kirib ham bir narsadan cho'chiganday atrofga olazarak qarab oldi. Ichkariga kirib tavoze bilan ko'rishgach, Asadbek ko'rsatgan joyga o'tirib, uzoq duo qildi. Shundan so'ng gapni nimadan boshlashni bilmay o'tirganida Asadbek boloxonada o'tiruvchi yigitlarga javob berib yuborganining sababini aytdi. Bu gap Samatoxunning qulog'iga yetgan, ammo ishonmagan edi. Sababni Asadbekning o'zidan eshitib, "durust bo'libdi", deb qo'ya qoldi. Bu orada Abdusamad choynak ko'tarib kirib poygakka, Jamshidning yoniga o'tirdi.

- Kuyov bola, to'ylar qutlug' bo'lsin, - dedi Samat-oxun unga qarab, so'ng cho'ntagidan ikkita quticha chiqarib uzatdi: - Xudoyim ota yurtimga borishni nasib qilgan edi. O'sha yerdagi zargarlik do'koniga kirib tillo isirg'alarga hushim ketdi. Qizlarimga, kelinimga atab olib tashqari chiqdimu ko'nglim bo'lmay yana qaytdim. "Baxti kulganlarga nasib etar", degan umidda yana ikki juftini oldim. Uyga qaytib suyunchli xabarni eshitdimu qanot chiqarib siz tomon uchdim. Xudoning ko'nglimga solganini qarang, shu kunlarda to'y qilishingiz menga noma'lum edi. Ayniqsa birdaniga ikki kelin tushirishingizni qarang! Shu isirg'alarning egasi, baxti kulgan qizlar sizning kelinlaringiz ekan. Olloh muborak qilsin.

Samatoxunning duosidan so'ng Jamshid bilan Abdusamad o'rinlaridan turib, tashqariga chiqishdi.

- Ha, oxun, mashqingiz sal pastroqmi? - dedi Asadbek, holi qolishgach,

- Mashqim joyida, Bek aka... - Samatoxun Asadbekning sinchkov nigohiga dosh berolmay dasturxon ustidagi piyolaga tikildi, - asli maqsad muborak bo'lsin, deb ketish edi. Bir gap bor-u, hozir o'rni emas, to'ydan keyin bafurja gaplasharmiz.

- Gapiravering, to'y o'tguncha qiynalib yurasizmi.

- Unchalik muhim gapmas edi...

- Chaynalmang, sizga dadil gapirish yarashadi.

- Gap shuki... balki bizlarga noto'g'ri xabar yetgandir... Siz Haydarjonga vakolatni sal kattaroq berib yuborganmishsizmi?

- Ha, shunga yaqin gap bo'ldi. Kasallik meni ancha toldirib qo'ydi. Haydar begona odam emas, tashvishlanmang.

- Shunaqa deysiz-u, begonadan o'zingniki yomon chaqadi.

- Siz chaqdirib yurmang-da. Uni bugun ko'rib turibsizmi, qiliqlarini bilasiz-ku?

- Qiliqlarini bilganim uchun sizga yoriyapman. Asli... sizning ishingizga aralashishi noma'qul. Lekin... birodarlar bilan bamaslahat iltimos qilishni lozim topdik. Biz bu shaharda sizdan boshqa odamni tanimaymiz. Tanishni istamaymiz.

Asadbek javobga shoshilmadi. Kulimsirab qo'yib, choydan ho'pladi.

- Choydan iching, oxun, sizni bu ahvolda ko'rgan odam Asadbekning janozasida o'tiribdimi, deb o'ylaydi.

- Hay, hay! Sovuq nafas qilmang, Bek aka.

- Arzimagan pashshaday gap sizlarga filday vahimali bo'lib yetib borganga o'xshaydi. Men Haydarni hammalaringga boshliq qilib qo'yib, o'zim qochvorganim yo'q. Agar u yoq-bu yoqqa to'yadigan bo'lsa, to'g'irlab qo'yishga kuchim yetadi.

- Shunday bo'lgani durust. Bek aka, yana bir uzrli iltimos bor.

- So'rayvering, bugun astoydil so'rong'ich bo'lib kelganga o'xshaysiz, - dedi Asadbek hazil ohangda.

- Iltimos shuki, - dedi Samatoxun jilmayib qo'yib, - to'yda dasturxon bezashni, yemoq-ichmoqni bizga yuklasangiz.

- Yaxshi-ku, - dedi Asadbek kulib. - Unda "men to'y qildim!" deb kerilmasam ham bo'laverarkan.

- Unaqa emas, Bek aka, ixlosimizning xolisligini bilasiz-ku?

- Bilaman. Ming rahmat sizga, oxun, birodarlaringizga ham rahmat.

- Qizchangizning to'yida shunaqa niyat qilganimizda "bu yoqda o'g'illarning to'yi bor", deb qaytargan edingiz.

- Oxun, niyatingiz yaxshi-ku... lekin topganimni to'yga ishlatmasam yana nimaga sarf qilaman. Hammasi bu qoringa sig'maydi-ku?

Samatoxun uchun shu gapning o'zi kifoya qilib, uzr so'radi-da, duo qilib o'rnidan qo'zg'oldi. Asadbek shu paytgacha qilmagan ishini qilib, uni ko'chaga qadar kuzatib chiqmoqchi ham bo'ldi. Keyin "Bek akamiz otdan ham, egardan ham tushib, o'zimiz qatori bo'lib qolibdilar", degan xayolga bormasin, deb uy ostonasida xayr-lashib qo'ya qoldi.

Kozlovning iziga tushishlariga imkon yaralishi mumkin edi. Shuning uchun ham Sulikoning bobosini to'yga taklif etish bahonasida Tblisiga otlandi. Moskvaga qo'ng'iroq qilib maqsadini Ilikoga bildirgan edi, u ham Tblisiga kelib turishini aytdi. Tblisida kutib olajagini aytdi.

Samatouxun ketgach, Asadbek o'ylab qo'ygan rejasi bo'yicha Kesakpolvonning uyiga qo'ng'iroq qildi. Ilgarilari a'yonida gapi bo'lsa shotirlaridan biriga "Haydar akangni top", derdi vassalom. Hech qachon uning uyiga qo'ng'iroq qilmas edi. Shu sababli go'shakni ko'targan Kesakpolvonning xotini avvaliga uni tanimadi, keyin "Voy Bek aka, sizmidingiz?" deb ajablandi, so'ngroq esa "o'zlari telpon qilyaptilar-a, tinchlikmikin?" deb havotirlandi. Asadbek uning salomiga alik olgach, Kesakpolvonning bunaqa paytda uyida o'tirmasligini bilsa ham:

- Ering uydami? - deb so'radi.

- Voy, yo'g'idilar-a, - dedi xotin achinish bilan.

- Telpon qilib qolsa, yo kelsa aytib qo'y, men bir joyga ketadigan bo'lib qoldim. Uydan xabar olib tursin, senam kelib opangga qarashgin. To'y yaqinlashib qoldi-yu, qorangni ko'rsatmaysanam. Sendaqa singilni bobovlarga berib yuborish kerak, - Asadbek bu gaplarni mehribon akaning ginali ohangida aytdi. Bu bilan sobiq a'yonining oilasiga qadrdonligi saqlanganini bildirib qo'ymoqchi edi. Uning rejasi juda sodda bo'lishiga qaramay, amalga oshishi ishonchli edi. Ya'ni, mehribonlik bilan aytilgan gaplar xotinga moydek yoqib, eriydi. Bu mehribonlikni ikki-uch karra bo'rttirib eriga ta'riflaydi. Sergak dushmandan ko'ra g'aflatdagisini ma'qul ko'ruvchi Asadbekka bu ham kerak.

Bir ozdan so'ng Jamshidni chaqirib, safarga ketayotganini bildirdi.

- Bir o'zingizmi yo Rasul bilanmi? - ajablanib so'radi Jamshid.

- Bo'tqa kuzatib qo'yadi. Sen uydagi ishlarga qarash, ziyrak bo'lgin.

- Yolg'iz bormasangiz bo'lardi.

- Tblisida Iliko kutib oladi, yolg'iz emasman. Ha, aytmoqchi, sen Jalil akangga uchrashgin. Muhiddin akani olib kelinglar. Ota qadrdonimiz to'yga bosh bo'lib tursinlar. Keyin Jalil akang bilan Samad borib Abdurahmon tabibni to'yga aytib kelishsin. To'y kuni tabibga moshina yuboramiz.

Jamshid topshiriqlarni olayotganida mutelik holatida turdi. Biron narsani aniqlashtirish maqsadida qo'shimcha savol bermadi. Asadbekka uning aynan shu fazilati yoqardi. Chuvrindi ham shunaqa edi. Hozir Jamshidga qarab a'yonini esladi-yu, yuragi bir o'rtandi. Ayni damda Jamshidning o'ychan boqishlari Chuvrindining qarashlariga juda-juda o'xshashligini kashf etdi. Nazarida a'yon bu dunyodan barvaqat ketarini bilib, yaxshi fazilatlarini unga singdirganday edi. Balki... o'shanda "mendan keyin Bek akamga xizmat qiladi", deb o'limdan olib qoldimikin?..

Asadbek shularni xayolidan o'tkazib, o'zicha "Xudo asrayman, desa mendaqadan mingtasi daf qilsin, hech qanaqa balo urmaydi. Xudo mening rahmimni yeb buning jonini saqlab qolgan ekan. Buning joniga qo'shib meni katta gunohdan ham asrabdi..." deb qo'ydi.

- O'tir, nimaga tikka turibsan? - dedi Asadbek, mehribonlik bilan.

- Agar xizmat bo'lmasa, bora qolsam... Qozi bilan uchrashadigan va'dam bor edi.

- Qozi bilan ancha chiqishib qoldilaringmi?

- Eski qadrdonlarmiz-ku?

- Qanaqasiga?

- Birga o'tirganmiz.

- Esimda yo'q ekan. Haydar akang topgan mayda o'g'rilardan, deb yurarkanman. Nimaga qamalgan?

- O'zining aytishicha, hazillashib turib, o'rtog'ini suvga itarib yuborgan ekan. Men chiqadigan paytimda bitta bolani hazillashib so'yib qo'yuvdi. Shunaqa hazillari bor. Uni Haydar akamga men ro'para qiluvdim.

- Ehtiyot bo'l, yana senga ham hazil qilib qo'ymasin.

- Bek aka, Selim qaytib kelibdi.

- Kim deding? Selimmi? Farg'onadagi anavi turk-mi? Nimaga qaytibdi? Hozir qaerda? Farg'onadami?

- Yo'q, shu yerda? Haydar akam bilan oldi-berdisi borgan o'xshaydi.

- Uning oldi-berdisi nimaligini bilasanmi?

- Sal-pal bilaman.

- Bilsang, uni nazardan qochirma. U o'zicha qaytib kelolmasdi. Balki... Xongirey yuborgandir? - Asadbek savolni o'rta tashladi-yu, Jamshiddan javob kutmay unga ijozat berdi: - Sen boraver, choyxonada Haydar akangni ko'rsang, ketayotganimni aytib qo'y. Yana jazavaga tushib qolmasin.

Kesakpolvon bu paytda Asadbekning ketayotganini Bo'tqadan eshitib ulgurgan edi. U "nega menga aytmay ketyapti, to'y qilayotgan odamga Tblisida nima bor ekan? Mayli, indamay turay-chi, borsa borib kelsin", deb o'zicha arazlaganday bo'ldi. Lekin bu araz uzoqqa cho'zilmadi, indamay turolmadi. Ichini qiziqish o'ti kuydirib Asadbeknikiga oshiqdi. U darvozaxonada Jamshidga ro'para kelib:

- Akaxoning uydami? - deb so'radi.

- Uydalar, - dedi Jamshid.

- U yoq-bu yoqqa ketvormadimi?

Jamshid bu savol zamirida zahar yashiringanini fahmlab:

- Hozir sizga xabar bergani ketayotuvdim, - dedi.

Kesakpolvon Jamshidga o'qrayib qarab, so'kindi. Bu so'kinish Kesakpolvon tilidan o'zimizning so'zlashuv tilimizga o'girilsa taxminan "Bu xabaringni endi bir narsaga qo'shib pishirib ye!" degan "shirin" ma'no kelib chiqadi. Jamshid Haydar akasining tilini tarjimasiz ham yaxshi tushungani uchun "iltifotingiz uchun rahmat", deganday o'ng qo'lini qorni ustiga qo'yib joyida qotib turaverdi.

Kesakpolvon Asadbek o'tirgan uyga kirib salomlashgach, to'rdan, deraza tomondan joy oldi.

- Ha, bahay? - dedi u fотиha qilishni ham unutib. - Sayohatchi qurbaqaga o'xshab joyingda o'tirolmay qoldingmi?

Bu gap Asadbekka yoqmay, yuzi uchdi. Kesakpolvon ilgarilari ham shunga o'xshash quyushqonga sig'maydigan gaplarni aytib turardi. Lekin unda Asadbek - xo'ja-yin, iltifot qilib Kesakpolvon - xizmatkorining bu qilg'ini kechirardi. Agar bu gap o'sha damlarda aytilsa Asadbek "Atrofimda shilliqurtlar g'ashimga tegdi, bir aylanib kelay", deganga o'xshash ilmoqli javobni hayallatmasdi. Hozir bunday degisi kelmadi. Qurbaqaga o'xshatilganidan og'rinsa-da, alamini ichiga yutib, Tblisiga qanday

maqsadda ketayotganini aytdi.

- Telegramma berib qo'ya qolmaysanmi? - dedi Kesakpolvon.

- Bilasan-ku, gruzinlar nozik bo'lishadi. Ayniqsa oqsoqol juda izzattalab. Zaynabning to'yida xafa bo'lgan edi. Bu safar ham borib aytmasam "O'zbeklar oqibatsiz ekan", deb yuradi.

- Shunaqa darding bor ekan, oldin menga aytmaysanmi?

- Seni telefonda qidiraverib qo'llarim qavarib ketdi-ku. Xotiningdan so'rab ko'r-chi? Ta'bing juda nozik bo'lib ketibdimi, a?

- Gap unda emas, bir bo'tqa bilgan narsani men bilmay lallayib o'tirsam alam qilarkan.

- Alam qilmasin, mayda-chuyda ishlarni senga aytmasam darrov jirillama.

Bu tanbehdan so'ng Kesakpolvonning hovuri sal bosildi. Bo'tqa kelgach, Asadbekning e'tiroziga qaramay kuzatgani chiqdi.

3

Tbilisida uchoqdan tushgan Asadbekni bu yerlarda "Anakonda" laqabi bilan dong taratgan Anzor kutib oldi.

Asadbek dastlab Gurjistoniga kelganida Suliko uni o'g'rilar olamida tanila boshlagan do'sti Anzor bilan tanishtirgan edi. U damlarda Asadbekka "o'qilon" degan laqab berilmagan, Anzor esa "Anakonda" sifatida quloch yoymagan edi. Shunday bo'lsa-da, Asadbek otasini ming to'qqiz yuz qirq to'qqizinchi yilning so'nggi kunida uydan olib chiqib ketganlardan birining izini Yerevandan topgach, hukmni ijro etishda aynan shu Anzor yordam bergan edi. Sulikoning xotini qimorda yutib olgan bu o'zbek yigitning mardligi Anzorni ham qoyil qoldirib, "Sen faxriy gruzinsan!" degan edi. O'shanda hayajon bilan aytib yuborilgan bu gap Asadbek uchun unvon bo'lib qoldi.

Zinadan tushib Anzor bilan quchoqlashib ko'rishayotgan Asadbekning ko'zlari Ilikoni qidirdi. Buni sezgan Anzor "Iliko shu yerda", deb uni tinchlantirdi.

Ular uchoqdan yuz qadamcha narida turgan, oynaklari qoraytirilgan oq "Mercedes" tomon yurdilar. Mashina eshigi ochilgach, orqa o'rindiqda o'tirgan Iliko ko'rindi. "Bu ham o'zining soyasidan qo'rqib qolganmi?" Asadbek ko'nglidan shu gapni o'tkazib, Ilikoning yonidan joy oldi.

- Bek og'a, tushib kutib olmaganim uchun ranjima. Bu atroflarda bizni birga ko'rmay turganlari ma'-qul, - dedi Iliko so'rashib bo'lgach.

Anzor "Mercedes"ga o'tirmadi. U orqadagi mashinada yetib boradimi yo Tbilisida qoladimi, Asadbek surishtirmadi.

To shahardan chiqqunlariga qadar ikkovlari uchun ham ahamiyatsiz bo'lgan gaplardan gaplashdilar. Odatda hamsafarlar jim ketmaslik uchun nimalarnidir gapirib ketadilar. Shu "nimalarnidir"ga ob-havoning o'zgarishi ham, Kanadadagi avtobus halokati ham, Vezuviy vulqonining uyg'onishi ham kiradi. Bunaqa paytda "Tbilisidagi bozorda olma narxining oshishiga Vezuviy vulqonining nima dahli bor?" deb so'rab o'tirilmaydi. Asadbek bilan Ilikoning suhbatlari ham shunga o'xshash bo'ldi.

Tog'ning ilon izi yo'llaridan borishayotganda Iliko:

- To'yingni sal orqaga sursang bo'lardi, sening bahonangda men ham bobomning yonida qolib, ozgina dam olardim. Bobomga ancha dalda bo'lardik. Hozir unga qiyin, - dedi. So'ng xo'rsindi-da, qo'shib qo'ydi: - Juda qiyin.

- Qolishning hech iloji yo'q. Bugunoq Tomskka uchishim kerak, - dedi Asadbek.

- U yerda nima qilmoqchisan? - deb ajabladi Iliko.

- Kozlov o'sha yerda emish.

- Tomskdami? - Iliko boshidagi novvotrang shlyapasini qo'lga olib, xuddi changini qoqqanday bir-ikki chertib qo'ydi. - O'zim ham shunaqadir deb o'ylovdim. Demak, Balabuxaning yonida ekan-da?

Asadbek faqat Tomskni emas, balki uning atrofidagilarni ham bir so'zi bilan yotqizib-turg'izishga qodir Balabuxa degan odam borligini eshitgan, ammo o'zini ko'rmagan edi. Uning ta'rifidagi gaplar mish-mishmi yoki haqiqat ekanini ham aniq bilmasdi.

Kozlov bu kunlarda aynan uning panohidami yoki boshqa birovningmi - buni ham aniq aytolmasligi sababli:

- Bilmadim, balki yonidadir? - deb mujmal javob berdi.

- Ha, o'sha yerda, - dedi Iliko ishonch bilan, - uni Balabuxadan boshqasi himoya qila olmaydi. Sulikoning o'limidan sal oldin Xongirey zo'rlarning zo'rini to'plab, Shaxovskiydagi bog'ida ziyofat beruvdi. Shu ziyofat bahonasida Kozlov bilan sening o'yindan chiqishingga ruxsat oldi. Balabuxa Kozlovni himoya qildi. Lekin "unga tegma!" deb qattiq talab qilmaganiga hayron bo'luvdim. O'zining bir rejasi bordir. Bilib qo'y: ziyofatda hech kim sening yoningni olmadi. Men ham indamadim.

- Indaganingning foydasi bo'larmidi? - dedi Asadbek. - U yerda asosan o'g'rilar yig'ilishgandir. Ular qimorvozlarni yomon ko'rishadi.

- Buni o'zing to'g'ri tushunasan. U yerda gap talashishning mutlaqo foydasi yo'q edi. Biz ishimizni bilib qilaveramiz. Xongireyning taqdiri bitta - mag'lub bo'lish. Taqdiridagi oxirgi so'zni biz yozamiz. Ishonching komil bo'laversin.

- Sulikoning o'limida uning qo'li borligi isbotlandimi?

- Menga isbot kerak emas. Men o'zim ishonaman, shuning o'zi yetarli. Xongirey "qimorbozlarga tegmayman", deb so'z bergan edi. U kavkazlik erkak emas, allaqayoqlik qanjiq! U va'dasini buzdi - Tinyan qimorbozni bosibdi. Tinyan qimorbozni Suliko bilan sherikchiligi bor edi. Xongirey buni bilardi. Bilib turib atay bosgan. Mening g'ashimga tegmoqchi bo'lgan. Suliko esa mendan avvalroq uni ko'pchilikning orasida qattiq so'kkan. Sulikoni xuddi o'sha kechasi o'ldirib ketishgan. Senga yana qanday isbot kerak?

- Iliko... - Asadbek aytar so'zlarini yana bir o'ylab olgach, gap boshladi: - Ikkovning ham Moskva uchun begona odamsanlar. Bir-biringga tish qayrasalaring slavyanlar senlarni chaynamay yutishadi.

- Bu sening gaping emas, Bek. Bu - Xongireyning falsafasi. Menga ham aytgan buni. Bunda ikkita xatolik bor: Xongirey hech qachon menga el bo'lmaydi. Uning tili boshqa, qalbi boshqa. Gruzinlar bunaqalarni odam o'rnida ko'rmaydi. Ikkinchi xato: Men Moskvaga begona emasman, xo'jayinman. Men nima istasam shu bo'ladi. Ruslar Kavkazni urush bilan olishgan edi, biz uning poytaxtiga urushsiz ega chiqqanmiz. Shuning uchun sen bizning taqdirimizdan tashvishlanma.

Moskvadagi uchrashuvlarida ham Iliko Xongirey bilan hisob-kitob qilajagini aytgan edi. Hozir ham takrorladi. Asadbek bu gapdan keyin o'zini ko'chada kaltak yeb akasiga arz qilib kelgan mishiqli bola holatida ko'rib, g'ashlandi. Chunki u Xongirey "chetga chiq" degani bilan bir zumdayoq tobega aylanib qolmagan, fursati kelishini kutib ozgina chekingan edi xalos. Eng muhimi - Ilikoga "qasdimni olib ber" demovdi, o'la qolsa ham bunday demasdi. "Mening tashvishimda yurgani yo'qdir. Akasi uchun qasos olmaganicha tinchimaydi. "Qonga - qon, jonga - jon!" dedimi, vassalom... Uning dardi menikidan og'irroq... Men qo'limdan ketganini ertaga qaytarib olaman. Buning yo'qotgani esa qaytmaydi..." - Asadbek o'zini shu gaplar bilan ovutgan bo'ldi.

Tog'li qishloqqa nonushta mahali yetib kelishdi. Bu tomonlarda hali qor erib ulgurmagan, ayniqsa mag'rur cho'qqilar oq papoq kiygan mo'ysafidlar singari go'yo mudrardi.

Ilikoning bobosi xuddi ularni kutayotganday ayvon ustuniga suyanganicha yo'lga tikilib turardi. Avval nabirasini, so'ng mehmonni ko'rgach ham yuzida quvonch nishonasi sezilmadi, g'amgin qiyofasi o'zgarmadi.

Orqadagi mashinada yetib kelgan Anzor chol bilan ko'rishgach, yordamchi yigitlari bilan birga dasturxon tuzashga kirishdi. Chol ularning harakatlariga monelik qilmay, zarang hassasini qo'ldan qo'ymasdan hovliga tushdi. Asadbek unga ergashib, hol-ahvol so'radi. Chol unga javoban "Xudoga shukur", deb qalin soqolini tutumlab qo'ydi. Asadbek "chol yana biron gap aytarmikin", deb kutdi. Lekin chol "o'zing yaxshi yuribsanmi?" deb ham so'ramadi. Shunda Asadbek o'zbeklarga xos tarzda "Oshnamni berib qo'yibsizlar", dedi. Bu gapdan ke-yin chol yonida turgan mehmonga qaradi. Asadbek hamisha chaqrab turuvchi nigoh o'rniga botiq, nursiz ko'zlarni ko'rib, yuragi g'alati bo'lib ketdi. Cholga yana bir nima deb tasalli bermoqni istadi, lekin shunga loyiq gap kelmadi tiliga.

- Anavi cho'qqini ko'ryapsanmi? - dedi chol bir ozlik sukutdan so'ng. - Cho'qqi yolg'iz, men ham yolg'izman. Cho'qqi mendan oldin ham bor edi, mendan keyin ham yashaydi. Cho'qqi bexato yashaydi, men esam xatoyu gunohlarga boyib umr kechirdim. Vano o'g'lim urushga ketaturib ikki o'g'lini menga ishonib topshirgan edi. Men o'g'limning omonatiga xiyonat qildim... Sulikoni asrab qololmadim...

Chol shunday deb yo'lga qaradi.

Bu tun tush ko'rib edi: o'zi ayvonda turgan emish. Yo'ldan esa o'g'li Vano bilan nabirasi Suliko yugurib kelayotganmish. "Ota, siz Sulikoni yo'qotib edingiz, men uni topdim!" deb quvonarmish Vano. Faqat Suliko ellik yoshdagi odam emas, balki uch yoshli go'dak emish... Otasi urushga ketganda shu yoshda edi Suliko... Qush qanotlarini yoygani misol chol quchog'ini ochib ularga peshvoz chiqdi. Ular esa chekindilar, chekindilar, so'ng qora nuqtaga aylandilar...

Yarim tunda nafasi bo'g'ilib uyg'onganicha chol bedor edi. Suliko bilan Iliko bobolarini yolg'iz qoldirmay, o'zlari bilan birga yashashga ko'ndira olishmadi. Kutaisida turishganda chol rozilik berganday bo'ldi, ammo shaharda ikki kunga ham chiday olmadi. Qishloqdagi qabristonda yotgan ajdodlarini, xotinini, nabiralarining onasi bo'lmish kelinini yolg'iz qoldirolmasligini aytgach, Suliko ham, Iliko ham noiloj qolishdi, bobolarini shaharga ko'chirish haqida boshqa so'z ochishmadi.

Chol chetan devor bilan o'ralgan hovlisiga taqalgan yo'l tomon bir-ikki qadam qo'yib, to'xtadi. Keyin yana cho'qqiga tikilganicha, xuddi o'ziga o'zi gapirganday dedi:

- "Uning issiq ko'z yoshlarin hayvonlar yalar yo'lda, Olov esa to'xtamayin avj oladi ko'ngilda..."

Chol yana sukut qildi-da, so'ng Asadbekka qarab "Bub Ԡ" Rustaveli!" deb qo'ydi. Keyin uning bilagidan ushladi.

- Iliko "akam kasaldan o'ldi", deydi, men bu gapga ishonmayman. Bizning urug'dagi erkaklarning hech qaysisi ellik yoshida kasallik bilan o'lmagan. To'satdan ham jon bermagan. O'lim bilan olisha-olisha ke-yin o'lishgan. Ayb menda... Men bularni shaharga qo'yvormasligim kerak edi. Bularni shaharga boylik ishqi chaqirgan, deb yursam o'lim yetaklab ketgan ekan. Sen gruzinmisan, o'zbekmisan, musulmonmisan yo nasroniymisan - farqi yo'q, boylikka qo'yilgan ko'ngilning oqibat ishi shu bo'ladi. Mana bu tosh kulbaga qara: ota-bobolarim shu uyda tug'ilishib, shunda yashashgan, mening kindik qonim ham shunda to'kildi. Vano ham, uning o'g'illari ham shu uyda tug'ilganlar. Biz siqqan bu uyga nima uchun Suliko bilan Iliko sig'ishmaydi? - Chol "men savol berdim, sen javob qaytarmaysanmi?" deganday tin oldi. Bu savolga cholning o'zi ham javob topa olmagach, Asadbek nima desin? Alhol chol mehmondan so'z kutmayotgan, ichidagi g'alayonni bosmoqqa urinayotgan edi. - Bir odamning yashashi uchun nima kerak? Oz, juda oz narsa kerak. Sen bularning Kutaisidagi uylarini ko'rgansan. Mana shu tog'larni uch xonali uyga almashishdi-ya! O'sha uylarga qalastirgan lash-lushlarini mana bu archalardan afzal ko'rishdi. Men ularning qalblariga boylik urug'ini ekmagan edim, bilmadim, boylikka qanday ishqlari tushdi? Men qachondir g'aflatda qolganman. Ha, g'aflatdan bo'ldi bu, - chol chuqur xo'rsindi. - Hazrat Iyso deydiki, "Dengiz to'lqini ustiga kim uy qura oladi? Bu dunyo hayoti shuning o'zidir? Uni abadiy qarorgoh qilaman, deb o'ylamang". Suliko shunday o'ylagan edi. Ilikoning fikri ham shu. Sen ularning do'stisan, demak, sening turush-turmushing ham shu. Qarorgohlarning cho'kajagini bilmaysanlarmi?

Chol "bu savolimga javob bermoqqa majbursan!" deganday Asadbekka tikildi. U ilgari ham ko'p gapirardi. Dono gaplarni bir-biriga ulab ketishga usta edi. O'rtaga savol tashlab, javobni begona qilmas edi. Donoligidan o'zi ham zavqlanardi, ko'zlarida olov yonar-di. Hozir zavq ham, olov ham yo'q. Siniqlik bor. Asadbek "Sulikoning o'limi oqsoqolni sindiribdi", deb o'yladi, uning atrofida soyadek ilashib yurgan o'lim sharpasini esa sezmedi.

- Qarorgohlarning cho'kishini bilmaysanmi? - deb savolini takrorladi chol.

Asadbek, uning nigohiga dosh berolmay, ko'zlarini olib qochdi.

Qarorgohi cho'kajagini nega bilmasin, biladi. Faqat qaerda, qachon cho'kishigina unga noma'lum xolos. Oqibat cho'kishini bilsada, "balki omon qolarman", deb umid qilaveradi.

Chol savolini takrorlaganda Asadbek Muhiddin otaning ovozi eshitganday bo'ldi. Yo'q, ovoz uniki emas, otasiniki edi... Agar bir mo'jiza bo'lib, otasi tirilib kelsa, shunday deb so'rardi... Shuni o'ylab Asadbekning vujudini yengil titroq kesib o'tdi.

Chol astoydil javob kutayotgan edi.

- Cho'kish har bir odamning peshonasida bor, - dedi Asadbek horg'in holda.

- Barcha bir xilda cho'kmaydi. Sulikoning cho'kishi boshqacha bo'ldi-ku? Ilikoga ayt, endi esini yig'ib olsin. "Ey Muso, oxiratingni unutadigan tarzda dunyo sevgisiga mayl etma. Agar huzurimga dunyo sevgisi bilan keladigan bo'lsang, bundan ham kattaroq gunohing bo'lmaydi!" Bu kimning gapi bilasanmi?

Chol shoirdan misol keltirishni yaxshi ko'rgani uchun:

- Rustavelimi? - dedi.

Bu javobni eshitgan chol g'azablanib, xassasini yerga zarb bilan urdi-da:

- Ahmoq! - dedi. So'ng o'zining tilida nimadir deb g'udurandi. Keyin bir oz yumshagan tarzda davom etdi: - Bunchalar ahmoq bo'lmasalar. Axir bu Xudoning hazrat Musoga buyrug'i-ku!? Eshit: Xudo vahiy yo'li bilan hazrat Musoga yana shunday xitob qiladi: "Ey Muso! Zolimlarga xos dunyo hayotining senga nima keragi bor? Zolimlarga o'xshab yashash senga yarashmaydi. Ulardek yashash fikrini xayolingdan chiqarib ot! Aq-lingni ishlatib, bunday yashashdan qoch! Zolimlik bilan o'tkazilgan bu dunyo hayoti naqadar tuban! Go'zal amallar bilan o'tkazilgan dunyo hayoti esa naqadar go'zal!" - Bu gaplarga diqqat qilyapsanmi? Yana Xudo deydiki: "Men mazlumning haqqini zolimdan olib berish uchun bu zolimni qadam-baqadam kuzataman... "Angladingmi? Zolimlarga o'xshab yashash fikrini xayoldan chiqarib otish kerak. Xudo yahudiya ham, nasroniy, musulmonga ham, hatto

This is not registered version of Total Doc Converter

bu qismlarga ham qatnashib qaytirdi. O'zing anglagun bo'lsang, Ilikoga ham anglat. Men endi tushuntirmoqqa o'jizman. - Chol shunday deb ohistalik bilan qadam tashladi. Asadbek undan ortda qolmay yonida bordi. O'ttiz qadamlar yurilgach, chol to'xtadi. Keyin o'girilib, iziga qayta boshladi. Shundagina Asadbekdan hol-ahvol so'radi. Asadbek fursatdan foydalanib uni to'yga taklif qilish maqsadida atayin kelganini bildirdi. Chol taklifdan quvonganday bo'lib, jilmaydi:

- Men o'g'illaringga eng yaxshi tulporlardan sovg'a qilaman.

- O'zingiz borsangiz, bizga eng ulug' sovg'a shu bo'ladi, - dedi Asadbek.

- Yo'q! - dedi chol qaysarlik bilan: - Er yigitga ot kerak, xanjar kerak, papoq kerak, bo'rk kerak! O'g'illaring men kabi uzoq umr ko'rsinlar, men kabi halol yashasinlar, ammo farzand hajridan yiroq bo'lsinlar, angladingmi?

Dasturxon atrofida uzoq o'tirmadilar. Asadbek Tomska uchishi shart ekanini eslatgach, Iliko unga ijozat berdi. O'zi esa bobosi bilan qoldi. Asadbekning Tblisiga kelishidan maqsadi faqat to'yga taklif qilish emas, balki Tomska borish yo'lidagi bir niqob ekanini anglagan Iliko "Qaytishingda Anzorning o'zi kutib olib, kuzatadi. Men ertalab Moskvada bo'lishim kerak", deb uzr so'radi. Asadbekning niyati ham Tbilisi orqali qaytish edi. Biroq, vaziyat uyiga Moskva orqali qaytishga majbur etdi.

AvvalgiII- qismB Keyingi

† Hazrat Alisher Navoiydan. Mazmuni: Yor firog'i jonimga ko'p qasd etti, ayriliq o'qi esa tanimni nishon etti. Agar falak mening hukmimga bo'ysunsa edi, o'sha Oyni menga yo meni unga yetkursada edi.